

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLOMOUCI
FILOZOFICKÁ FAKULTA
KATEDRA BOHEMISTIKY

POHÁDKOVÉ LÁTKY V ČESKÝCH KNÍŽKÁCH LIDOVÉHO
ČTENÍ
(Magisterská diplomová práce)

Vypracoval: Leoš Navrátil
Vedoucí diplomové práce: prof. PhDr. Jiří Fiala, CSc.

Olomouc 2007

Poděkování a prohlášení:

Děkuji prof. PhDr. Jiřímu Fialovi, CSc., za vedení diplomové práce a velmi vstřícný přístup.

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracoval samostatně s pomocí literatury uvedené v seznamu (viz Použitá literatura). Počet znaků diplomové práce je 148927 s mezerami a 126610 bez mezer.

V Olomouci 7. 12. 2007

Obsah:

0. Úvod.....	4
1. Problematika srovnávací folkloristiky.....	7
1.1. Ústní lidová slovesnost.....	7
1.2. Historie zkoumání folklorních látek.....	8
1.3. Indická teorie o původu pohádkových látek.....	9
1.4. Finská škola historickogeografická.....	10
1.5. Formalistický přístup při zkoumání pohádkových látek.....	12
1.6. Látkové filiace v kontextu internacionality folkloru.....	15
1.7. Způsoby migrace ústní lidové slovesnosti.....	17
1.8. Česká lidová slovesnost a její sepnatost se slovesnostmi jiných národů.....	19
2. Vliv literatury na folklor a folkloru na literaturu.....	22
2.1. Arabské pohádky a evropská ústní tradice.....	23
2.2. Pentameron v kontextu evropské literatury a folkloru.....	24
2.3. Vliv kazatelství a exemplové tradice na ústní lidovou slovesnost.....	28
3. Knížky lidového čtení.....	31
3.1. Vymezení pojmu „knížky lidového čtení“.....	31
3.2. Vznik a vývoj knížek lidového čtení.....	33
4. Zábavná četba pro lid a její souvislosti s ústní lidovou slovesností.....	43
4.1. Počátky zájmu o folklor v době národního obrození.....	43
4.2. Sbíráni pohádek, pohádkové sbírky a reflexe knížek lidového čtení.....	45
4.3. Poměr pohádkové tradice ke knížkám lidového čtení.....	47
5. Pohádková látka o Krásce a zvířeti.....	50
5.1. Typ AT 425.....	50
5.2. Látková příbuznost a rozdíly mezi typy AT 425A a AT 425C.....	51
5.3. Mytologický kontext látek typu AT 425A a AT 425C.....	52
5.4. Původ knížky lidového čtení.....	57
6. Editorický komentář.....	60
7. Závěr.....	65
8. Použitá literatura.....	69
Příloha: <i>Pravdivá báseň o tak nazvané Krásné a jednom ošklivém zvířeti</i>	73

0. Úvod

Folklor a pohádka fascinovaly světovou literární vědu od sklonku 18. století. Ve století 20. se nadšení postupně vytrácelo a v současné době jsou vědy o studiu lidové slovesnosti v centru pozornosti jenom úzké skupiny zájemců. Ale právě pohádka je žánr, který zná z vlastní zkušenosti většina lidí. Když mluvíme o pohádce, víme, co máme na mysli, když o ní ale začínáme přemýšlet, najednou se odpověď zdá těžší, než položení samotné otázky. Pohádky si většinou představujeme jako příběhy pro děti, plné fantazie, kouzelných předmětů, atypických postav, zoomorfních bytostí, hrdinů, kteří se neváhají utkat s drakem a vysvobodit krásnou princeznu. Nazýváme-li nějakou situaci u lidí „pohádkou“, většinou si představíme něco, čeho my sami nejsme schopni dosáhnout. Vytanou nám na mysli představy o těžkém životním údělu, který se proti reálné logice našeho světa a našich zkušeností se světem obrátil v dobré. Nebo si naopak představíme situaci, že někdo nabyl něčeho, co ho činí šťastným, aniž by se o to svou vlastní pílí nějak přičinil. Takové představy jsme o pohádkách získali z pohádkových sbírek vydaných pro děti nebo z vyprávění starých babiček o tom, co se stalo „za sedmero horami a sedmero řekami“.

Málo lidí dnes napadne, že pohádky nebyly původně určeny dětem, ale že mají starší kořeny kdesi v dávnověku, že nám přinášejí svědectví o myšlení a představách lidí dávno již zemřelých. Tyto příběhy byly součástí rituálů a staly se neodmyslitelnou součástí života tehdejší společnosti.

Posuneme-li se v čase blíže k našim dnům, zjišťujeme, že epické příběhy, které si lidé vypravovali, najednou neslouží k odhalení nějakých zásadních pravd o rituálech a životě vůbec, ale jejich funkce spočívá v pobavení posluchačů pěkným příběhem, kde dobro vítězí nad zlem, do jehož světa člověk uniká před těžkostmi opravdového života a aspoň na chvíli má pocit, že spravedlnost a dobro vítězí nad zlem. V časech, kdy se takové příběhy vyprávěly a lidé byli vzdělanější a gramotnější, začaly se objevovat na tržištích při různých slavnostech, kde se shromažďoval lid, levné tiskoviny, které do dějin české literatury vstoupily jako „knížky lidového čtení“ a „kramářské písňe“. Popularita těchto knížek byla obrovská i přes odpor vzdělaných elit té doby. Knížky lidového čtení přežily od 16. až po dnešní časy. Přirozeně už neexistují ve své původní podobě, ale každý, kdo si jde občas koupit do stánku noviny, se setká s levnými detektivkami, milostnými romány a jinými brožurami, které nahradily knížky lidového čtení v dnešní době. To, co je

společného levné literatuře tehdejší i dnešní, je zábavná funkce. Obsahem knížek lidového čtení, které byly vydávány od druhé poloviny 16. století, byly často pohádkové látky, se kterými se setkávaly folkloristé při sběru lidové slovesnosti. Tím se dostává starší lidová četba na pomezí literatury a folkloristiky. Rozhodli jsme se přiblížit látku, která patří mezi pohádkami k nejznámějším. Jedná se o klasickou pohádkovou látku o Krásce a zvířeti. Jako výchozí téma pro adaptace si ji vybrali známí umělci a režiséři. Z našich jmenujme třeba F. Hrubína, ze Slovenska pocházejícího režiséra J. Herze, známého amerického hudebního skladatele P. Glasse, který na motivy této látky napsal celou operu.

Právě popularita, které se látka o Krásce a zvířeti těší, nás inspirovala ke zpracování edice její podoby v knížce lidového čtení. A ještě jedna věc nás motivovala ke zpracování této látky, a sice fakt, že nedávno vyšly v edici J. Kolára tři knížky lidového čtení, které pojednávají o ženských hrdinkách. Hlavní postavy ani příběhy těchto knížek dnes nikdo nezná, a proto je dobře, že byla tato literatura vydána. Látka o Krásce a zvířeti zase není známa jako knížka lidového čtení, ale většinou jako film nebo divadelní hra. Naše edice má tedy přispět k tomu, abychom se mohli seznámit s podobou látky v jedné z jejich nejstarších podob, která byla populární na sklonku 18. a po celé 19. století.

Naše práce je rozdělena do sedmi kapitol, vzhledem k faktu, že se zabýváme látkou přesahující jak hranice folkloristiky, tak i literatury, shrnujeme v první kapitole problematiku, kterou prošla srovnávací věda o folkloru od svého vzniku až do 20. století. Opřel jsem se hlavně o souhrnné studie O. Sirovátky, K. Horálka, H. Šmahelové a U. Wolf-Knuts.

Ve druhé kapitole jsme stručně nastínili, jak se literatura a folklor mohou vzájemně ovlivňovat, přičemž jsme užili i několika příkladů, které jsme našli v různých pohádkových sbírkách a o teoretické studie K. Horálka, K. Dvořáka a F. Tauera.

Ve třetí kapitole jsme se pokusili vymezit knížky lidového čtení a uvést je do vztahu s tehdejší literaturou, popsat náhledy na tuto četbu v období jejího vzniku i v době, kdy byla na ústupu ve své původní podobě. Zde jsme čerpali hlavně ze studie J. Kolára *Česká zábavná próza 16. století a tzv. knížky lidového čtení*, z komentáře J. Hrabáka a doplňovali je poznatky z článků H. Máchala, V. Tilleho a B.V. Spiesse.

Ve čtvrté kapitole jsme se snažili vystihnout poměr knížek lidového čtení a lidové slovesnosti, zároveň shrnout názory, které v té době o poměru obou jevů

existovaly. Vycházel jsme opět z prací V. Tilleho a H. Máchala, F. Vodičky, K. Horálka a O. Sirovátky

Pátá kapitola se věnuje charakteristice, zařazení a příbuznosti látky o Krásce a zvířeti s jiným pohádkovým podtypem, dále se pokouším nastínit vztah pohádek a mytologie. V této části jsme vycházeli zejména ze studií V. J. Proppa, J. G. Frazera, J. Campbella a z katalogu pohádkových látek A. Aarneho a V. Tilleho.

Šestá kapitola je zaměřena na popis postupu práce s textem a způsobu rekonstrukcí a oprav textu. Vycházeli jsme ze sborníku statí *Editor a text*.

Sedmá kapitola je závěrečná a jsou zde popsány naše dedukce a úvahy nad původem pohádkové látky a pokus o objasnění, proč jsou pohádky stále živé a jejich látky jsou nejrůznějším způsobem využívány v moderním umění.

1. Problémy srovnávací folkloristiky

Chceme-li hovořit o folkloristice jako o určitém oboru vědeckého zkoumání, musíme si nejdříve přiblížit předmět, kterým se má zabývat. Touto oblastí je folklor.

Folklor je pojem užívaný od 19. století a poprvé jej začal užívat Angličan J. Thomse.¹ Význam slova nám napovídá jeho etymologie: folk = lid, lore = vědění, folklor tedy znamená „to, co lid ví“.² Pokud bychom se spokojili s takovou definicí, oblast folkloristického zkoumání by byla nejasná a značně široká. Mluvíme-li tedy o folkloru, zahrnujeme do něj zpravidla nejen ústní lidovou slovesnost, ale rovněž lidovou hudbu, tanec a divadlo.³ Přívlastkem „lidový“ myslíme to, co souvisí s prostým lidem, tedy většinou lidem venkovským, ne příliš vzdělaným. Přesnou definicí „lidu“ se zde zabývat nebudeme, poněvadž se tohoto označení užívá velmi často v literatuře a jeho význam je zřejmý.

Rovněž je třeba říci, že pojem „folklor“ není chápán ve všech literárněvědných soustavách stejně a třeba v románských zemích je jeho pojetí značně široké. V souvislosti se zkoumáním lidové kultury jako celku se setkáme i s termínem „etnologie“ (národopis), ten se potom dělí na etnografii, ta zkoumá hmotné a sociální aspekty lidové kultury, zatímco folkloristika se zabývá projevy uměleckého rázu (slovesnost, hudba atd.).⁴

1.1. Ústní lidová slovesnost

Ústní lidová slovesnost zahrnuje množství různých druhů projevů, které se etablovaly v samostatné žánry. Patří zde například lidová píseň, lidová balada, anekdota,⁵ pranostika, říkadlo a v neposlední řadě také pohádka.

¹ Celým jménem William John Thomse.

² Pavera, Libor, Všetická, František: *Lexikon literárních pojmů*, Nakladatelství Olomouc s. r. o., Olomouc 2002, s. 115.

³ Ibidem: s. 115.

⁴ Ibidem: s. 115.

⁵ Anekdota je jeden z mála folklorních žánrů, který je opravdu živý i v současnosti. Překvapivě není jediný, zdá se, že i pověst má své místo mezi živou „lidovou“ slovesností. Svědčí o tom nedávno vydaná publikace Petra Janečka *Černá sanitka a jiné děsivé příběhy: Současné pověsti a fámy v České republice*.

1.2. Historie zkoumání folklorních látek

V 19. století se tedy, jak bylo řečeno výše, setkáváme s pojmenováním fenoménu, který se do tohoto okamžiku netěšil příliš velkému zájmu tehdejší literární vědy. V obdobích předcházejících stála ústní lidová slovesnost v opovržení, byla brána za nižší a nekultivovaný „umělecký“ projev. Tato situace vyplývala z hierarchizace společnosti coby následku jejího středověkého stavu.⁶ Teprve od období německého romantismu se datuje vážný zájem o lidovou kulturu, zejména o její „literární“ projevy. Tento obrat v chápání lidové slovesnosti souvisel s romantickou touhou v útěku do minulosti, pryč od současného světa. V příbězích a zpěvech přednášených lidovými interprety nacházeli romantikové zbytky starých náboženství a mravů. Tato teze byla odůvodněna tak, že lid, který žil odděleně od panstva, konzervoval starobylou kulturu, zvyky, estetiku (např. kroje apod.).⁷ Je zde ale i jiná okolnost, proč se náhle přístup vzdělavců k lidové kultuře změnil. Jejich nový postoj souvisel se snahou odhalit dávnou historii a zvyky svého národa, tak se dá říct, že folkloristika měla pomáhat objevit specifické rysy národa a jeho jedinečný charakter, a tak odlišit svůj národ oproti národům jiným. Karel Čapek mluví o romantickém přístupu k pohádkám následovně: „Romantika to obrátila na ruby, jako skoro všechno. Pohádka je prazdroj vši poezie; v ní se projevuje původní lidová tvořivost a básnivost; staré hrdinské pověsti a mýty žijí dodnes v neporušené naivitě dětských pohádek. V pohádkách se vyslovuje sama duše národa se svou moudrostí, fantasií i prostotou, svou vírou v nadpřirozené síly a svými dávnými národními božstvy. Tak jako romantika objevila nacionalism, vynalezla i folklor...“.⁸ Snaha po odhalování národní identity vedla v Německu Jacoba a Wilhelma Grimmovy ke sbírání lidové slovesnosti, soustředili se zejména na pohádku a poznamenejme rovněž, že se stali prvními autory více méně uceleného souboru pohádek *Kinder- und Hausmärchen* (1812), následující edice jejich sbírky byly postupně obohaceny o další pohádky. O lidovou pohádku však byl zájem už před tím. Na tomto místě jen připomeňme, že folklórním uměním se zabýval ve Francii Charles Perrault a v Německu ještě před Grimmy např. Johann Karl August Musäus.

⁶ Sirovátka, O.: *Současná česká literatura a folklór*, Academia, Praha 1985.

⁷ Tille, V.: *O lidových pohádkách*, Státní nakladatelství dětské knihy, Praha 1966.

⁸ Čapek, K.: *Marsyas čili na okraj literatury*, edice Spisy bratří Čapků, svazek XXVII., Fr. Borový, Praha 1941, s. 128.

V českém kulturním kontextu 19. století se přistupovalo k folkloru zpočátku zdrženlivě, ale „v obrození dochází v určitém okamžiku k úsilí učinit z folkloru vesnického lidu [...] hodnotu celonárodní“. ⁹ Toto konstatování je pochopitelné právě s poukazem na hledání ryze národních hodnot. Sběr folkloru tedy nebyl dán zájmem o studium lidu, ale právě snahou objevit specifické hodnoty češství, které by se mohly stát základem nové, národní literatury. Zájem však nebyl o všechny oblasti folkloru stejný. Nejdříve se pozornost obrátila ve 20. letech k lidové písni. Teprve o deset let později se začíná projevovat zájem také o lidovou epiku, tedy pověsti a pohádky. Tyl začíná časopisecky publikovat v první polovině 30. let několik báchorek (např.: *Militka neboli Báchorka o skleněném kopci*), důvodem ovšem nebyla touha zaznamenat folklor, šlo spíše o přípravu cesty k lidovému čtenáři.¹⁰ Lid se začínal těšit čím dál většímu zájmu tehdejší obrozenské elity. Teprve od 40. let sílí zájem o tzv. „národní“ pohádku a začíná její systematictější zaznamenávání do písemné podoby.

1.3. Indická teorie o původu pohádkových látek

Koncepce pohádek jakožto specificky národního fenoménu však začala dostávat trhliny, když se postupně ukazovalo, že podobné pohádky si lidé vypravují bez ohledu na příslušnost k určitému národu. Vystala tedy otázka, kde mají pohádkové látky svůj původ.

Na tuto otázku se pokusil odpovědět Theodor Benfey (1809–1891) teorií o indickém původu pohádek. Benfey se zabýval studiem filologie, zvláště sanskrtu. Když pořídil edici indického povídkového sborníku *Pañčatantra*, uvědomil si provázanost lidové pohádkové tradice evropské s výše zmíněným souborem indickým. *Pañčatantra* byl sborník hojně překládaný a prepisovaný v samotné Indii, jeho perský překlad byl pořízen ne na základě originálu, ale jedné z edic, z překladu perského byl následně pořízen překlad syrský s názvem *Kalila a Dimna*. Následovaly další opisy a překlady do arabštiny a hebrejštiny, z nichž pronikaly do Evropy v latině a řečtině. Vznikla též dokonce redakce církevněslovanská. Pro český překlad byla

⁹ Vodička, F.: *Včleňování folklorní pohádky do obrozenské literatury*. In: *Cesty a cíle obrozenské literatury*, Československý spisovatel, Praha 1958, s. 206.

¹⁰ *Ibidem*: s. 213, 216.

výchozí redakce latinská pocházející z hebrejštiny.¹¹ K otázce vlivu literatury na folklor se ještě budeme vracet, na tomto místě ještě dodáme, že vysvětlovat všechny evropské pohádky jako tradici pocházející z Indie se už tehdy jevilo jako zavádějící. Benfey tedy připustil šíření látek ústní cestou přes Mongolsko. Do mongolštiny byly totiž přeloženy některé sborníky původem z Indie, např. *Veta a pañčavimsati*, kde se údajně nacházely příběhy doložené z ústní tradice v Evropě.

Vzhledem k problematičnosti této teorie, která považuje za původ látek jedno určité místo, vznikají jako reakce teorie jiné. Významně do tehdejší debaty zasáhla tzv. „antropologická“ teorie E. B. Tylora a A. Langa. Ti vyšli z předpokladu, že lidé žili v určitých podmínkách, které vykazovaly jistou míru podobnosti, a tak mohli u lidí vzniknout i podobné představy o stvoření světa, o původu různých přírodních jevů atd. Lze namítnout, že takové představy a příběhy nejsou pohádky, ale mýty. Avšak právě zde autoři antropologické teorie hledali původ pohádky v užším slova smyslu (fantastické nebo magické pohádky).¹² V podstatě jde o potvrzení předpokladu vzniklého za romantismu, že folklór konzervuje starobylé zvyky a příběhy, ale rámec tohoto výkladu o folklóru nepočítá s jakoukoliv národní koncepcí, alespoň ne s takovou, jak byla pojmána v období 19. století.

1.4. Finská škola historickogeografická

V oblasti folkloristiky se stala velmi vlivnou tzv. finská škola historickogeografická. Její metodou byl sběr a vzájemné srovnávání látek. Vzhledem k tomu, že právě v tomto okamžiku se začínají psát dějiny moderní folkloristiky, pohovoříme o ní poněkud podrobněji. První přišel s myšlenkou na komparaci folklórních látek Johan Oskar Immanuel Rancken, gymnaziální učitel, v roce 1848. Studoval na univerzitě v Helsinkách, kde se v té době lidovou slovesností zabývali i mnozí další. V té době totiž, jak jsme to již naznačili výše a v jiné souvislosti, se začal projevat zájem o studium národa a i v kontextu tehdejšího Finska byly živé tendence po národním uvědomění. Situace zde byla ovšem složitější. Ve Finsku existovala minorita švédsky mluvících obyvatel a právě folklór této menšiny byl podrobován analýze. Mělo se ukázat, že právě Švédové ve Finsku tvoří spojovací článek mezi lidovou slovesností švédskou a finskou a že tyto národy jsou velmi

¹¹ Horálek, K.: *Folklór a světová literatura*, Academia, Praha 1979, s. 9.

¹² *Ibidem*,: s. 10, 11.

provázané. Na přelomu 19. a 20. století se však lidová kultura stala otázkou politickou a folkloristé náležející ke švédské minoritě na území svých sousedů se snažili dokázat, že jejich etnikum kulturně náleží vlastně do okruhu pouze švédského a že dokonce ani nepřejímalo žádný folklor finský.

Myšlenku srovnávací analýzy folklorních textů přejal též význačný finský folklorista Julius Krohn při studiu *Kalevaly* (rozsáhlé epické básně, kterou na základě ústní slovesnosti sestavil Elias Lönnrot). Krohn se snažil přijít na nejstarší varianty různých zpěvů, které *Kalevala* obsahovala a došel k překvapivým závěrům, že to, co Finové považovali za vlastní a čistě finskou slovesnou tradici, není ani tak tradiční a vůbec ne tak finské. Nutno poznamenat, že politická atmosféra té doby takovýmto zjištěním příliš nakloněna nebyla.

Kaarle Krohn (syn Julia Krohna) usiloval ještě více o srovnávání folklóru v historických a geografických souvislostech. Pojem „historickogeografická“ metoda byl termín Julia Krohna a jeho syn tuto metodu více propracoval a zpřesnil. Cílem studia lidové slovesnosti mělo být srovnávání látek folklorní slovesnosti a zjištění jejich původní podoby. Jinými slovy: bylo žádoucí najít prvotní variantu příběhu a odlišit ji od různých variant pozdějších nebo jinak pozměněných.¹³ Kaarle Krohn mluví o svých cílech srovnávací folkloristiky takto: „The purpose of this analytic procedure [...] is the determination of the ur-form of any characteristic of the theme under study as well as the original combination and arrangement of these traits in order to determine the basic form as well as the pattern form in various areas; from the relationship between the basic form and the pattern form, the route of diffusion and development of the tradition in question can be discovered.“¹⁴ V této chvíli se také rodí myšlenka publikovat soupis folklorních látek, který by zahrnoval jednotlivé varianty i předpokládaná původní znění. Krohnův kolega Walter Anderson se inspiroval jeho metodou sbírání a srovnávání a přidal několik zásad, podle nichž by se mělo srovnávací studium nadále ubírat. Jsou to tyto zásady: 1. každý jednotlivý záznam látky se musí zkoumat bez ohledu na to, zda je záznam pořízen z ústní tradice nebo existuje jako tištěný text a navíc zde otázka jazyka, z něhož záznam pochází, nehraje roli, 2. srovnávání by se mělo zaměřit na charakteristické znaky a zkoumat je

¹³ Wolf-Knuts, U.: *On the history of comparison in folklore studies*, <http://www.hanko.uio.no/planses/Ulrika.html> (převzato 20. září 2007)

¹⁴ cit. podle: Wolf-Knuts, U.: *On the history of comparison in folklore studies*, <http://www.hanko.uio.no/planses/Ulrika.html> (převzato 20. září 2007)

i tam, kde se podobnost látek nedá předjímat a 3. čas a místo záznamu by mělo být bráno v potaz. Cílem takové srovnávací analýzy je pak odhalení nejstarší varianty dané látky a určení všech derivací a variant, které z původní látky vzešly,¹⁵ rovněž si však klade za cíl zjistit cesty migrace jednotlivých látek.¹⁶ Tato východiska tedy počítají s původními formami a variantami a mají implicitně tendenci směřovat ke klasifikaci látek pod tzv. „typy“. Prvním, kdo pořídil soupis omezeného množství typů folklórních, v našem případě zejména pohádkových látek, byl Antti Aarne v roce 1910.¹⁷ Jeho publikace se stala velmi vlivnou a její vliv ještě narostl zejména díky americkému folkloristovi Stithu Thompsonovi, jenž Aarnův katalog přeložil do angličtiny a rozšířil o další typy a zároveň doplnil prameny k jednotlivým typům. Nakonec z jeho práce vzešla monumentální publikace *The Types of the Folktale: A Classification and Bibliography* (1961). Přestože jsou z pohledu dnešní folkloristiky postup a cíle finské školy problematizovány, zmíněný katalog pohádkových (možná spíše povídkových nebo folklórních, protože katalog zdaleka neobsahuje jen pohádkové látky, ale i náboženské legendy, anekdotické příběhy, vtipy atd.) látek slouží dodnes jako naprostý základ folkloristického výzkumu a každý folklorista při studiu jakékoliv lidové epické povídky nejdřív usiluje o zařazení zkoumaného syžetu pod určitý typ.

1.5. Formalistický přístup při zkoumání pohádkových látek

K názoru, že existuje jakási praforma pohádek, se dospělo i jinde, než ve Finsku. Srovnáváním syžetů kouzelných pohádek se zabývali folkloristé též v Rusku. Nejvýznaměji přispěl ke světové teorii pohádky Vladimír Jakovlevič Propp svou formální analýzou s názvem *Morfologie pohádky* z roku 1928. V té době byla ovšem ruská formalistická škola potlačována vlivem komunistické ideologie, a tak se významnému dílu nedostalo ani možnosti být významněji recenzováno v zemi, odkud vzešlo, natož pak aby bylo přeloženo do cizích jazyků a dostalo se do povědomí zahraničních folkloristů a mytologů. Propp volí ke svému studiu poněkud jiný přístup než Aarne a příznivci historicko-geografické školy. Sám o svých předpokladech

¹⁵ Wolf-Knuts, U.: *On the history of comparison in folklore studies*, <http://www.hanko.uio.no/planses/Ulrika.html> (převzato 20. září 2007)

¹⁶ Horálek, K.: *Folklor a světová literatura*, Academia, Praha, 1979, s. 12.

¹⁷ Šmahelová, H.: *Folkloristické dílo V. J. Proppa*, s. 338. In: Propp, V. J.: *Morfologie pohádky a jiné studie*, H&H, Jinočany 1999. ISBN 80-86022-16-1

studia mluví takto: „V době, kdy fyzikálně matematické vědy mají k dispozici důsledně propracovanou klasifikaci, jednotnou terminologii schválenou speciálními kongresy, metodiku zdokonalovanou od generace ke generaci, v našem oboru nic takového není. Pestrost a malebná rozmanitost pohádkového materiálu vede k tomu, že přesnosti v kladení otázek i jejich zodpovídání dosahujeme jen velmi nesnadno [...] Sotva lze pochybovat o tom, že okolní jevy a objekty můžeme zkoumat buď z hlediska jejich skladby a výstavby, nebo z hlediska procesů a proměn, kterým podléhají, nebo konečně z hlediska jejich původu. Je také bez důkazů zřejmé, že o původu jakéhokoli jevu lze mluvit až poté, kdy byl tento jev popsán.”¹⁸ Poté následuje kritika dosavadních pokusů o klasifikaci pohádky, která se zdá autorovi z vědeckého hlediska nepřesná díky křížení různých kritérií a subjektivitě, s jakou je ke klasifikaci přistupováno. “Na správnosti klasifikace závisí i správné zaměření dalšího zkoumání. Ale klasifikace, ač je základem každého bádání, sama už musí být výsledkem přeběžného opracování materiálu. Nicméně se setkáváme s pravým opakem: většina badatelů klasifikací *začíná*, takže ji vnáší do materiálu zvnějšku [...] Pohádky se nejčastěji dělí na pohádky s nadpřirozeným obsahem [...], pohádky ze života [...] a pohádky o zvířatech. [...] Mimoděk se však vynořuje otázka: což pohádky o zvířatech neobsahují někdy ve značné míře prvky nadpřirozené? A naopak, nehrají v pohádkách s nadpřirozeným obsahem velmi závažnou úlohu právě zvířata?”¹⁹ Tyto řečnické otázky dávají tušit, na co se bude Propp především zaměřovat. Jeho studijní materiál je poměrně, na rozdíl od folkloristů typu Aarneho, úzký a soustředí se na studium ruské národní pohádky. Dokonce je nezkoumá všechny, ale pouze vybranou část z Afanasjevovy sbírky. Propp se snaží přijít na to, kolik různých variant má kouzelná pohádka co se týče její formy. Po zevrubném prozkoumání svého materiálu dochází k závěru, že kouzelná pohádka je původně jen jedna a všechny obsahové variace jsou pouze variantami jedné základní praformy. „Jak teď můžeme odlišit syžet od varianty? [...] vyvstává následující otázka: vytváří už změna jednoho prvku [...] při zachování všech ostatních nový syžet, nebo je to pouze varianta předcházejícího? Je jasné, že jde o variantu. Ale co když jsou změněny dva, tři nebo čtyři prvky, nebo když jsou vynechány nebo přidány jeden, dva, tři prvky? Otázka po kvalitě se mění v otázku povahy kvantitativní. Ať bychom definovali syžet jakkoliv, je zcela nemožné odlišit syžet od varianty. [...] Buď každá

¹⁸ Propp, V. J.: *Morfologie pohádky a jiné studie*, H&H, Jinočany 1999, s. 14.

¹⁹ *Ibidem*, s. 15.

změna znamená nový syžet, nebo všechny pohádky mají jeden syžet v různých variantách. Obě formulace vyjadřují v podstatě jedno a totéž: na celý fond kouzelných pohádek je třeba pohlížet jako na řetěz variant. Kdybychom mohli rozvinout obraz transformací, bylo by možné se přesvědčit, že morfologicky všechny dané pohádky mohou být odvozeny z pohádek o únosu carovy dcery drakem, tedy z toho druhu, který bychom rádi považovali za základní.²⁰ Propp tedy definuje formu jako stálou a konstantní, naopak obsah se mu jeví jako zaměnitelné a nedůležité kritérium pro třídění pohádek.

Morfologie pohádky byla přeložena do angličtiny až v 50. letech a vyvolala mezi intelektuály souhlasné i nesouhlasné reakce. Velkým kritikem Proppových závěrů byl Claude Lévi-Strauss, který Proppovým závěrům oponoval: „[...] neintegruje-li se násilně obsah do formy, je forma odsouzena k tomu, že zůstane v rovině abstrakce, že už nic neznamená a že už nemá žádnou heuristickou hodnotu. Formalismus ruší svůj předmět. U Proppa vede k objevu, že ve skutečnosti existuje jen jediná pohádka. Od té chvíle se problém výkladu přesunuje jinam. Víme, co to je pohádka, ale protože pozorování nás staví nikoli před pohádku-archetyp, nýbrž před záplavu konkrétních pohádek, nevíme, jak je máme třídit. Před formalismem jsme nepochybně nevěděli, co mají tyto pohádky společného. Po formalismu jsme zbaveni všech prostředků k pochopení toho, čím se liší. Podařilo se přejít od konkrétního k abstraktnímu, ale už se nedá sestoupit zpět od abstraktního ke konkrétnímu.“²¹ Lévi-Strauss tedy říká, že forma je sice jednou z vlastností pohádky, ale ne jedinou, podle níž by se měla pohádka nazírat. V jeho úvaze je opět vyzdvihnut obsah jako jedno z důležitých kritérií pro zařazení pohádky do širších etnografických souvislostí. Autor na pozadí sepětí formy a obsahu vysvětluje rozdíl mezi strukturalismem a formalismem. Zatímco strukturalismus bere v potaz obě roviny textů (jak formální stránku tak i věcnou, obsahovou), formalismus abstrahoval od konkrétního textu natolik, že zkoumání obsahové roviny té které “varianty” přestává být zdrojem poznání, ale pouze dokladem správnosti teorie o jediné podobě pohádky.²² Zde je ovšem nutné si uvědomit, že Lévi-Strauss svou kritiku založil na jediné studii, kterou od slavného ruského formalisty znal, nehledě na to, že ji nestudoval v originálním znění, ale z překladu anglického, kde mohlo docházet a docházelo k významovým posunům, když

²⁰ Propp, V. J.: *Morfologie pohádky a jiné studie*, H&H, Jinočany 1999, s. 99.

²¹ Lévi-Strauss, C.: *Struktura a forma: Úvahy nad jednou prací Vladimíra Proppa*. In: Propp, V. J.: *Morfologie pohádky*, Praha 1970, s. 188.

²² *Ibidem*, s. 188, 191.

Propp vykládal důvody, principy a cíle své práce. Navíc, Propp se ve jménu formy nechtěl vzdát zkoumání historických a genetických souvislostí. Jeho tvarová analýza byla prvním krokem k hlubšímu porozumění pohádce jako takové. Zjištění, že jednotlivé syžety kouzelných pohádek jsou stejné, pro něj neznamenovalo, že všechny motivy mají jednotnou genezi, otázku motivů řeší jen okrajově. Zjištění, že syžety kouzelných pohádek jsou tak sepnuté, že se dají redukovat do jediného, do posloupnosti, která zahrnuje omezený počet funkcí, a že každá funkce se nějakým způsobem může realizovat v syžetu, dovádí Proppa k chápání pohádky jako ne specificky národního, ale mezinárodního fenoménu. Důkazem, že Propp neustrnul pouze v zájmu o typologii pohádky, ale rozvinul svá bádání, rozšířil jejich rozsah o historicko-genetický výzkum původu motivů, je jeho studie *Historické kořeny kouzelné pohádky*, která sice vyšla dříve než anglický překlad jeho první knihy, ale nebyla přeložena, a proto ji odborné publikum za hranicemi ani neznalo a mezinárodní kritika tak Proppa vnímala jako značně úzkoprofilově zaměřeného badatele.²³

1.6. Látkové filiace v kontextu internacionality folkloru

Je tedy zřejmé, jak je zkoumání jednotlivých látek a syžetů z pohledu folkloristiky obtížné zejména v tom smyslu, že je leckdy problémem se rozhodnout o primárním zdroji toho kterého konkrétního syžetu. Zmínkou o mezinárodní povaze folklóru se dostáváme k otázce jeho původu a funkci. A také k úvaze, zda se dá originální forma z hlediska obsahového lokalizovat místně a určit její časové zařazení. Samozřejmě, že nad touto problematikou se zamýšlejí folkloristé už od počátku vzniku této vědní disciplíny. Připomeňme, že Benfey viděl původ folklóru v Indii. Na čem však staví svá tvrzení? Hlavně na faktu, že znal velmi staré indické sbírky, v jejichž příbězích našel shody s evropskou folklórní tradicí. Zastával tedy názor, že látky migrovaly díky překladům těchto sbírek do Evropy, kde zdomácněly a staly se součástí naší tradice. Pojem migrace byl vůbec pro folkloristiku 19. století velmi důležitý, jelikož v sobě implikoval skutečnost, že při dobré znalosti folklóru nakonec budeme schopni určit jeho místní původ a formu. Mluvili jsme však i o antropologické škole, která migraci zpochybňovala a odkazovala se na možnost, že

²³ Šmahelová, H.: Folkloristické dílo V. J. Proppa. In: *.: Morfologie pohádky a jiné studie*, H&H, Jinočany 1999, s. 340, 341, 347.

člověk je si ve své fyzické podobnosti podobný i psychicky a stejné podmínky pro život mohou generovat stejné představy i názory na původ a příčiny přírodních jevů. Mohly tedy vzniknout podobné příběhy na více místech zároveň, přičemž jejich podobnost není zapříčiněna ovlivňováním navzájem či migracemi látek z jednoho místa na druhé, ale je dána podobností lidského nitra, psychiky, která reaguje na určité podněty podobně a má snahu si také hodně stejných jevů vysvětlovat stejně nebo aspoň hodně podobně. Karel Čapek naznačil své názory na pohádku následovně: „Máme tu tedy teorii filologickou o migraci pohádek, etnografickou o polygenesi pohádek a psychologickou o zážitkových datech v pohádkách. Každá svým způsobem stanoví, odkud přicházejí pohádkové motivy; a každá má po svém kousek pravdy. Filologická teorie Benfeyova nakládá s pohádkou jako s kteroukoliv jinou literaturou, pátrajíc po její látkové filiaci. Anglická teorie²⁴ se obírá pohádkou jako etnografickým faktem, zjišťujíc její původní a reální jádro v pravěkých kolektivních zvycích a tradicích, bez jakéhokoliv ohledu k jejím poetickým a literárním hodnotám. Psychologická metoda konečně přihlíží k pohádce jako k produktu více méně osobní obraznosti, ve kterém lze zjistit skutečné zážitky, jako jsou sny, vidiny, stavy úzkosti a podobně.“²⁵

Problémem zkoumání látkové závislosti nebo naopak nezávislosti může být nedostatek pramenů, z nichž bychom mohli určit původ a cestu konkrétního příběhu. Je leckdy až překvapující, v jakých zeměpisných šířkách a jak daleko od sebe se mohou nacházet látky navzájem sobě podobné. Ačkoliv antropologická teorie částečně zpochybnila víru v migraci, nikdo dnes nepochybuje o tom, že cestování látek z jednoho místa na druhé velkou měrou přispělo k mezinárodní povaze folklóru. Pojetí lidové slovesnosti jenom z pohledu migrací však dospívá ve svém absolutním výsledku ke zjednodušení „národního“ folklóru na ohlas cizích vlivů,²⁶ přičemž se mnohdy ani neví, jaké vlivy a odkud tyto vlivy pocházejí. Moderní folkloristika se dnes nesoustředí jen na srovnávání látek, ale na celý komplex souvislostí, v němž se daný příběh traduje.²⁷ Je zde tedy vidět posun od tematologické roviny do roviny funkční. Hledání praformy pohádek dnes už také není jediným úkolem folkloristiky, i když závislost látek je pořád jedním z hlavních jejích témat. Vzhledem ke značnému

²⁴ Čapek tím myslí teorii, kterou jsme označili jako „antropologickou“

²⁵ Čapek, K.: *Marsyas čili na okraj literatury*, edice Spisy bratří Čapků, svazek XXVII., Fr. Borový, Praha 1941, s. 133.

²⁶ Sirovátka, O.: *Srovnávací studie o české lidové slovesnosti*, Ústav pro etnografii a folkloristiku AV ČR, Brno, 1996, s. 84.

²⁷ *Ibidem*: s. 85.

množství materiálu, který se navíc stále rozšiřuje, ani není možné, aby ho jeden člověk alespoň na omezené úrovni zvládl nastudovat. Navíc, přesun od zkoumání genetického ke zkoumání funkčnímu zapříčinil, že se jednotlivé varianty a redakce, které byly považovány za méně cenné než „původní“ příběhy, začínají těšit většímu zájmu, dokonce se kladou na stejnou úroveň jako primární a starší narace. Tento úhel pohledu na folklór pramení z předpokladu, že určité etnikum nepřejímá příběhy automaticky tak, jak jim jsou přímo podány, ale vliv na toto etnikum je pouze první krok na cestě látek z jednoho místa na druhé, z jednoho kulturního kontextu do jiného. Druhým krokem je percepce, ta však představuje i tvůrčí akt daného společenství, to znamená, že percepce není ve srovnání s vlivem něco „nižšího“, ale že přejímáním cizího folklóru se tento folklór mění a etnika si jej přizpůsobují. Výsledkem tedy nemusí být vždy „horší“ a bezceněji zpracované převyprávění, ale může získat nový a zajímavý tvar,²⁸ nehledě na to, že přizpůsobování příběhu jiné etnické skupině s sebou nese další změny jako je například změna jména postav, celkové kulisy, do nichž je příběh zasazen atd., což může přinést zajímavé svědectví o realitách své doby. Kvalita každého přepracování závisí na lidech, kteří se jej ujímají. V podstatě existují dvě krajní možnosti: buď je tvůrčí potence vypravěče nebo zpěváka nulová, pak se stává, že to, co se vypravuje, se někdy vůbec neuchytí, anebo je vypravěč či zpěvák natolik invenční, že výsledný produkt se nejen dostane do povědomí společenství, ale může získat i vyšší kvalitu než originál.²⁹

1.7. Způsoby migrace ústní lidové slovesnosti

Do této chvíle jsme naznačovali, jaké důsledky má cestování folklóru od jednoho etnika ke druhému, nemluvili jsme však o tom, jak taková cesta probíhá a jaké prostředky mohou migraci napomáhat. Prvním způsobem migrace látek je přejímání ústní formou, orálně. V případě ústního přejímání se ukazuje jako důležitá okolnost geografická blízkost etnik, která si folklór předávají. Způsob předávání, při němž se přejímá látka nejdříve uvnitř vesnice, po té mezi vesnicemi a následně celými regiony, se nazývá postupná či vlnovitá migrace. Příležitosti pro cestování látek tímto způsobem byly tradiční venkovské besedy, celonoční vaření povidel nebo černé hodinky, pořádané hlavně v zimním období kvůli kratšímu trvání dne. Na druhou

²⁸ Ibidem, s. 96.

²⁹ Ibidem, s. 98.

stranu existovala tzv. migrace „skokem“. Jedná se o opak migrace postupné, kdy folklor rodné země vynášeli lidé, kteří chodili pracovat do ciziny. Takto se šířily hornické pověsti díky putujícím havířům, vojáci v kasárnách si vyprávěli příběhy. Velmi často chodili lidé z chudých rodin sloužit do měst i za hranice Čech do Rakouska. Ale někteří cestovali i dále, například lidé z podjavornických Kopanic chodili za prací až do Francie. Mluvíme-li o těchto cestách za prací, je také třeba říci, že se nejedná o záležitost až 19. století, ale už ve středověku cestovali bludní mniši, putující žáci, žertěři, písničkáři a jiní světem a pomalu roznášeli příběhy své domoviny do světa a také samozřejmě čerpali nové podněty v zahraničí a přenášeli je zpátky.³⁰ Takovou cestou se do Čech dostala například i nejstarší divadelní hra *Mastičkář*, jejíž původ byl vysledován právě až ve Francii. Podíl na jejím rozšíření měli žertěři a potulní baviči.

Mohlo by se zdát, že cestování folklóru je nepravděpodobné u etnik, která mluví vzdálenými jazyky. Ukázalo se ale, že jazyková bariéra nehraje příliš zásadní roli. Na hraničních územích, kde folklorní společenstva žijí vedle sebe dlouhodobě, jsou mluvčí většinou bilingvní, takže jazyk nebrání přejímání látek, které se postupně z těchto hraničních území mohou dostat do vnitrozemí a zdomácnět tam. Jako příklad mohou sloužit národy Rakouska-Uherska, zejména český národ, kde přejímání probíhalo velmi hladce. Uvědomíme-li si, že Češi a Němci žili vedle sebe mnoho století, okamžitě v nás vyvstane otázka po jejich vlivu na českou kulturu, potažmo folklór. Češi a Němci jsou z hlediska kultury velmi provázaní a stejně se to jeví i z pohledu folkloristického. Ze všech Slovanských národů jsou totiž Češi a Lužičtí Srbové nejvíce vysunuti na západ, a tak není divu, že právě zde vliv západní kultury po staletí působil nejintenzivněji. Důkazem toho budiž i fakt, že Lužičtí Srbové se natolik asimilovali německé většině, že jejich jazyk se dnes používá minimálně a je stále na ústupu.

³⁰Sirovátka, O.: *Srovnávací studie o české lidové slovesnosti*, Ústav pro etnografii a folkloristiku AV ČR, Brno 1996, s. 27 – 30.

1.8. Česká lidová slovesnost a její sepjatost se slovesností jiných národů

Česká pohádková tradice nám o sepjatosti ústní lidové slovesnosti české a německé dává důkaz při konfrontaci pohádkových látek ze sbírek bratří Grimmů a pohádkových látek českých. Ze 170 pohádek německých jim odpovídalo 129 variant českých, což představuje 75,8 procent. Při srovnání pohádek slovenských bylo toto číslo menší, 117 variací na německé látky, což představuje 68,8 procent. Vidíme tedy, že směrem na východ se pohádky podobají západoevropským čím dál méně, čímž se zpochybňuje teze romantismu, který předpokládal pro slovanskou pohádku jednotný původ. Nutno říci, že snaha po vykonstruování teorie o jednotném původu slovanské pohádky souvisela ani ne tak s výzkumem literárním, jako s politickou situací té doby a populární tendencí k panslavismu.³¹

Nejzápadnější lokalizace českých zemí ve srovnání s ostatními slovanskými národy má tedy pro soubor českých lidových pohádek velkou důležitost. Sepjatost a dlouhé soužití s Němci způsobilo, že fond českých lidových pohádek byl neustále obohacován látkami západními a právě zejména prostřednictvím německým přecházely tyto látky i do české lidové tradice. Máme-li charakterizovat české pohádky vzhledem k evropskému kontextu, náš fond odpovídá fondu středoevropskému a západoevropskému (německému a francouzsko-italskému).³² Je také důležité si uvědomit, že samotným promísením Čechů a Němců vliv jedné skupiny na druhou nekončí. Folklorní vlivy mezi oběma etniky se utužovaly jak soužitím trvajícím několik století, během nichž se česká pohádková tradice obohacovala o velmi staré látky nebo motivy orientální i antické, které k nám vstupovaly právě prostřednictvím německým od období středověku až do 19. století, tak vlivem literárním, protože německé knihy se u nás těšily značné oblibě. Vlivy mezi oběma národy byly silné i navzdory tomu, že čeština a němčina patří do jiných jazykových větví a jsou od sebe značně vzdáleny. Jazyková bariéra nefunguje tam, kde vedle sebe národy žijí dlouhou dobu, tedy aspoň na místech kde jsou výrazněji promíchány. (Vždyť ještě dnes žijí lidé, jejichž bilingvismus není dán cílenou jazykovou výchovou, ale přirozeným vlivem prostředí, v němž tito lidé prožili dětství

³¹ Sirovátka, O.: *Srovnávací studie o české lidové slovesnosti*, Ústav pro etnografii a folkloristiku AV ČR, Brno, 1996, s. 57-60.

³² *Ibidem*: s. 63.

a vyrostli. Máme na mysli především oblast bývalých Sudet, kde mělo německy mluvící obyvatelstvo značnou převahu nad českým. Například v Krnově žili i po roce 1918 v drtivé převaze Němci a Češi zde pouze vykonávali státní správu. Na celém území táhnoucím se podél dnešní hranice s Polskem z Krnova do Opavy byla pouze jedna vesnice s většinou českého obyvatelstva, totiž Holasovice. Němci a Češi zde neměli problémy se soužitím, jelikož Češi, kteří zde žili, byli většinou bilingvní, a tak nedocházelo k nedorozuměním. Posuneme-li se ještě více na východ, za Opavu, narazíme na unikátní území Hlučínska, kde žijí lidé hovořící zvláštním dialektem velmi ovlivněným němčinou. Mnoho lidí zde má dokonce německé občanství a němčinu dodnes aktivně ovládá.) Je třeba si uvědomit, že pohádka má při přejímání podstatně snadnější cestu mezi jednotlivými národy než jiné folklorní žánry. Pohádky na celém světě vykazují značný stupeň jednoty na rozdíl od jiných folklorních žánrů a jednotlivé rozdíly mezi nimi po stránce syžetu nebo motivické stránce se projevují až na velké vzdálenosti.³³ Pověst, která je z hlediska kompozice pohádky dost podobná, většinou necestuje tak snadno. Důvod je především v tom, že pověst je svázána s určitým místem, a tak lidé z větších vzdáleností, kteří o konkrétním místě nevědí nic nebo jej neznají, nemají mnoho důvodů se o něj zajímat. Jinými slovy: pověst je na rozdíl od pohádky charakteristická pro určitý region, kraj.³⁴ Tím ovšem nechceme říci, že v pohádce by se vliv prostředí, do kterého je přejata, nijak neodrazil. U pohádek se také v různé míře projevuje reálný svět obklopující vypravěče a skupinu, které vypravěč pohádku vypráví, ale tyto prvky jsou vzhledem k samotnému syžetu druhotné, nijak zvlášť ho nemusí ovlivňovat. Takové pronikání specifických reálií určitého prostředí se nazývá aklimatizace syžetu. Pokud říkáme, že změny motivů a syžetů se objevují na velké vzdálenosti, nemyslíme tím, že by se charakter pohádek nějak zásadně změnil úměrně vzdálenosti místa, z něhož pohádková látka vyšla. Každá pohádková látka se může lišit v rámci jednoho rozsáhlého regionu (např. v celé Evropě není jen jedna konkrétní pohádka, která by byla do detailu stejná), ale změny ve srovnání se vzdáleností, kterou látka urazila, než byla zaznamenána, mohou být relativně nepatrné. Naopak na jednom poměrně malém území, třeba v rámci jednoho národa, ale také i oblasti určitého etnika, se můžeme setkat s variantami, které si mohou být docela vzdálené, co se motivů nebo prostředí, v němž se děj pohádky

³³ Sirovátka, O.: *Česká pohádka a pověst v lidové tradici a dětské literatuře*, Ústav pro etnografii a folkloristiku AV ČR v Brně, Brno 1998, s. 76.

³⁴ *Ibidem*: s.

odehrává, týká. Faktem ovšem zůstává, že jednotlivé pohádky vykazují takovou míru společných znaků, že mohou být mezi sebou srovnávány na pozadí jejich celistvosti. Důkazem, že tomu tak je, je již výše zmíněný katalog pohádkových látek A. Aarneho nebo Tilleho *Soupis českých pohádek*.

Výše jsme uvedli některé velmi staré literární památky, které mohly nebo skutečně měly vliv na evropskou pohádkovou tradici. Neznamená to však, že jsme o vlivu literatury na folklor a naopak o vlivu folkloru na literaturu podali vyčerpávající přehled. Takový přehled není ani cílem naší práce, protože ta se bude soustředit na značně užší okruh látek dochovaných v tištěné podobě. Je ovšem třeba říci, že se v následující části práce budeme pokoušet podat náčrt aspoň těch nejdůležitějších tisků, které evropskou pohádkovou tradici mohly ovlivnit.

2. Vliv literatury na folklor a folkloru na literaturu

Podstata folkloru spočívá v ústním tradování prostřednictvím vypravěčů (mluvíme-li o folkloru slovesném) nebo zpěváků z pokolení na pokolení. Obecně můžeme říci, že existují dva typy těchto interpretů folkloru: 1. pasivní interpret – ten pouze přejímá látku a vypravuje ji co nejpřesněji tak, jak ji slyšel, tento typ vyprávění se uplatňuje zejména při reprodukcích pověstí, jelikož pověst má především charakter zpravodajský, vypovídá příběh nebo historii určitého místa, 2. tvořivý – takový vypravěč většinou vypráví anekdoty nebo pohádky. Tvořivé vypravování, schopnost improvizace vypravěče byla mezi lidem velmi ceněna, pro folkloristu, který zkoumá vztahy mezi pohádkovými látkami a jejich souvislosti s cizím folklorem nebo literaturou, může však zmíněná schopnost představovat mnohdy problém, protože látka ve své pozměněné podobě nemusí být na první pohled zařaditelná k určité větší množině podobných pohádek (typu). Přetváření látek bylo v 19. století důvodem k tomu, že zejména na jeho počátku nebyl vypravěč patřičně doceněn, protože svým počínáním při modifikování látek vlastně narušoval jejich historickou vypovídací hodnotu.³⁵ Zde pouze připomeňme, že historická hodnota pohádky spočívala, dle tehdejšího pohledu, zejména k poznání národní minulosti, což byl základní axiom německé i české romantické folkloristiky. V období romantismu většinu folkloristů nenapadlo přemýšlet o pohádkách jako o možném odrazu látek zapsaných ještě dříve v literární podobě. Uvažovalo se o nich jako o samostatném tvůrčím počínu lidských společenství za pradávných dob, o jakémisi kolektivním umění, které plynule prochází časem z generace na generaci aniž by se jakkoliv změnila jeho podstata. Romantismus chápe pohádku jako historické svědectví dávno zašlých časů, kdy lidstvo žilo na úrovni prvobytně pospolné společnosti. Takovým způsobem pojímal při své sběratelské práci pohádkové látky i Erben, který si ale uvědomil, že v českých pohádkách jsou zakomponovány prvky, které příliš staré být nemohou. Vydal se tedy cestou očišťování pohádek, přičemž se jim snažil vracet jejich původní mýtickou podobu.

O samotné problematice pramenů folkloristických výzkumů bude ještě řeč později, nyní nám zbývá krátce promluvit o několika literárních památkách, které do folklorní tradice hluboce zasáhly.

³⁵ Sirovátka, O.: *Česká pohádka a pověst v lidové tradici a dětské literatuře*, Ústav pro etnografii a folkloristiku AV ČR v Brně, Brno 1998, s. 65, 68.

2.1. Arabské pohádky a evropská ústní tradice

Hovořili jsme o silném německém vlivu, který způsobil, že česká pohádková tradice náleží mimo jiné do té západoevropské (německé a francouzsko-italské). Skrze Německo se do Čech dostala i sbírka pohádek, která se těšila a dodnes těší značné oblibě. Máme na mysli sbírku *Tisíc a jedna noc*. Historie této sbírky v písemné podobě sahá až do osmého století, kdy byl pořízen překlad z perštiny do arabštiny (sbírka je ale pravděpodobně z menší části původu indického),³⁶ podle nějž začaly vznikat soubory vyprávění v arabštině a sbírka se tak začala obohacovat o původní arabská vyprávění namnoze posbíraná přímo z „úst lidu“, takže autoři jednotlivých vyprávění jsou v naprosté většině anonymní. Sbírka byla v arabských zemích velmi populární, protože vyprávění byla zábavná a poučná. Ale právě zábavný charakter pohádek a jiných vyprávění (kniha neobsahuje pouze magické pohádky, ale také mnoho vyprávění anekdotického rázu, velmi oblíbené jsou povídky o nevěrných ženách či hloupých úřednících) způsobil, že sbírka tehdejší elitou nebyla brána vážně jako doklad jistého druhu umění. Proto v současnosti nejsou rukopisy *Tisíce a jedné noci* obsahem fondů starých tisků orientálních knihoven, takže jediné záznamy, které jsou rukopisně dochované, jsou k dispozici pouze v evropských knihovnách přičiněním osob, které se v muslimských zemích pohybovaly a odnášely si s sebou rukopisy domů do Evropy.³⁷ Z takových rukopisů pak vznikl překlad Antoina Gallanda na počátku 18. století, který se velmi rychle rozšířil a byl také přeložen do spousty evropských jazyků. Do češtiny byla *Tisíc a jedna noc* přeložena Josefem Pečírkou. Samozřejmě se nejednalo o překlad původních rukopisných pramenů, ale dokonce první český překlad není založen ani na francouzské Gallandově parafrázi. Předlohou českého překladu byl překlad do němčiny. V souvislosti s jednou z nejstarších pohádkových sbírek na světě bychom ještě rádi ukázali na jednu zajímavost: v Evropě se stala *Tisíc a jedna noc* populárnější než v zemích, odkud pocházela, takže látky hladce přecházely do lidové slovesnosti, paradoxní však je, že z ústní lidové tradice jsou dochovány i takové látky, které na

³⁶ Horálek, K.: *Folklor a světová literatura*, Academia, Praha, 1979, s. 14.

³⁷ Tauer, F.: *Doslov*. In: *Z vyprávění Šahrazádiných*, edice: Světová knihovna, Odeon, Praha 1967, s. 334-335.

souvislost s arabskou sbírkou ukazují, v arabské tradici však doloženy nejsou.³⁸ Tato arabská sbírka však nebyla inspirací pouze pro lidovou slovesnost, ale stala se leckdy východiskem pro spisovatele 19. století. Tauer zde poukazuje na pohádku o mluvícím ptáku, živé vodě a třech zlatých jabloních, kterou napsala Božena Němcová. Podle Tauera čerpala Němcová z Gallandova překladu, konkrétně z Pohádky o žárlivých sestřích, tento příběh pak vykazuje jistou podobnost v detailech s pohádkami o mluvících ptácích, o jejichž získání usiluje princ.³⁹

2.2. Pentameron v kontextu evropské literatury a folkloru

Mluvíme-li o pohádkových sbírkách orientálních, v našem případě o *Tisíci a jedné noci*, není jistě bez zajímavosti zmínit se v této souvislosti o jedné z nejstarších sbírek evropských. Máme na mysli *Pentameron* Giambattisty Basileho. Basile sice nebyl sběratel lidové slovesnosti v tom smyslu, v jakém si tento termín vykládalo 19. století, do folkloristiky však bezděky vstoupil právě touto sbírkou a nutno říci, že právě ta je dnes jediná živá z jeho literárního odkazu. Basile byl totiž především básník a *Pentameron* vytvořil spíše pro radost než pro tehdejší oficiální literární publikum na šlechtických dvorech. Zamyslíme-li se nad názvem sbírky, okamžitě nás napadne analogie s Boccacciovým *Dekameronem* a není pochyb, že právě podobné zakomponování příběhů do jednoho rámce motivovalo vydavatele, aby volil právě takové jméno, které od čtvrtého vydání sbírku doprovázelo už napořád (první vydání bylo uveřejněno pod názvem *Pohádka pohádek aneb zábavy dětinské*).⁴⁰ Rámcování jednotlivých vyprávění do jednoho příběhu však nevymyslel Basile a dokonce ani Boccaccio. Podobnou metodou jsou vyprávěny i příběhy *Tisíce a jedné noci* a s poněkud rozvinutějším rámcovým příběhem, který obsahuje vyprávění dalších povídek literárními postavami se rovněž setkáme v tzv. antickém románu *Zlatý osel* Lucia Apuleia.

Že souvislost v kompozici mezi *Pentameronem* a *Tisícem a jednou nocí* nekončí, chtěli bychom uvést na příkladu dvou povídek, každé z jedné sbírky, které vykazují velmi nápadné rysy jak v dějovém jádru osnovy, tak i po motivické stránce.

³⁸ Horálek, K.: *Folklór a světová literatura*, Academia, Praha, 1979, s. 14.

³⁹ Tauer, F.: *Z vyprávění Šahrazádinych*, edice: Světová knihovna, Odeon, Praha 1967, pozn. 166, s. 346.

⁴⁰ Lužik, R.: *Giambattista Basile a jeho Pentameron*. In: Basile, Giambattista: *Pentameron aneb pohádka pohádek*, Státní nakladatelství krásné literatury a umění, Praha 1961, s. 577-579.

V orientální sbírce jsme našli povídku *Příběh požívače hašiše s jeho manželkou*.⁴¹ Příběh patří ke klasickým žertovným příběhům o lidech se závislostí na drogách a je součástí rámcového příběhu s názvem *Vypravování o požívači hašiše a soudci a sultánovi*.⁴² Stručná dějová osnova je asi tato: požívač hašiše vlastní pouze jediného vola. Protože zchudne, manželka ho pošle, aby vola prodal. Hlavní hrdina jde, potřebuje si odpočinout, sedne si do stínu stromu a pojí chleba a něco ze zásob hašiše. Za nějakou dobu začne droga účinkovat a požívač hašiše uvidí na stromě nad sebou sovu, o níž si myslí, že je člověk, a nazývá ji Matkou Sulaimánovou. Pokouší se s ní mluvit, sova odpovídá houkáním, ale požívač si myslí, že jí rozumí a domluví s ní prodej vola. Manželka se ptá na peníze, požívač jí sdělí, že se domluvil s kupcem na lhůtě, kdy mu peníze dodá. V onen den sedí pod stromem, když mu sova nechce dát peníze, uhodí ji cihlou a ona uletí a sedne si na hliněný mezník, pod kterým je džbán zlata. Požívač vezme cenu za vola a zbytek zlata vrátí, ale jeho manželka po tom, co se dozví, že pod mezníkem je celý džbán zlata, pro něj zajde a vezme si jej domů. Manžel jí vyhrožuje, že ji udá, protože našla cizí majetek, ona ale nachystá lest a namluví svému muži, že z nebe pršely v noci čerstvé ryby a housky. Když na udání manželovo vypovídá před válim, manžel je tázán na dobu, kdy se to stalo. Ten odpoví, že to bylo v tu noc, kdy pršely z nebe housky a ryby. Manželce se nic nestane a muž skončí v blázinci. Nakonec je z blázince osvobozen svou manželkou.

Dějová osnova je velmi podobná u povídky *Vardiello* z Basilova *Pentameronu*.⁴³ Hlavní hrdina není sice konzumentem drog, ale společný rys z hrdinou předešlého příběhu je jeho naprostá hloupost, zde nezpůsobená závislostí na omamných látkách, ale vrozená. Protože Vardiello za nepřítomnosti své matky v domě díky své hlouposti zničí, co může, chce se otrávit ořechy, o kterých mu jeho matka řekne, že jsou jedovaté. Nakonec se tedy neotráví a když mu jeho matka odpustí, pošle ho, aby prodal stůčku plátna a aby nejednal s mnohomluvnými lidmi. Kdokoliv na něj promluvil, zdá se mu mnohomluvným, uzavře tedy nakonec obchod se sochou, která nemluvila vůbec, s tím, že se další den vrátí, aby si vyzvedl peníze. Když na něj socha nepromluví ani dalšího dne, domnívá se Vardiello, že mu peníze nechce vydat, vezme tedy kámen a sochu rozbije. V soše najde plný hrnc zlatých skudů a přinese je matce. Matka si okamžitě uvědomí, že kvůli hlouposti svého syna se za chvíli o

⁴¹ Tauer, F.: *Z vyprávění Šahrazádinych*, edice: Světová knihovna, Odeon, Praha 1967, s. 280n.

⁴² *Ibidem*: pozn. č. 265, s. 348.

⁴³ Basile, Giambattista: *Pentameron aneb pohádka pohádek*, Státní nakladatelství krásné literatury a umění, Praha 1961, s. 50n.

nálezu dozví celá ulice a bude jej muset vrátit. Přikáže synovi, aby si sedl před dveře a zasypává ho z okna nade dveřmi sušenými hrozny a fiky, o kterých si Vardiello myslí, že padají z nebe. Nakonec syn přece jen způsobil, že se vše doneslo k soudu, ale na otázku, kdy našel poklad odpověděl, že v den, kdy pršely hrozny a fiky. Skončí tedy v blázinci jako hrdina orientální povídky s tím, že o jeho vysvobození není v povídce explicitní zmínka, ale optimistický závěr: „Tato hloupost synova vynesla matce bohatství a jasný rozum matčin napravil osloviny synovy, z čehož je jasně vidět, že loď řízená dobrým kapitánem zřídka se rozbije o skalisko,“ dává tušit, že se její potomek snad z blázince nakonec přece jen dostal.

Po bedlivém porovnání kompletního vydání *Tisíce a jedné noci* a *Pentameronu* bychom určitě našli řadu dalších paralel a souvislostí (třeba v *Pentameronu* se také vyskytují příběhy o kouzelných ptácích, jak jsme na ně poukázali již ve vztahu s pohádkou Boženy Němcové a naší arabskou sbírkou, dále se zde vyskytují příběhy situované do Egypta – konkrétně do Káhiry - nebo Turecka, přičemž situování evropských pohádek do reálných míst není typické, ale pohádky orientální děj do reálií mnohdy zařazují – často doba chalífa Hárúna ar-Rašída, příběhy se odehrávají často v Bagdádu⁴⁴ - evropská pohádka se však odehrává v místech neskutečných, zde třeba v Lesodolu, Dobromyslu atd.), takový zevrubný výzkum však není tématem naší práce. Na předešlých příkladech jsme chtěli pouze prakticky demonstrovat, jak může látka cestovat a měnit se aniž by ztratila takovou míru podobnosti, která by zastřela vzájemnou příbuznost. Přestože se oba příběhy odehrávají v kulturně naprosto odlišném prostředí, vidíme, že látky o hlupácích se velmi lehce přejímají a mohou mít, jako v našich příkladech, naprosto totožnou pointu (lest ženy přivádí hloupé muže do blázince a ony díky nim zbohatnou). O Basilově sbírce budeme mluvit později ve vztahu k jinému příběhu, na tomto místě bychom chtěli ještě dostatečně zdůvodnit, proč zde toto dílo zmiňujeme. Autor svůj materiál nečerpal z vlastní fantazie, ale přímo se inspiroval příběhy, které slyšel vyprávět lid při svých pobytech na venkově. Vzhledem k době vzniku sbírky, tedy období italského baroka, jsou pohádky silně poznamenány barokní tendencí k obraznosti a jazykové expresivitě, například popisy osob, přírody nebo duševních tužeb jsou velmi expresivní: „Měla dceru jménem Grannizia, výlupek vší zloby; podobiznu mořských oblud, výkvět puklých sudů; hlavu zavšivenou, pačesy rozcuchané, plet' samý lišej,

⁴⁴ Hrbek, A.: *Tisíce a jedna noc: sbírka nejkrásnějších východních pohádek a povídek pro dospělejší mládež*, Knihkupectví Aloise Hynka, Praha, bez vnočení.

čelo strupaté, oči napuchlé, nos jako bramboru, zuby zčernalé, ústa jak vlkodlak, bradu jako kopyto, krk jak straka, ňadra jako pytlíky, ramena ohnutá, ruce jako motáky, nohy jako háky, zkrátka od paty k hlavě byla hotové strašidlo, odporný mor, hromada neštěstí, a ke všemu skrček, příšera, zrůda, ale přesto přese všechno považovala matka tohle nedochůdče za hezounkou dívčinku.⁴⁵ V tomto příkladu užil autor v popisu synestezii: „Vzduch zhnědl a nebe mělo podobu vlčího chřtánu [...].“⁴⁶ „Ó kolikrát proklel ženich mrtvé předky Slunce, že tak dlouho prodlévalo [...] jak prosil, aby Noc se horempádem řítila a zlomila si vaz [...].“⁴⁷ Uvedené ukázky jsou leckdy hodnoceny jako vada na kráse Basilova vyprávění, jako daň vkusu, kterou autor odevzdal proto, aby se jeho dílo líbilo.⁴⁸ Někdy se Basilův jazyk vysvětloval jako výsměch baroknímu jazyku obecně, ale důvody k tomuto tvrzení nejsou přesvědčivé.⁴⁹ Náš subjektivní dojem z textu je přesně opačný, hromadění expresiv a dlouhé popisy umožňují čtenáři lépe prožívat pocity hrdiny a živě si představovat prostředí, v němž se příběhy odehrávají.

Říkáme-li, že *Pentameron* vznikl na základě příběhů vypravovaných lidmi na venkově, můžeme jej také nazvat jedním z nejstarších souborů lidové slovesnosti v Evropě. Skutečnost, že barokní výrazové prostředky mohou někdy poněkud zakrývat lidový ráz pohádky, jak ji sbírali folkloristé v 19. a 20. století, nemění nic na tom, že látky jako takové, jejich dějové osnovy zůstaly věrným odrazem folklóru. Pramennou hodnotu *Pentameronu* si uvědomili i bratři Grimmové, když zjistili, že třicet dva příběhů z Basilova souboru jsou variantami a obměnami jejich německých pohádek. Podobné pohádky nacházíme i u Charlese Perraulta a také u Boženy Němcové nebo Karla Jaromíra Erbena.⁵⁰ Všechny uvedené skutečnosti svědčí o mezinárodní povaze ústní lidové slovesnosti, zejména co se prozaické tvorby týká. Ne všechny folklorní žánry se totiž přejímají s takovou lehkostí, jako právě povídka, či pohádka. Rituální folklor se většinou omezuje kvůli svým specifickým na úzký okruhu

⁴⁵ Basile, Giambattista: *Pentameron aneb pohádka pohádek*, Státní nakladatelství krásné literatury a umění, Praha 1961, s. 338.

⁴⁶ Ibidem: s. 344.

⁴⁷ Ibidem: s. 346-347.

⁴⁸ Lužík, R.: *Giambattista Basile a jeho Pentameron*. In: Basile, Giambattista: *Pentameron aneb pohádka pohádek*, Státní nakladatelství krásné literatury a umění, Praha 1961, s. 580.

⁴⁹ Croce, B.: *The Fantastic Accomplishment of Giambattista Basile and His Tale of Tales*, Jack Zipes, ed., *The Great Fairy Tale Tradition: From Straparola and Basile to the Brothers Grimm*, s. 882. cit. podle: *Wikipedia: The Free Encyclopedia*, http://en.wikipedia.org/wiki/Giambattista_Basile#_note-3 (převzato 11. listopadu 2007)

⁵⁰ Lužík, R.: *Giambattista Basile a jeho Pentameron*. In: Basile, Giambattista: *Pentameron aneb pohádka pohádek*, Státní nakladatelství krásné literatury a umění, Praha 1961, s. 580.

lidí, kteří vyznávají velmi podobné hodnoty, šíření je tedy ztíženo, protože rity jsou obvykle pevně dány, takže každá změna může narušit celistvost vyprávění nebo písň. Druhým extrémem je právě pohádka, jejíž šíření i přes kulturní bariéry probíhá bez větších problémů. Důvodem je jednak velká jednota žánru a také způsob percepcie čtenářů, protože lidový čtenář nebo posluchač tehdejší i dnešní je orientován na žánr, změny detailů jako třeba jednotlivých motivů či kulis prostředí, pro něj nemají zásadnější význam.⁵¹

2.3. Vliv kazatelství a exemplové tradice na ústní lidovou slovesnost

Jedním z nejvýznamnějších faktorů obohacování evropské lidové slovesnosti o látky orientální a antické je tradiční středověká homiletika. Uvádíme ji zde v souvislosti s literárním působením na folklór, protože kazatelství velmi často nevycházelo z vlastních úvah kněží mluvících k lidu po evangeliu, ale používali již sepsané sbírky exempel, která namnoze vycházela ze starších literárních děl nebo i z lidové tradice orientální. Právě z arabských a hebrejských příběhů čerpal do určité míry na počátku 12. století Petrus Adelfonsi (neboli Alfonsi) v souboru *Disciplina clericalis*.⁵² Jan z Kapuy pak vytvořil celý svod staroindických povídek s názvem *Directorium humanae vitae*, jehož základem byla *Pañčatantra*, kterou jsme zmínili na začátku. Počet exempel výrazně narůstal, překládala se do národních jazyků, tvořily se různé sborníky, některé obsahovaly rozvláčná vyprávění, jiné zprostředkovaly jen motivický výtah a osnovu příběhu. Exempla nemají jednotné tematické zaměření, každý typ příběhu se mohl stát exemplem, měl-li didaktickou funkci a právě funkce je důležitým kritériem pro vymezení tohoto žánru. Nejznámější a nejpoužívanější sbírkou tohoto typu na našem území je *Gesta Romanorum* (Příběhy římské). Exempla nesloužila ke čtení pro běžný lid, ale zprostředkovala poučení z evangelia na jiném, konkrétnějším příběhu. Kázání tedy vypadala tak, že kněz převyprávěl příběh (vlastní exemplum) a na něm demonstroval morální naučení, která z příběhu vyplývala (druhá část, tzv. spiritualiter). Ve středověku i později bylo náboženské cítění lidí daleko

⁵¹ Sirovátka, O.: *Literatura na okraji*, Československý spisovatel, Praha 1990, s. 11.

⁵² Kopecný, M.: *Úvodní slovo*. In: *Komu ženu svou poručiti a jiné kratochvilné rozprávky*, Blok, Brno 1986, s. 15.

silnější než v současnosti, a tak se s příběhy setkávali poměrně často. To samozřejmě zanechávalo stopy v povědomí lidí, takže si mohli příběhy vypravovat, a tak se postupně oslabovala funkce didaktická a nahradila ji funkce zábavná. Právě v tomto okamžiku se původní exemplum mohlo stát součástí lidové tradice a přežívat ve formě ústní lidové slovesnosti jako bajka, pohádka, povídka apod., jednotlivé žánry si látky podrobovaly. Nelze si ovšem myslet, že každý takový příběh se v lidové tradici uchytil, látky výrazně implikující jiný žánr se přejímky dočkat nemusely (např. memoráty), všechna témata, než se stala součástí lidové tradice, tedy procházela jakousi kolektivní cenzurou. V českých exemplech se vyskytují všechny mezinárodní pohádkové typy.⁵³ Dospíváme nakonec k paradoxní situaci o vlivech literatury na folklor a naopak. Na příkladech *Tisíce a jedné noci* i sborníku *Gesta Romanorum* vidíme, že literatura a folklor se vzájemně prolínají a působení jde v obou směrech. *Tisíc a jedna noc* je striktně vzato sbírka orientálního folkloru, který se do Evropy dostal jako překlad v knižní podobě a tento překlad opět vycházel z rukopisů, tedy z literatury. U sbírky *Gesta Romanorum* vidíme rovněž, že látky pocházejí z ústní lidové slovesnosti. Zaznamenány však byly písemně, a tak mohly lidovou slovesnost znovu obohacovat, protože je pravděpodobné, že i když dokážeme jednoznačně látku identifikovat a zařadit ji primárně do lidové tradice, byl ten který příběh měněn a přizpůsobován své funkci. Tak mohl ze sebe něco ztratit nebo přijmout prvky, které se v něm původně nenacházely.

Někdy je badatel s to určit směr přejímání, u některých látek to však možné není zejména z toho důvodu, že materiál není dosud plně utříděn a spousta sběratelských záznamů je majetkem malých knihoven nebo soukromých sbírek. Tak se o některých záznamech lidové slovesnosti badatel nemusí vůbec dozvědět a určit směr přejímání chybně, bera v potaz pouze známé a již citované prameny.

Zmínkou o středověké homiletice jsme se dostali hluboko do středověku, kdy byla všemi vrstvami přijímána literatura jako jednolitý celek bez rozdělení na vysokou a nízkou literaturu. V té době se však i nižším vrstvám začíná dostávat aspoň minimálního vzdělání a lid začíná aktivně konzumovat literaturu. Masovější poptávka po literatuře se objevuje v období renesance a tehdy se také začíná literatura dělit na

⁵³ Dvořák, K.: *Středověká exempla a ústní lidová slovesnost*. In.: *Nejstarší české pohádky*, Argo, Praha 2001, s. 9-18.

elitní a neelitní.⁵⁴ Tady nastává odvrát od literatury „nízké“, která zůstává stranou zájmu vzdělaných společenských vrstev až do 19. století. Ale právě tato nízká literatura je velmi podstatná, máme-li pochopit ústní lidovou slovesnost ve všech souvislostech, zejména v kontextu vztahů mezi literaturou a folklorem, poněvadž folklorní povědomí ustupovalo u lidí vzdělanějších a přežívalo zejména na venkově nebo v malých městech, kde bylo vzdělání lidu o poznání menší. Vysoká literatura tedy ústní lidovou slovesnost ovlivnila málo, za to masová produkce regionálních tiskáren měla velký potenciál na folklor působit. Je nutno si uvědomit, že venkovské tiskárny fungovaly z dnešního pohledu jako podnikatelské subjekty, šlo jim tedy především o zisk a byly nuceny zohledňovat dobový vkus lidového čtenáře. Z toho důvodu by bylo zavádějící tvrdit, že pouze literatura ovlivňovala lidovou tradici, vlivy zde zkrátka byly vzájemné, protože touha po výdělku nutila tiskárny vydávat knihy, u kterých bylo pravděpodobné, že budou mít komerční úspěch. Dostáváme se k jednomu z fenoménů literární historie, to jest ke knížkám lidového čtení, které se v českých zemích udržely v oblibě několik století bez ohledu na fakt, že byly zatracovány a vysmívány jako hloupé příběhy pro hloupé čtenáře.

⁵⁴ Dvořák, K.: *Středověká exempla a ústní lidová slovesnost*. In.: *Nejstarší české pohádky*, Argo, Praha 2001, s. 18.

3. Knížky lidového čtení

Svět knížek lidového čtení patří k nejpestřejším literárním oblastem a z hlediska zkoumání vlivů literatury na folklor je jednou z nejdůležitějších oblastí komparatistického výzkumu. Bádání nad filiacemi látek vyskytujících se v knížkách lidového čtení však v oblasti literárně historického zkoumání nebyl vždy v popředí zájmu. Na počátku 19. století, kdy se datuje vznik folkloristiky, si lidových tisků všímá málokdo a pokud ano, nezkoumá je v celém jejich rozsahu. Už jen termín „knížky lidového čtení“ se nám může zdát příliš široký, aby v nás vyvolal nějakou konkrétní asociaci s konkrétní knihou nebo tématem, kterým by byl tento žánr typický. Ze všeho nejdříve je tedy třeba knížky lidového čtení vymezit nějakým kritériem. Po té shrneme důvody vzniku tohoto „žánru“ a nakonec předestřeme názory, které se na knížky lidového čtení v rámci českého literárně historického a folkloristického výzkumu vytvořily. Bohužel však musíme konstatovat, že literatura vztahující se k této oblasti našich dějin písemnictví není nikterak rozsáhlá a literárně historická reflexe v kontextu české literární vědy není úměrná významu, jakého si zkoumání knížek lidového čtení zaslouhuje.

3.1. Vymezení pojmu „knížky lidového čtení“

Do české literární vědy se souhrnný název lidových tisků jako „knížek lidového čtení“ dostal přičiněním Máchalovým. Jan Máchal podle Kolára přeložil původně německý výraz „Volksbuch“.⁵⁵ Ačkoliv je tato teze pravděpodobná, nezavádí Máchal, aspoň v článku, na který Kolár poukazuje, tento termín explicitně a ani nevysvětluje, jak k němu dospěl.⁵⁶ Snad díky své vrozené intuici přeložil výraz vhodněji, než kdyby se převedl doslova jako „lidová knížka“. Termín „knížka lidového čtení“ čtení vystihuje podstatu pojmenovaného literárního jevu mnohem vhodněji, nezavádí totiž nežádoucí konotace, takže si pod ním nepředstavíme například „knížku o lidu“ nebo

⁵⁵ Kolár, J.: *Česká zábavná próza 16. století a tzv. knížky lidového čtení*, Rozpravy ČSAV, řada společenských věd, sešit 11., ročník 70, Praha 1960, s. 3.

⁵⁶ Máchal, H.: *O některých knížkách lidového čtení*, Národopisný sborník československý 3, 1898, s. 3-26.

„knížku, v níž hlavní hrdina vzešel z lidu“, z Máchalova označení zcela jednoznačně vyplývá, že jde o „knihu, kterou lid čte.“⁵⁷

Takových lidových tisků bylo nepřehledné množství různého zaměření a obsahu, definice by se tedy měla zakládat na jiných parametrech než tvarově-obsahových. Abychom jasně vymezili, kterou oblast literatury, tisknuvši se v průběhu několika staletí až téměř do konce století 19. máme na mysli, pro větší názornost definice si vypůjčíme velmi konkrétní příklad, který použil Jaroslav Kolár ve sborníku svých teoretických prací o starší české literatuře.⁵⁸ Uvádí zde hru *Historia o jednom sedlském pacholku a o poběhlém židu* sepsanou Tobiášem Mouřenínem z Litomyšle.⁵⁹ Tato hra není jeho autorským dílem, ale překladem německé skladby Dietricha Albrechta. Celkem byla hra vydána jedenáctkrát a poslední vydání bylo vytisknuto v Uherské Skalici ve Škarniclově tiskárně. Dílo má charakter divadelní hry, je rozděleno na scény a má všechny náležitosti, které má drama obsahovat. Zajímavé ovšem je, že se nedochoval jediný záznam o tom, že by hra byla někdy skutečně předvedena na jevišti. Vzhledem k počtu vydání se lze domnívat, že oblíbenost hry byla veliká, ne ovšem ve svém původním určení pro divadlo, ale jako dílo určené ke čtení, máme zde tedy konkrétní příklad knížky lidového čtení, přičemž záměrem nebylo čtení ale provedení na jevišti. Vidíme zde, že ačkoliv se nám z tvarového hlediska jeví dílo v kontextu dramatickém, svou dramatickou funkci neplní, naopak plní zcela jinou funkci, a sice funkci zábavného čtiva. Ani název hry není typický pro dílo, které má být provedeno herci. Podíváme-li se na názvy dramát v reprezentativním vzorku starší české divadelní tvorby, který sestavil Josef Hrabák,⁶⁰ zjistíme, že literatura, která měla být považována za drama, většinou nese explicitní název, které ji mezi tento literární druh zařazují (*Komedie česká o bohatci a Lazarovi, Hra veselé Magdalény, Tragedie neb Hra žebračů*). Mouřenínův název *Historia* je typický spíše pro prozaickou tvorbu. Název díla nám tedy může jednat napovědět, ale také mnohé zkomplikovat při klasifikování starších literárních děl, proto definice knížek lidového čtení musí spočívat na jiných kritériích než na názvu či tvaru díla.

⁵⁷ Hrabák, J.: *Úvod*. In: *Fortunatus*, Academia, Praha, 1970, s.

⁵⁸ Kolár, J.: *Návraty bez konce: studie o starší české literatuře*, uspořádala Jiroušková, L., Atlantis, Brno 1999, s. 14.

⁵⁹ Hra byla vydána v souboru: Mouřenín z Litomyšle, T., Kopecký, M. (ed.): *Veršovaná tvorba*, Academia, Praha 1995, s. 84-103.

⁶⁰ Hrabák, J. (ed.): *Staročeské drama*, Československý spisovatel, ed. Národní klenotnice, sv. 47., Praha 1950, s. 247-248.

Stejně jako starší česká literatura se těžko zařazuje podle parametrů dnešní literární vědy a teorie, knížky lidového jako součást starší literatury musí být rovněž hodnoceny se zřetelem k tehdejšímu literárnímu publiku, které mělo jiná měřítká vkusu a jiné kategorie chápání literárních žánrů. Kolár doporučuje hodnotit písemnictví staršího období na základě „mezidruhových kontextů“. „Kontext“ definuje jako síť souvislostí reálných, ale proměnlivých, rozmanitě intenzivních, které se jeví jako jednotlivosti, větší počet těchto jednotlivostí, v nichž se konkrétní dílo vyskytuje vede k závěru o kontextu. „Mezidruhový“ značí prostě fakt, že tvarové nebo žánrové atributy nejsou primární, ale primární je funkční příbuznost daná obsahem. Na základě funkce tedy určitá literární díla zapadají do konkrétního společensko-literárního kontextu, který sdružuje soubor děl do jakéhosi rodu.⁶¹

Tak se dá vysvětlit neskutečná žánrová pestrost knížek lidového čtení. Určuje je tedy společenský kontext, v němž se tyto tisky vyskytují a to je pak směrodatné pro jejich zařazení. Mezi knížky lidového čtení tak patří vedle zábavných historií a kronik, tedy epických výpravných děl, také spisy zdravotně, populárně přírodovědné, bestiáře, prorocství, legendární příběhy, spisy nábožensko didaktické⁶² a nezdá se, že by také knížky s pohádkovou tematikou, které bychom zařadili do širšího proudu příběhů výpravných.

3.2. Vznik a vývoj knížek lidového čtení

Aby mohla vzniknout jakákoliv literární díla pro lid, muselo se nejdříve vytvořit publikum, které by se literaturou chtělo obohacovat a bavit se jí. K tomu bylo samozřejmě nutné aspoň do určité míry lid vzdělat z hlediska gramotnosti. V období českého středověku byla schopnost číst výsadou vzdělců, postupem času vzdělanost pronikala nejdříve prostřednictvím chrámových škol i do okruhů šlechty a postupem času se pozvolna stávalo gramotným i měšťanstvo. K prostému a izolovanému lidu na venkově se vzdělání samozřejmě dostalo nejpozději, což ovšem neznamená, že by venkovské obyvatelstvo bylo od literatury naprosto odtrženo. Spíše se zdá, že lidé, kteří nežili ve městech (a dlouhou dobu i ti, kteří v něm žili) se

⁶¹ Kolár, J.: *Návraty bez konce: studie o starší české literatuře*, uspořádala Jiroušková, L., Atlantis, Brno 1999, s. 21.

⁶² Muzejní knihovna v Jindřichově Hradci má velmi bohatý fond tisků právě s touto tematikou, v mnoha výtiscích jsou doloženy Nebekliče Martina Kochema.

setkávali se slovesnými projevy příležitostně: při kněžských kázáních v kostelech, na tržištích a při jarmarcích se mohli seznámit s písněmi, příběhy a divadlem, které zprostředkovávali potulní zpěváci, herci, baviči a žertěři, o Velikonocích a na Vánoce se konala představení pašijových a vánočních her, z nichž se vytvořil základ pro staročeské světské drama.

Negramotní lidé tedy byli konzumenty pasivními, nechávali si literární látky předvádět umělci nebo řečníky, ale sami nebyli schopni iniciativně literaturu konzumovat. O lidovém čtenářstvu tedy můžeme uvažovat v období 16. století, kdy se rozvinulo nižší školství. Hlad po knižní produkci od té doby stoupal úměrně počtu gramotných lidí a od období druhé poloviny 17. století se stávají nižší vrstvy hlavní složkou čtenářstva konzumujícího česky psané knihy.⁶³

I v tehdejší době platilo, že je-li poptávka, tvoří se podle ní aktuální nabídka. Pokud tedy zájem o literaturu přerostl v masový, musela se nutně někde vytvořit centra, která by byla schopna poptávku po lidových knížkách uspokojit. Taková místa se většinou nacházela mimo okruh kulturně vyspělejších částí země (v té době byla města vyspělá, venkov zaostalý), ale vytvořila se na venkově. V dnešní době je pro většinu populace běžné uchýlovat se k životu do měst, venkov tedy zůstává opuštěný. V období, o němž mluvíme, však většina lidí ve městech nežila a čeština se užívala hlavně na venkově. To je příčinou vzniku malých venkovských tiskáren, které se nejvíc zasloužily o vydávání česky psané literatury pro lid. Významnější tiskárny se nacházely v Uherské Skalici (Škarniclova tiskárna), Litomyšli (Březinova tiskárna), v Táboře a Jindřichově Hradci (tiskárna Aloise Landfrase). Tyto tiskárny se živily vydáváním knížek lidového čtení velmi dlouhou dobu a byl to jejich hlavní obchodní artikl. Knížky se tiskly většinou na špatný papír a jejich sazba byla také nekvalitní takže velmi rychle podléhaly skáze, nebyl ovšem problém je znova vytisknout a okamžitě dodat tam, kde se zjistil zájem o některou z nich.

Charakter toho, co se vydávalo, určovalo samozřejmě publikum jako hlavní odběratel těchto tisků, tiskárny tedy byly nuceny dodávat jenom to, co mělo aspoň určitou šanci na úspěch. „Hlavným kritériom na označenie literatúry pre ľud, najmä literatúry prozaickej, ktorá bola aj počtom najbohatšia, je teda čitateľské určenie,

⁶³ Kolár, J.: *Česká zábavná próza 16. století a tzv. knížky lidového čtení*, Rozpravy ČSAV, řada společenských věd, sešit 11., ročník 70, Praha 1960, s. 4.

najčastejšie vyjadrené v podnázve ako literatúra na poučenie a zábavu a rozličné varianty tohoto označenia.⁶⁴

Ve svých počátcích navazovala literární produkce pro lid na tvorbu středověkou, předhusitskou, chceme-li tedy stručně načrtnout, kde mají zábavné knížky pro lid svůj původ, musíme začít právě zde. Tento typ literatury zaznamenal svůj první vývojový impuls v období posílení měšťanstva, tedy po porážce husitství, kdy se země zmítaná válkou začala vracet k normálnímu způsobu života, a tak byla opět připravena půda pro rozvoj literární kultury. Z této doby se zachovaly opisy oblíbených zábavných skladeb ze 14. století, které byly součástí dřívější šlechtické kultury a jsou také zachována veršovaná přepracování populárních Ezopových bajek a několika zábavných vyprávění ve sborníku hraběte Baworowského, nicméně nových skladeb nevznikalo mnoho. Do Čech se dostávala literatura ze zahraničí, ale protože byla psána latinsky, nebyla pro širší literární publikum přístupná. Výjimkou byla povídka o Grizeldě, překlad původně italské novely z *Dekameronu* (10. povídka 10. dne),⁶⁵ která se svým zpracováním liší od původní novely, jak byla zapsána Boccacciem. O další rozvoj zábavné prózy ve druhé polovině 15. století se zasloužil Ctibor Tovačovský z Cimburka, který do svého spisu *Hádání Pravdy a Lži* vložil čtyři příběhy, které s původním zaměřením díla nekorespondují. Naučná funkce jeho spisu je obohacena právě díky vloženým příběhům o funkci zábavnou, i když ta je upozaděna celkovým kontextem knihy, která jasně své didaktické zaměření obsahuje už v názvu. Uvedené příběhy mají knihu oživit a fungují jako exempla. Není úplně bez zajímavosti, že rozprávky jsou pravděpodobně lidového původu. Tento příklad míchání různých funkcí v rámci jednoho díla znamená posun v jednostranně zaměřené literární tvorbě, kde jednomu účelu jsou podřízeny možné další funkce. Jinými slovy, jak jsme již ukázali na vztahy mezi folklorem a homiletikou v předcházející kapitole, tedy že se začnou osamostatňovat a vnikat do lidových podání, tak i exempla obsažená v naučných spisech budou mít potenciál, aby se z nich staly útvary vyvíjející se nezávisle na svém původním určení. Začíná se rodit tendence k vytvoření nezávislého epického vyprávění.

Výše zmíněný překlad italské novely byl v době svého vzniku solitérem. Muž, který se poprvé pokusil přeložit světskou literaturu ve větším rozsahu byl Hynek

⁶⁴ Liba, P.: *Čítanie starých otvov. Príspevok k výskumu spoločenskej funkcie a k vydávaniu prozaickej literatúry pre ľud na Slovensku v rokoch 1848-1918*, Matica slovenská 1970, s. 9.

⁶⁵ Boccaccio, G.: *Dekameron*, Melantrich, Praha 1979, s. 627-641.

z Poděbrad. Z jeho pera vzešel první soubor překladů 11 novel z *Dekameronu* (je obsahem Neuberského sborníku)⁶⁶ a je tedy považován za zakladatele světského písemnictví u nás.⁶⁷ Na konci 15. století je však ještě pořád světská literatura okrajovým zjevem a navíc nebyla ani určena širším vrstvám společnosti, ale právě vrstvě vzdělané, o čemž svědčí i skutečnost, že nebyla vydána tiskem.⁶⁸

Důležitou podmínkou pro rozvoj knížek lidového čtení byl vedle vzdělání (to bylo ve středověku exkluzivní) také vynález knihtisku, bez něj by nebylo vůbec myslitelné vydávat knihy tak, aby si je mohl koupit širší okruh čtenářů. Knihotisk umožnil vydávat větší množství exemplářů, čímž přirozeně klesala cena a dostupnost literatury.

I když se v případě literární tvorby Hynka z Poděbrad knihtisk neuplatnil, jedná se o velmi důležitý posun v pohledu na literaturu té doby. Literatura začala v té době dostávat novou funkci, která byla předtím podružná, do popředí se stále více dostává tematické zaměření na světské náměty a s tím souvisí také důraz na zábavnou funkci literatury, ta se v určitém odvětví stává nakonec dominantní.

Podobný osud jako překlady Hynkovy, co se rozšíření a ohlasů týká, postihl i další překlad inspirovaný Boccacciiovou předlohou, totiž „román“ o Flotiovi a Bianceföre. Přestože svou stavbou a rozsahem (příběh je rozvláčný, vyskytují se často odbočky od hlavního dějového schématu, často se objevují fantastické motivy) nepatří úplně k tradici novověké, ale odráží se v něm doznívající středověk, posun oproti předešlému období je ve zdůraznění složky milostné.⁶⁹ Bedřich Vilém Spiess ale vidí v tomto příběhu také vliv starší, který souvisí i se vznikem samotné novely Boccacciiovy, říká o něm, že „povídka tato ozdobena jest mnohým šperkem řeckých románů, plna událostí tautologických, má mnoho popisů a líčení, jeví nejednu zvláštnost španělského vkusu a nejeden vztah ku vzájemnému stýkání se křesťanů s pohany, tak že snad pravdy se nemineme, řekneme-li, že provencalské krajiny první byly pěstitelkou této pověsti“.⁷⁰ Dále je v tomto článku poukázáno na pravděpodobné místo vzniku básně ve Francii, kde nesla název *Fleure et Blanchefleur* (růže a lilie).⁷¹

⁶⁶ Kolár, J.: *Česká zábavná próza 16. století a tzv. knížky lidového čtení*, Rozpravy ČSAV, řada společenských věd, sešit 11., ročník 70, Praha 1960, s. 14.

⁶⁷ Hrabák, J.: *Úvod*. In: *Fortunatus*, Academia, Praha, 1970, s. 22.

⁶⁸ Kolár, J.: *Česká zábavná próza 16. století a tzv. knížky lidového čtení*, Rozpravy ČSAV, řada společenských věd, sešit 11., ročník 70, Praha 1960, s. 14.

⁶⁹ Kolár, J.: *Česká zábavná próza 16. století a tzv. knížky lidového čtení*, Rozpravy ČSAV, řada společenských věd, sešit 11., ročník 70, Praha 1960, s. 16.

⁷⁰ Spiess, B. V.: *K dějepisu české novelistiky*. In: *Květy*, č. 28, 1866, s. 345.

⁷¹ *Ibidem*: s. 345.

Mluvíme-li o začátku 16. století, na našem území se rozšiřuje typ literatury humanistické. Humanismus si kladl za cíl vybrousit češtinu tak, aby dokázala konkurovat latinsky psaným spisům. Na tuto podobu češtiny potom navázal i Josef Dobrovský, jenž považoval období humanismu za zlatý věk českého jazyka. V souvislosti s pokusy rozvinout češtinu na úroveň latiny, to znamená do takové míry, aby byla schopna pojednat o jakýchkoliv otázkách, aby dokázala po lexikální i syntaktické stránce ztvárnit jakoukoliv myšlenku, se začala bohatě uplatňovat literatura překladová.⁷² Ta měla většinou jiné zaměření a její funkce nebyla zábavná, ale spíše didaktická nebo nauková. Že zábavnost literární produkce byla důležitější než dříve, to nám ukazuje několik tisků, které byly orientovány didakticky i zábavně zároveň. O takovou symbiózu obou rovin se pokoušel významný pražský tiskař a literát Mikuláš Konáč z Hodiškova⁷³ ve svém *Pravidle lidského života* (1528), které bylo převedením orientálních příběhů z latinského souboru Jana z Kapuy *Directorium humanae vitae*.⁷⁴

Druhým tiskem, který reprezentuje českou zábavnou literaturu, je tzv. Prostějovský sborník Jana Akrona Albína Vrchbělského (Joannes Albinus). Tento pozoruhodný autor a překladatel uvedl do české literatury ezopské bajky s jinými dalšími příběhy pod názvem *Ezopa mudrce život s fabulemi anebo s básněmi jeho. Také přidány jsou k tomu fabule Aviana a Adlefonsa s některými žertovnými řečmi Poggia poety. I také některé velmi utěšené fabule, vybrané z knih doktora Šebestiana Branta s pěknými figurami. Nyní vnově vytištěný*. Albínovou předlohou se stala německá podoba sepsaná Heinrichem Steinhöwlem (druhá polovina 70. let 15. století) a spis Sebastiana Branta. Akron byl správcem školy u sv. Štěpána a tak se stejně jako Konáč snažil okořenit naukovost spisu o zábavnou rovinu. Obsahem spisu jsou mimo jiné i původní exempla ze spisu Petra Alfonsiho *Disciplina clericalis* vycházejícího z arabských a hebrejských látek mnohdy lidového původu.⁷⁵ Z formálního hlediska je zajímavý převod Avianových bajek z původní veršované podoby do prózy, což svědčí o změně funkce verše jako příznakového tvaru pro literární dílo. (Na vzrůstající oblibu prózy upozorňuje mimo jiné také B. V. Spiess, když mluví o kronice o

⁷² Hrabák, J.: *Úvod*. In: *Fortunatus*, Academia, Praha, 1970, s. 25.

⁷³ Hrabák, J.: *Úvod*. In: *Fortunatus*, Academia, Praha, 1970, s. 23.

⁷⁴ Kolár, J.: *Česká zábavná próza 16. století a tzv. knížky lidového čtení*, Rozpravy ČSAV, řada společenských věd, sešit 11., ročník 70, Praha 1960, s. 17. O tomto spise jsme již mluvili v souvislosti se vztahem literatury a folkloru.

⁷⁵ Kopecný, M.: *Úvodní slovo*, In: *Komu ženu svou poručiti a jiné kratochvilné rozprávky*, Blok, Brno 1986, s. 9n. O Petru Alfonsim viz 2. kapitola *Vliv kazatelství a exemplové tradice na ústní lidovou slovesnost*.

Štilfrídovi a synu jeho Bruncvíkovi v souvislosti s paralelním vývojem tendencí lidové četby v Německu: „Touže dobou zmáhal se u Němcův obyčej, že mnohý spisovatel mající velkou oblibu v romantice, ne však nadání k jejímu pěstování, staré velké romantické básně na skromné prosaické románky přetvořil.“⁷⁶ Konstatujeme tedy, že Prostějovský sborník svým rozsahem reprezentuje nejbohatší výtvar svetské zábavné literatury, i když je v něm kladen velký důraz na morální obsah příběhů. Že v době, o které mluvíme, se světská zábavná literatura ještě nezařazovala mezi běžnou uměleckou produkci této historické periody, svědčí i fakt, že ezopské bajky se přetiskovaly běžně na rozdíl od příběhů s výraznějším zábavným zabarvením.⁷⁷

Stručně jsme charakterizovali období, v němž se uplatňovala zábavná rovina spolu s rovinou moralistní dohromady a kde funkce pobavit čtenáře měla pouze usnadnit mu cestu za poznáním a poučením. Jedná se o dobu přibližně do poloviny 16. století. Zlom, kdy se literatura zábavná etabluje jako samostatné literární odvětví, nastává ve druhé polovině 16. století a od této chvíle se dá také mluvit o masovější produkci knížek lidového čtení v tom smyslu, jak jsme si je vymezili výše. Vydávání literatury pro masu ovšem neznamena konec mravokárné a naučné literatury, spíše se literatura rozděluje na dva proudy, z nichž jeden se stává předpokladem pro vznik dnešní literatury odborné (faktu), zatímco druhý se stává základem „[...] k dnešnímu pojetí literatury jako slovesného umění [...]“⁷⁸

Přestože se zábavná próza těšila čím dál větší oblibě, jejímu vydávání bránila politická situace v zemi, kdy se vlivem porážky stavovského povstání roku 1547 a následného zavedení cenzury v českých zemích tiskařství muselo přiklonit opět k vydávání spíše mravokárné a výchovné literatury. Vydávání ryze zábavných knížek, jež by prostší a méně vzdělaný lid mohl konzumovat, se opět o nějaký čas zdrželo. Zábavná složka příběhů zde slouží opět pouze ilustrativní funkci a je užitá za účelem snazší cesty i k méně vzdělanému čtenáři. Tato situace druhé poloviny 16. století nám opět připomíná stav středověký a kazatelskou praxi, k níž byly zábavné příběhy ve středověku využívány (jako exempla). Na rozdíl od středověku však byly mravokárné spisy určené ke čtení (soubory exempel byly pomůckou pro kněží a jejich určením bylo převyprávění příběhu ústní formou, následovala část výkladová), i když se ve výkladové části objevují typické rétorické figury jako třeba řečnické otázky,

⁷⁶ Spiess, B. V.: *K dějepisu české novelistiky*. In: *Květy*, č. 28, 1866, s. 335.

⁷⁷ Kolár, J.: *Česká zábavná próza 16. století a tzv. knížky lidového čtení*, Rozpravy ČSAV, řada společenských věd, sešit 11., ročník 70, Praha 1960, s. 20.

⁷⁸ Hrabák, J.: *Úvod*. In: *Fortunatus*, Academia, Praha, 1970, s. 9.

apostrofy apod. Proud mravokárné literatury je ve druhé polovině 16. století nesporně dominantní. Přesto už v tomto období můžeme uvažovat o proudu druhém, to jest o četbě ryze zábavné, určené zatím pro měšťanstvo, ale postupem času vnikající do širších lidových vrstev. Dobový přístup k tiskům sekulárnější povahy, jejichž hlavní složkou nebyl výklad a názorné poučení, ale rozvíjení děje, byl příznačný celkové kulturně společenské situaci u nás. Vzhledem k již zmíněnému zavedení cenzury se vydávání knížek zábavné četby ztížilo i kvůli této kulturně společenské situaci. Klér spolu se vzdělanou měšťanskou vrstvou preferovaly literaturu užitečnou pro život, zatímco v příbězích jako *Frantova práva*, *Florius a Biancefora*, *Štilfríd a Bruncvík* a dalších nenacházeli nic, čím by se dal lidský život po mravní nebo intelektuální stránce vylepšit. Dokladem této situace jsou četná nabádání čtenářů v didaktických spisech, aby knížky určené pouze k pobavení nečetli, spisy navíc mnohdy přímo jmenují tituly konkrétních zábavných knížek (proti zábavným příběhům se explicitně staví Vavřinec Leandr Rvačovský, Daniel Adam z Veleslavína, Šimon Lomnický z Budče, Bartoloměj Paprocký z Hlohol a jiní).⁷⁹ Hrabák cituje předmluvu ze spisu neznámého autora *O nebi a peklu* (tisk pochází z počátku 17. století, ale i když je mladší než období, o němž právě mluvíme, říká jeho předmluva mnoho o přístupu elitních vrstev k lidovému čtivu):

„Paklit' se komu nelíbí,
můž čísti, co se mu vidí.
Mrzí-li ho Písma svatá
může čísti Fortunata,
Eilenšpikle a jiné básně
frejírské, sepsané krásně,
třebas i Frantova práva,
na vůli se všechněm dává
[...]"⁸⁰

a dále charakterizuje přístup k zábavným knížkám následovně: „Uvedený citát ukazuje také vztah kněžstva a zřejmě i vzdělanějších vrstev ke knížkám zábavného lidového čtení: byl to vztah krajně nepříznivý, odsuzující tuto „neužitečnou“ četbu.

⁷⁹ Kolár, J.: *Česká zábavná próza 16. století a tzv. knížky lidového čtení*, Rozpravy ČSAV, řada společenských věd, sešit 11., ročník 70, Praha 1960, s. 21-23.

⁸⁰ *O nebi a pekle*, cit. podle: Hrabák, J.: *Úvod*. In: *Fortunatus*, Academia, Praha, 1970, s. 13.

[...] z hlediska vzdělanců to byla díla tvořící literární periferii, intelektuální elita se na ně dívala svrchu.⁸¹

I když nebyl vztah k literatuře zábavného zaměření nijak vřelý, postupně si začala nacházet mezi naučnými a moralizujícími spisy své místo a s ním také svůj okruh čtenářů. Hlavními odběrateli a konzumenty zábavných knížek, které byly uváděny ponejvíce titulem „kronika“ nebo „historie,“ se staly vrstvy drobného měšťanstva a prostého lidu. Ke konci 16. století a na začátku století 17. už se tisknou knížky lidového čtení zcela běžně a jejich produkce začíná být masová. Vydávají se knihy, které byly oblíbeny a vydány už před tím (kronika o Joviánovi, o Gviškardovi a Sigismundě, o Appolloniovi Tyrském),⁸² ale se vzrůstající poptávkou se začínají majitelé tiskáren obracet do zahraničí a překládat knížky lidového čtení zejména z Německa, kde vývoj lidových knížek započal o několik desítek let dříve. Knížky německé provenience nebyly překládány do češtiny automaticky, ale tiskaři si příběhy vybírali tak, aby se knížky rychle prodávaly. Tímto způsobem do české zábavné literatury vstupují látky kulturní oblasti románské, protože německé země byly vůči zemím románským v podobné situaci jako Čechy vůči Německu. Němci tedy přejímali látky francouzské a italské, distribuovali je na svém území. Když se osvědčily, často po nich sáhli i čeští tiskaři. Tak se mezi českou zábavnou prózu dostaly příběhy o Dionidovi, Lukrecii, Mageloně, Meluzině, Oktaviánovi, Ejlenšpiglovi, Fortunatovi a další.⁸³

V předchozích dílech naší práce jsme se zabývali internacionálními kontexty folkloru. Zdůraznili jsme úzkou sepnutost německých a českých folklorních látek. U knížek lidového čtení je souvislost s německými knížkami více než těsná. Jednak jsou zde podobné tendence ve vývoji zábavné prózy, jednak geografická blízkost a vzájemné soužití podporovalo rozšiřování látek známých v Německu i do českých zemí. Kulturní vztahy mezi německy a česky mluvícími zeměmi byly tedy více než intenzivní hlavně z toho důvodu, že německy mluvící obyvatelstvo bylo na našem území hojně zastoupeno. Proto se není čemu divit, když v historických fondech českých knihoven objevíme velké množství německy psaných knížek lidového čtení. Situace, která panovala v historii ústní lidové slovesnosti, je značně podobná situaci v oblasti zábavné prózy. Nelze se však domnívat, že by se všechny knížky lidového

⁸¹ Hrabák, J.: *Úvod*. In: *Fortunatus*, Academia, Praha, 1970, s. 13.

⁸² Kolár, J.: *Česká zábavná próza 16. století a tzv. knížky lidového čtení*, Rozpravy ČSAV, řada společenských věd, sešit 11., ročník 70, Praha 1960, s. 26.

⁸³ *Ibidem*: s. 41.

čtení populární v Německu automaticky dostávaly jako překlady na české území. Některé příběhy velmi populární na sousedním území se nestaly oblíbené u nás, nebo aspoň ne jako knížky lidového čtení. Příznačné je přebásnění staroněmecké nibelunské pověsti o Siegfriedovi ze 13. století, kterou pod názvem *Sumovní kronika velmi pěkná o silném Rohovém Sajfrydovi*⁸⁴ uvedl do české literatury Tobiáš Mouřenín z Litomyšle. Ta byla v Německu populární i v podobě prozaického zpracování, v Čechách se však nikdy této podoby nedočkala. Už i samotný způsob převedení do veršů (nikoliv do prózy, jak by se očekávalo u díla zařazeného mezi „kroniky“) naznačuje, že se skladbou ani nebylo počítáno jako s typickou knížkou lidového čtení. Některé skladby oblíbené za hranicemi se mezi českou zábavnou literaturu v období 16. a 17. století vůbec nedostaly. Platí to i naopak, skladby, které byly populární v českém kontextu lidové četby se v oblasti německé zábavné prózy rovněž nevyskytují (příběhy o Alexandrovi a Ludvíkovi, o Joviánovi a jiné).⁸⁵

Další rozdíl mezi německým a českým kulturním vývojem je v časových periodách největší popularity knížek lidového čtení, zatímco na území dnešního Německa se rozvíjelo vydávání nenáročné literatury od konce patnáctého století, u nás jsou známy jen ojedinělé tisky s dominantní funkcí zábavnou. V sousedním Německu trvala popularita knížek lidového čtení relativně krátkou dobu, zhruba asi sto let, a koncem 16. století začal o tento typ literatury zájem upadat.⁸⁶ U nás se knížky lidového čtení těšily velké oblibě sice až později, ale o to déle se vydávaly a četly, nejvíce pak ve století 18. a v polovině 19. století.⁸⁷ Poslední tisky, které zařazujeme do sféry lidového čtiva, se objevují až do konce 19. století. V Uherské Skalici jsou doloženy výtisky knížek lidového čtení až do 20. století (např. dílo Martina Kochema *Hrabě Jindřich, kterýžto dvakrát od smrti předivně vysvobozen a ochráněn, posledně pak císaře Konráda zetěm učiněn byl* bylo vydáno i v roce 1901).⁸⁸

Na závěr našeho stručného obrazu o vzniku a vývoji knížek lidového čtení je ještě třeba dodat, že fenomén lidové četby v podobě, v jaké se vyskytovala u nás i v Německu není specifikem pouze tohoto geografického prostoru. Knížky lidového

⁸⁴ Kopecký, M.: *Spisovatel humanistického manýrismu*. In: Mouřenín z Litomyšle, T.: *Veršovaná tvorba*, Academia, Praha 1995, s. 26-27. Vlastní dílo tamtéž: s. 143-184.

⁸⁵ Kolár, J.: *Česká zábavná próza 16. století a tzv. knížky lidového čtení*, Rozpravy ČSAV, řada společenských věd, sešit 11., ročník 70, Praha 1960, s. 41-42.

⁸⁶ *Ibidem*: s. 42.

⁸⁷ Sirovátka, O.: *Literatura na okraji*, Československý spisovatel, Praha 1990, s. 12.

⁸⁸ Liba, P.: *Čítanie starých otvov. Príspevok k výskumu spoločenskej funkcie a k vydávaniu prozaickej literatúry pre ľud na Slovensku v rokoch 1848-1918*, Matica slovenská 1970, s. 376.

čtení samozřejmě nacházíme i v Polsku, Maďarsku a vůbec v celé Evropě, jejíž rámec tvoří podobné kulturní hodnoty a tím pádem se vyskytují i podobné tendence v kulturním vývoji, literaturu nevyjímaje. S podobnými knížkami se ovšem setkáváme i za hranicemi Evropy. Jsou známy tisky velmi podobné našim knížkám lidové četby třeba i na území dnešního Turecka. Jedná se o tzv. dastany. Nechceme tvrdit, že mají úplně stejný charakter, od evropských knížek se liší. Neobsahují tak rozmanité látky, úvody jsou téměř pokaždé stejné a ani v dalším rozvíjení syžetu se neprojevuje příliš velká nápaditost. Navíc se v nich uplatňuje ve velké míře užívání veršovaných vložek, což pro zábavnou literaturu evropskou není charakteristické. Uvádíme je zde ovšem proto, že stejně jako evropské knížky lidového čtení jsou zaměřeny rovněž k lidovému publiku. Lid byl pro pisatele dastanů často inspirací a některé látky jsou z lidu pravděpodobně převzaty. Příběhy, které jsou doloženy v tureckých lidových románech jsou dochovány i v ústní tradici balkánských Slovanů a mají leckdy souvislost i s lidovou tradicí naší.⁸⁹

V další části práce se sice nebudeme zabývat vlivem tureckých dastanů na naši ústní lidovou slovesnost, chtěli jsme pouze poukázat na skutečnost, že látky ze zemí předního východu mohly vstoupit do lidové slovesnosti Slovanů jižních, a tak můžeme tím spíše předpokládat vliv látek pocházejících ze západní Evropy na ústní slovesnost českou. Celá problematika je značně komplikovaná a obsáhle na to, aby ji pojala jedna diplomová práce nebo monografie v celém jejím rozsahu, proto jsme nuceni okruh látek zúžit na některé typické příklady, kterým se dostalo v literatuře o historii českého písemnictví aspoň minimálního prostoru, poté se zaměříme na látku o Krásce a zvířeti a pokusíme se ji podat v kontextu světové i české folklorní tradice.

⁸⁹ Horálek, K.: *Pohádkoslovné studie*, Státní pedagogické nakladatelství, Praha 1964, s. 7, 19.

4. Zábavná četba pro lid a její souvislosti s ústní lidovou slovesností

Knížky lidového čtení se v době svého vzniku ani po dobu jejich vysoké oblíbenosti netěšily příliš velkému zájmu české literární vědy. V pokročilejším období národního obrození se však česká intelektuální elita začala zabývat specifiky českého národa oproti národům jiným, bylo žádoucí se vymezit zejména proti sousednímu národu Německému a oživit češtinu, kterou němčina více a více vytlačovala na periferii. Po zjištění, že česky se mluví zejména na venkově, se badatelé hledající národní českou kulturu museli vypravit právě tam. Tak se do popředí zájmu začínal dostávat lid jako hlavní složka českého národa. Navíc, bratři Grimmové, jak bylo řečeno na začátku, sbírali ústní lidovou slovesnost německou za stejným účelem, jako později intelektuálové čeští, kteří byli německým zájmem o folklor ovlivněni.

4.1. Počátky zájmu o folklor v době národního obrození

Na konci 18. a počátku 19. století byly v Čechách živé myšlenky osvícenců. Osvícenské názory na lidovou tvorbu charakterizoval spíše přezíravý přístup k folklóru. Sympatizanti osvícenství považovali lidového člověka za primitiva v dětském stadiu vývoje a považovali za důležité ho vzdělat. V tomto období se lidovou slovesností nejvíce zabýval Šebestián Hněvkovský, ten se soustředil na milostnou lyriku. Minimální zájem o ústní lidovou slovesnost byl v prvních desetiletích 19. století zapříčiněn také jazykovou úrovní, kterou folklorní slovesnost vykazovala. Z obrozenců té doby, kteří preferovali humanistické pojetí českého jazyka, se jevila mluva lidu jako pokleslá a přirozeným důsledkem živého vývoje jazyka v kombinaci s nízkým vzděláním jeho uživatelů byl jazyk prostoupen dialektismy, což se samozřejmě hodnotilo jako příznak úpadku. První sběratelé folkloru se soustředili na lidovou píseň. Ta však byla mnohdy vulgární, takže v zápisech mnohých sběratelů nenalezneme jejich věrnou podobu, ale formu, která, aby neurazila, musela být vzhledem k lexiku a dalším jazykovým rovinám aspoň trochu korigována. Uvedeme příklad, kterým dokumentuje Karel Dvořák způsob, jak se taková úprava ve srovnání s originálem prováděla. Dvořák cituje první ukázkou

s Rittesberkova souboru popěvků, srovnává ji se sbírkou Jana Jeníka z Bratřic, který lidové popěvky zachoval v autentičtější podobě:

„Smál se, smál,	„Sral, sral, sral
trávy se držel,	trávy se držel;
tráva se s ním utrhla	tráva se mu utrhla
a on seděl tak zhola.	a on upad do hovna,
Smál se, smál,	zmazal si prdel.“ ⁹⁰
trávy se držel.“ ⁹¹	

Tento krátký příklad charakterizuje i pozdější tendence ve sbírání folkloru vůbec. Epické vypravování lidu procházelo ve sbírkách folkloru cenzurou tak, aby bylo vhodným čtivem pro distinguované vzdělanecké kruhy a v případě pohádek pro děti. Pohled na pohádku jako na příběh pro dětského čtenáře je rovněž názorem osvícenským. Pohádky ve svém původním určení totiž nebyly směřovány k dětem, ale právě k dospělým. Dětský čtenář jako hlavní konzument pohádkových knížek se uplatňuje až v od druhé půle 19. století, kdy se vkus lidu změnil a začínaly se číst české překlady německých krvelačných nebo senzačních románů. Na konci 20. století se stává dětský čtenář v podstatě jediným, pro něhož jsou pohádkové sbírky určeny.⁹²

Uvedli jsme příklad lidové písně, abychom ukázali rozdíl mezi autentickou a upravenou podobou téže skladby. Žánr písně jsme volili proto, že v počátcích zájmu o lidovou slovesnost stála na počátku právě píseň v ohnisku sběratelské činnosti. Lidová píseň dokázala lidi spojovat, protože se zpívala kolektivně, sborově. V období národního obrození byla vlastnost písně sdružovat lid do kolektivu velmi důležitá. Lidový zpěvák ale zatím neměl ponětí o snahách obrozenců, kteří usilovali o to, aby se lid cítil být součástí českého národa, aby si uvědomil svou identitu a přináležitost. Václav Hanka šel dále než mnozí básníci té doby, usiloval (v souladu s požadavkem panslavismu) o všeslovanskou píseň, a tak jednotlivé písně tvoří mícháním prvků typické pro písně jiných slovanských národů, dává dohromady třeba různá témata, rozdílné básnické prostředky.⁹³ Čelakovský se později pokusil najít v české lidové písni obdobu písni ruských, hledal v české písni obsaženou hrdinskou epiku, pro jejíž hrdiny je typické nadindividuální úsilí, které by v české podobě podpořilo národní

⁹⁰ Jeník z Bratřic, J.: *Písně starodávné lidu obecného českého, namnoze nezbedné a pohoršlivé*, Maťa, Praha 1998, s. 98.

⁹¹ Dvořák, K.: *Mezi folklorem a literaturou*, uspoř. Sochorová, L., Karolinum, Praha 1994, s. 67.

⁹² Sirovátka, O.: *Česká pohádka a pověst v lidové tradici a dětské literatuře*, Ústav pro etnologii a folkloristiku AV ČR v Brně, Brno 1998, s. 171-172

⁹³ Dvořák, K.: *Mezi folklorem a literaturou*, uspoř. Sochorová, L., Karolinum, Praha 1994, s. 28-29.

uvědomění, nic takového ale nenalezl, zájem se začínal orientovat na pohádku, kde hrdina zejména kouzelných pohádek bojuje a vyhrává nad svým nepřítelem.⁹⁴

4.2. Sbírání pohádek, pohádkové sbírky a reflexe knížek lidového čtení

Sbírání pohádek u nás začalo ve třicátých letech 19. století a první sbírku vydává Jakub Malý pod názvem *Narodní české pohádky a pověsti* (1938), ve své sbírce použil také látky sesbírané Erbenem a jinými. Vydání první sbírky na konci 30. let ale neznamená, že by se zájem o pohádku neprojevil už v jejich první polovině. Do té doby ale vycházely pohádkové příběhy jednotlivě v časopisecké podobě. V letech 1845-1847 vyšly *Národní báchorky a pověsti* Boženy Němcové, ve stejné byl vydán i sborník *Staročeské pověsti, zpěvy, hry, obyčeje, slavnosti a nápěvy* (1845) Václava Krolma, do něhož autor zařadil i látky pohádkové.⁹⁵ Nechceme zde vyjmenovávat všechny pohádkové sbírky až do konce 19. století, pouze ještě upozorníme na Karla Jaromíra Erbena a jeho soubor *Sto prstonárodních pohádek a pověstí slovanských v nářečích původních* (1865). Jmenovaly jsme konkrétní sbírky pohádek, abychom doložili, od které doby se začíná pohádka sbírat a zkoumat. Tehdejší sběr materiálů probíhal jinými metodami než na konci 19. století, kdy se stala folkloristika opravdovou vědou se svými vlastními metodami. Jeden z našich nejerudovanějších českých folkloristů se o pohádkových sbírkách té doby vyjadřuje takto: „V Praze v letech čtyřicátých Erben a Němcová chápou pohádky jako umělecké národní dílo a vytvářejí pohádky stejně, jako Erben vytvořil pak i svou Kytici: individuální umělecký druh, založený na tom, co bylo předpokládáno jako národní tradice. Ale tak jako Smetana odepřel skládat Prodanou nevěstu ze sbírky národních písní (za to se však jeho dílo stalo nejvzácnější národní tradicí), tak Němcová i Erben stvořili osobité literární dílo, které se v příštích pokoleních proměnilo v národní podání v pravém slova smyslu. Vedle nich Krolmus [...] počal vydávat sbírku, která je výrazem naivních teorií – jímž podléhal i Erben -, že vše, co se v lidu vyskytne, dá se vyložit jako ozvěna pranárodního náboženství primitivní kultury.“⁹⁶ Tille zde

⁹⁴ Vodička, F.: *Včleňování folklorní pohádky do obrozenské literatury*. In: *Cesty a cíle obrozenské literatury*, Československý spisovatel, Praha 1958, s. 228.

⁹⁵ *Ibidem*: s. 213.

⁹⁶ Tille, V.: *Soupis českých pohádek 2*, svazek 2., Česká akademie věd a umění, Praha 1937, s. 512.

naráží na skutečnost, že ačkoliv se sběratelé lidové slovesnosti, zejména pohádek, snažili vydávat pohádky prstonárodní, leckdy je v duchu svých vlastních představ o tom, co folklor je nebo má být, upravovali. Erben se snažil pohádky očistit od všech nánosů pozdějších a přiblížit se tak původní formě mytologické. Němcová naopak upravovala pohádky tak, že rozšiřovala popisy jednajících osob, přeskládávala dějové osnovy tam, kde se zdály nelogicky uspořádané a vůbec si pohádky přizpůsobila svým vlastním představám o tom,

Vydávání pohádek má však u nás delší tradici než vydávání sbírek tzv. prstonárodních pohádek. Ve Francii v době osvícenství byly pohádky přepisovány a upravovány jako moralizující příběhy pod označením „contes de fées“ (příběhy vil). Ty se na sklonku 18. století dostávaly i do českého prostředí prostřednictvím Václava Matěje Krameria pod názvem *Básně o čarodějnicích*. Další oblíbenou literaturou, kterou Kramerius vydával byly i upravené příběhy *Tisíce a jedné noci*, které vyšly jako *Arabské pohádky*. Kramerius se ale stejně jako tehdejší představitelé obrození shodovali v názorech na knížky lidového čtení, ač knížky lidového čtení měly s pohádkami mnohé styčné rysy. Jejich argumentem bylo, stejně jako v obdobích předcházejících, že tato literatura sloužící pouze zábavě, je pro život neužitečná. Přesto se v té době používala vnější forma knížek lidového čtení, aby se literatura s národními prvky dostávala do lidu. Kramerius vydával dobrodružné a hrdinské romány, které měly přímou návaznost na českou historii a byly zafixovány na českém území. Knížky lidového čtení takovou fixaci neměly a pokud ano, jejich reálný kontext byl oslabován, protože při cestování ze zahraničí se konkrétní místopisná jména v překladech měnila a pro málo vzdělaného lidového čtenáře neměla ani konkrétní význam. Tím se knížky lidového čtení blížily pohádkám, zatímco Krameriovy romány vykazují tendenci opačnou, z míst fantastických nebo neznámých se přesouvají do reálií konkrétního národa a na konkrétní místo, odkazují na určitá historická období a společenství. Tím se vzdalují od pohádkového typu vyprávění k vyprávění typu pověsti.⁹⁷ Látky v knížkách lidového čtení tedy musely být upravovány, aby se jejich hodnota vzhledem k boji o národní identitu zvýšila. Autentické lidové knížky však vykazovaly někdy více, někdy méně shody s lidovou pohádkou, a tak měly velký potenciál do ní proniknout a stát se součástí ústní lidové slovesnosti. Obecnými vlivy literatury na ústní lidovou slovesnost jsme se již

⁹⁷ Vodička, F.: *Včleňování folklorní pohádky do obrozenecké literatury*. In: *Cesty a cíle obrozenecké literatury*, Československý spisovatel, Praha 1958, s. 214.

zabývali, nyní nám zbývá soustředit se na několik látek, které vykazují mezi literaturou a folklorem styčné plochy. Při hodnocení vlivů knížek lidového čtení na literaturu však mnohdy nelze říci, kterým směrem ovlivňování probíhalo, zda směrem od lidové slovesnosti k literatuře nebo naopak. Josef Hrabák mluví o vztahu fortunatovské látky k lidové slovesnosti s velkou opatrností a výstižně charakterizuje problematiku ovlivňování folkloru literaturou, když říká: „Ve Fortunatovi nacházíme četné motivy známé z českého folkloru a je možno v lidovém ústním podání vykládat tyto motivy jako vliv Fortunata. Je však těžko rozhodnout, kde zde leží hranice. Obtížnost je dána tím, že česká a německá lidová tradice mají mnoho společných prvků takže je těžko určit, který motiv v ústní slovesnosti existoval již před Fortunatem s který do ní mohl vniknout až z této knížky, protože klasické sbírky českých pohádek jsou vesměs až z doby, kdy byl Fortunatus již dávno v oběhu.“⁹⁸

4.3. Poměr pohádkové tradice ke knížkám lidového čtení

Na začátku naší práce jsme popsali okolnosti vzniku folkloristiky, které byly do značné míry motivovány snahami po národním uvědomění. Víra v to, že lidové pohádky konzervují staré mýty se však postupně ukázala jako zjednodušující. Že na lidovou slovesnost měla literatura nesporný vliv, je zřejmé, zkoumají-li se knížky lidového čtení a srovnávají-li se s folklorními látkami. Vzhledem k faktu, že sbírání lidových pohádek začalo mnohem později, než vydávání knížek lidového čtení, je komplikované prokázat směry vlivu mezi knížkami lidového čtení a ústní lidovou slovesností. V období naivní víry v romantickou teorii o pohádkách jako konzervách dávno zašlých mýtů, se na konci 19. století a v průběhu prvních desetiletí století 20. objevují názory úplně opačného ražení. Hlavním představitelem skepticky vnímaného folkloru byl u nás Václav Tille. Tille se zabýval jak teorií folkloristiky, tak i samotnou metodou sběru látek. Z hlediska metodického se mu začaly jevit starší pohádkové sbírky nevěrohodnými. Na Němcové kritizoval její upravování lidových pohádek, na Erbenovi snahu po dosažení čisté praformy určité pohádkové látky.⁹⁹ Navíc objevil, že Němcová i Erben sahali nezřídkem do německých pramenů knižních. Po zevrubném studiu českého pohádkového fondu a bádání v archivech začal Tille ztrácet iluze o původnosti folkloru jako něčeho specificky českého a začal se přiklánět k teorii, že

⁹⁸ Hrabák, J.: *Úvod*. In: *Fortunatus*, Academia, Praha, 1970, s. 38.

⁹⁹ Viz citace z Tilleho *Soupisu* na předchozí straně.

folklor je mnohdy odvozen od starších lidových tisků. V jeho úvaze o knížkách lidového čtení nacházíme zárodky prohlubující se nedůvěry v autentický svět lidové slovesnosti. Svou úvahu uzavírá takto: „Ale ať již dopadne poměr přímo neb nepřímo přejatých látek k látkám původním jakkoliv, jedno zdá se již dnes jisto: že originalitu tvořivosti našeho lidu nebudeme hledati v látkách, jím vyprávěných. Kdybychom znali lépe historii literárních látek, přesvědčili bychom se, že i leckteré, zdánlivě přímo z života vzaté thema moderních autorů – i naturalistického směru – je jen ozvěnou – a ne bezděčnou, nýbrž vědomou – staré tradice. Studium látek vede nás právě k poznání, že staré látkové motivy a také celé látkové kostry, po staletí děděné, ať knižně neb ústně, jsou jen zárodky, zúrodnující tvořivé duše jak jednotlivce, tak „lidu“. [...] Chceme-li však najíti příznačné rysy, jež české lidové podání vtisklo látkám, kterých se zmocnilo – neb snad i látkám, které si samo vytvořilo – musíme napřed vědět, co toto podání vsutku přejalo, a kdy a jakým způsobem.“¹⁰⁰ Tilleho vztah k folkloru dále problematizovalo zjištění, že lid nejen přebírá látky starších tisků, ale přejímá do své tradice i látky z pohádkových sbírek vydaných v 19. století. Ve svých recenzích na sbírku Kubínových povídek upozorňuje na fakt, že látky sebrané v Podkrkonoší mají své paralely ve sbírkách Němcové, v nichž se vypravěči inspirovali. Tille poukázal, že např. pohádka *Mariška*, dochovaná u Němcové, je z hlediska dějové výstavby téměř shodná s pohádkou Kubínovou, rozdíl tkví pouze v její košatosti a jménu pohádky, kterou Kubín nazval *Libuška*.¹⁰¹ Na závěr svých kritických poznámek Tille Kubínovi oponuje a snaží se vyvrátit jeho tezi o čistě lidových látkách, které vzešly přímo z lidu: „Z těch poznámek je zřejmo, že sběratel vybíral látku tak jako si vybíral vypravěče, řídě se neustále přesvědčením, že v kraji je jistý fond zvláštního podání, který má být vyčerpán soustavným hledáním. Názor takový dnes udržet nelze. [...] Pan Kubín vykonal svými sbírkami jistě velký čin, za který mu jsme vděční. [...] I když tedy naprosto nemůžeme souhlasit s tím, co praví v úvodu o lidové muse a o zhoubách, jež způsobuje na venkově kultura, musíme uznat jeho dobrou vůli, jeho pečlivou a nezištnou práci [...]“¹⁰² Tato recenze vzbudila mezi předními českými folkloristy kritické ohlasy, zejména Polívkova polemika upozorňuje, na to, že některé odchylky od syžetu nemusí být z pohledu literární komparatistiky zanedbatelné. Snaží se upozornit na zvláštnosti dějových osnov,

¹⁰⁰ Tille, V.: *České pohádky a lidové knížky*, Národopisný věstník československý 10, 1915, s. 101.

¹⁰¹ Tille, V.: *Kubínovy pohádky*, *Slavia* 4, 1925-1926, s. 112-113.

¹⁰² *Ibidem*: s. 312-313.

příčemž poukazuje i na fakt, že látky zapsané v některé z pohádkových sbírek, které se nově objevují ve sbírce Kubínově, mohou mít společný vzor starší. Jinými slovy je zde zdůrazněna skutečnost, že i když jsou některé látky zapsány třeba u Hrašeho a nově se objeví na jiném místě, nemusí se vždy jednat o závislost ústní tradice na literární.¹⁰³ Svou polemiku uzavírá Polívka důležitým konstatováním, že „důležité jest to jak co do obsahu, co se přejímá, tak co do formy, jak se přejímá“.¹⁰⁴ Polívka tedy nepovažuje čistě obsahový zřetel za jedinou možnou metodu zkoumání, ale zdůrazňuje i formu, která může být tvůrčí. Tím se vlastně shoduje s Tillem, jenž ve svém článku *České pohádky a lidové knížky* přiznal lidu tvořivost na úrovni formy. Dokonce i v *Předmluvě* ke svému soupisu pohádek si podržel naději, že ne samotná forma látek, ale pouze podoba prezentovaná určitým vypravěčem má svou hodnotu. O studiu českých pohádek říká: „Mimo to čím dál tím víc se projevovala závislost českých povídek vyprávěných na povídkách tištěných, zkoumáním sbírek mizela důvěra v způsob sbírání a konečně jsem ztratil nadobro víru ve zvláštní pohádkový svět, vytvořený „lidem.“ Nabyl jsem přesvědčení, že látky ústního podání jsou původu knižního a velmi různorodé.“¹⁰⁵ Jinými slovy je zde vlastně řečeno, že folklor na úrovni látkové vlastně vůbec neexistuje. Naopak, Tille ve svém soupisu pohádkových látek vždy uvádí i lidové tisky popřípadě jinou literaturu, která je s lidovým příběhem paralelní.

¹⁰³ Polívka, J.: *Diskuse o Kubínových pohádkách*, *Slavia* 4, 1925-1926, s. 571.

¹⁰⁴ *Ibidem*: s. 572.

¹⁰⁵ Tille, V.: *Předmluva*. In: *Soupis českých pohádek I*, Česká akademie věd a umění, Praha 1929, s. IV.

5. Pohádková látka o Krásce a zvířeti

Pohádka o Krásce a zvířeti tvoří nedílnou součást fondu světové ústní lidové slovesnosti jak evropské, tak i mimo Evropské. Mezinárodní katalog pohádkových látek ji řadí pod typ AT 425C, který je součástí rozsáhlejšího souboru příběhů, který zahrnuje typy AT 425-429, je nazván souborným označením *Husband*,¹⁰⁶ což nám explicitně říká, že kritérium, které sloužilo zařazení látek pod tyto typy, byla nezvyklá postava v roli manžela. Nyní se blíže podíváme na typ AT 425 samotný a další typy, které se s ním souvisejí.

5.1. Typ AT 425

Tento typ nese název *The search for the Lost Husband*, charakteristika tohoto souboru látek by mohla být zavádějící, protože v naší pohádce o žádné hledání manžela nejde, dá se říci, že naopak on hledá ji. Rozlišuje se zde pět hlavních dějových komplexů, ze kterých by se měly pohádky zařazené pod číslo 425 skládat: 1. The Monster as a Husband, 2. Disenchantment of the Monster, 3. Loss of the Husband, 4. Search for Husband, 5. Recovery of Husband.¹⁰⁷ Známe-li pohádku o Krásce a zvířeti, je nám jasné, že nesplňuje všechna kritéria pro zařazení do tohoto souboru pohádek obecně, dostala se tedy do souboru jako zvláštní podtyp, z hlediska dějové výstavby poněkud ochuzený. Ze všech hlavních dějových prvků tvořících syžet příběhu jsou zde obsaženy pouze dva první, pak následuje šťastný konec příběhu. Srovnáme-li látku o Krásce a zvířeti s jinými podtypy, zjistíme, že se nápadně podobá typu AT 425A. Uvedeme několik příkladů, které tuto podobnost názorněji ukážou.

¹⁰⁶ Aarne, A. - Thompson, S.: *The Types of the Folktale. A Classification and Bibliography*, FF Communications No. 184, s. 140.

¹⁰⁷ *Ibidem*: s. 140.

5.2. Látková příbuznost a rozdíly mezi typy AT 425A a AT 425C

V jedné z kapitol naší práce jsme se zmínili o souboru pohádek *Pentameron*. Právě zde nacházíme pohádku *Had*, spadající podle katalogu pod typ AT 425A. Stručně shrneme její obsah: Sapatella, chudá venkovanka, touží po dítěti, ale i když má manžela, nedaří se jí otěhotnět. Manžel jde jednoho dne na dříví a v otepi dříví přinese hadí mládě, které žádá ženu, aby si ho vzala k sobě a vychovala ho. Žena žádosti vyhoví a o hada se stará. Když za několik let had vyrostl, touží se oženit. Manžel Sapatelly mu chce najít hadí manželku, had ale odmítá a posílá manžela se vzkazem králi, aby mu dal jeho dceru za manželku. Král souhlasí za podmínky, že had splní tři úkoly. Nejdřív má proměnit ovoce ve zlato, potom zdi a půdu parku v drahokamy a nakonec má změnit palác ve zlatý. Had všechno splní a král mu musí dát svou dceru Grannonii za manželku. Ta se nebrání a čeká v komnatě na hada. Had se k ní připlazí. Nejdřív ji obejmě ocasem, pak ji líbá, načež se s ní odebere do jiné komnaty, kde shodí hadí kůži a stane se z něj krásný jinoch. Hadí kůži otec spálí, a tak se jinoch proměňuje v ptáka a vylétá oknem, kde se poraní. Princezna se vydává hledat svého manžela, po dlouhé cestě ho najde a vyléčí ze zranění. Vezmou se a žijí spolu až do smrti.¹⁰⁸

Vidíme tedy, že shoda mezi typem AT 425A a AT 425C je zde pouze do určité míry, italská pohádka by klidně mohla být zakončena vysvobozením prince z hadího těla, pokračuje však dále na rozdíl od látky o Krásce a zvířeti, která v okamžiku vysvobození prince děj uzavírá. Pohádka z *Pentameronu* má však další obdobu, mnohem starší než z doby, kdy byla zachycena Basilem. Máme na mysli velmi starý řecký mýtus o Amorovi a Psyché, který nám zachoval antický román Lucia Apuleia *Zlatý osel*.¹⁰⁹ Uvedeme stručný regist látky: Král a Královna mají tři dcery, z nichž nejmladší je i nejkrásnější. Všichni ji mají rádi a začínají ji uctívat jako bohyni. Venuše žárlí na jejich krásu a posílá svého syna Amora, aby ji proklál šípem lásky a ona se zamilovala do nejposlednějšího muže na Zemi. Amor slíbí matce v jejím přání vyhovět, ale sám se zamiluje do Psyché a odnáší ji do zámku, kde se s ní oddává radostem. Zakazuje ovšem Psyché, aby se na něj podívala. Přichází jen v noci a tehdy

¹⁰⁸ Basile, Giambattista: *Pentameron aneb pohádka pohádek*, Státní nakladatelství krásné literatury a umění, Praha 1961, s. 178-189.

¹⁰⁹ Apuleius, L.: *Zlatý osel*, Svoboda, Praha 1974, s. 106-150.

i odchází. Psyché touží vidět své sestry, které se mezitím vdaly. Všichni si mysleli, že je princezna mrtvá, protože měla být obětována drakovi. Sestry se dozví o jejím nynějším šťastném stavu a začnou ji závidět štěstí. Namluví ji, že by se měla na svého muže i přes zákaz podívat. Princezna to nakonec v noci udělá, ale vylije na manžela horký olej, ten ji navždy opustí. Psyché se ho snaží najít, musí vykonat těžké zkoušky Venuše, ale nakonec se jí podaří Amora znovu získat a stává se bohyní požitím ambrosie.

Rozdíly mezi oběma příběhy jsou mimo jiné v důležitosti postav, které zaujmají kouzelní manželé. V prvním příkladu je hlavním hrdinou právě manžel až do doby, kdy se žení s dcerou krále, pak se role obracejí. V příběhu Apuleiově je naopak hrdinkou Psyché po celou dobu příběhu. V tomto rozdělení rolí se shoduje s Kráskou a zvířetem více druhý příběh. Další shoda s Kráskou a zvířetem je v ohledu k rodině. Psyché je stejně jako Kráska dcerou ze tří sester nejmladší a nejkrásnější, také povaha sester obou hrdinek je podobná, sestry jsou vždy závistivé a pyšné. V příběhu prvním má král pouze jednu dceru a o její kráse a způsobech se aspoň v první části pohádky nic neříká.

Proč jsme uvedli příklady látek právě tohoto typu a ne různé varianty pohádek o Krásce a zvířeti? Je to z toho důvodu, že se snažíme najít kořen obou látek ve starých dobách mytologie. Basilova pohádka byla zapsána v 17. století, mýtus o lásce Amora a Psyché je o hodně starší, Apuleius ho zpracoval ve 2. století po Kristu. Právě zařazení těchto dvou příběhů pod typ AT 425 nás vede k domněnce, že původ látky musíme spatřovat v mytologii.

5.3. Mytologický kontext látek typu AT 425A a AT 425C

Ve své studii *Historické kořeny kouzelné pohádky*¹¹⁰ mluví V. J. Propp o souvislosti mezi pohádkami a náboženskými obřady a zvyklostmi. K náboženství patří většinou i mýty, které mají s pohádkami úzký vztah. „Jestliže pohlížíme na obřad jako na jeden z projevů náboženství, potom nemůžeme opomenout ani mýtus. [...] Většinou se mezi oběma projevy [pohádkou a mýtem] vede čára čistě formálně.“¹¹¹ Tento předpoklad nám potvrzuje i označení v českém překladu

¹¹⁰ Propp, V. J.: *Historické kořeny kouzelné pohádky*. In: Propp, V. J.: *Morfologie pohádky a jiné studie*, H&H, Jinočany 1999, s. 150-167.

¹¹¹ *Ibidem*: s. 159.

Apuleiova románu, kde nacházíme ve stručné charakteristice obsahu 4. knihy název příběhu jako *Pohádka o Amoru a Psýše: Venuše žárlí na krásnou princeznu*.¹¹² Máme-li zkoumat souvislosti mezi mytologií a pohádkovými látkami, musíme nejdřív odhalit základ, na nichž mýtus stojí. Propp nachází podstatné složky v náboženských obřadech, ke kterým se mýty vztahovaly a uvádí do souvislosti vztah iniciačního a pohřebního ritu, přičemž jsou tyto dva rituály spojeny konotacemi navzájem souvisejících představ. Inicie znamená zasvěcení, hrdina tedy vstupuje do odlišné fáze svého života, než který prožíval doposud. „Víme, že celý obřad iniciace se cítil jako pobyt v krajině smrti a naopak s mrtvým se dělo vše, co prožíval zasvěcovaný: získal pomocníka, potkal bytost, která ho chtěla pohltnout, apod.“¹¹³ Správnost Proppova předpokladu potvrzují i novější mytologické studie, které navíc konkretizují roli ženy v iniciačním mužském obřadu: „V obrazné mytologické řeči představuje žena vše to, co lze poznat. Hrdina je ten, kdo přichází za poznáním.“¹¹⁴

Na jiném místě knihy je popsán iniciační rituál australských domorodců. Muži při iniciaci nejdříve chlapce vyděsí, protože chlapci se domnívají, že mají být snědzeni. Poukazuje se zde i na okolnost, že první iniciační rituály s sebou nesly zabití všech mladých mužů. Při obřadech pozdějších se jedná o obřizku, tento obřad je spojen i s vyprávěním mýtů mladým mužům.¹¹⁵ Souvislost smrti a iniciace je zde spolu opět souvisí a dokazuje správnost Proppových závěrů, jak jsme je citovali výše.

Ač se o iniciaci mluví především v souvislosti s muži, není důvod přepokládat, že stejnými obřady neprocházely i ženy. Názorně to dokládá souvislost indického obřadu iniciace ve srovnání s ženským obřadem svatebním: „Brahmánského chlapce postaví při iniciaci pravou nohou na kámen a přítomní opakují slova: „Postav se na tento kámen, jako kámen buď pevný“; a stejným obřadem, provázeným stejnými slovy, prochází brahmánská nevěsta při svatbě.“¹¹⁶ V tomto případě je tedy pro dívku iniciačním obřadem svatba, kdy se oddá muži a odchází od své rodiny. V mýtu o Amorovi a Psyché se setkáváme se zasvěcením ženy do vyššího stadia bytí: Psyché se z člověka stává bohyní. Jejímu přijetí mezi božstvo však předchází pobyt v paláci, který Propp explicitně zmiňuje jako jeden z okruhu motivů vztahujících se právě

¹¹² Apuleius, L.: *Zlatý osel*, Svoboda, Praha 1974, s. 329.

¹¹³ Propp, V. J.: *Historické kořeny kouzelné pohádky*. In: Propp, V. J.: *Morfologie pohádky a jiné studie*, H&H, Jinočany 1999, s. 169.

¹¹⁴ Campbell, J.: *Tisíc tváří hrdiny. Archetyp hrdiny v proměnách věků*, Portál, Praha 2000, 111.

¹¹⁵ *Ibidem*: s. 129.

¹¹⁶ Frazer, J. G.: *Zlatá ratolest*, Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, s.r.o., Plzeň 2007, s. 42.

k příběhům souvisejícím s iniciačním obřadem.¹¹⁷ Psyché je v paláci sama, pouze její druh za ní v noci přichází, není tedy obklopena lidmi a pobyt v paláci souvisí s představou o pobytu v říši mrtvých.

Stejně tak se dá nahlížet i na zakleté hrdiny kouzelných pohádek. Jejich zvířecí podoba je vlastně odchodem z lidského světa, hrdina přestává být člověkem a stává se na určitý čas obyvatelem světa jiného. Názorně se to dá ukázat na rámcovém příběhu, do něhož je vkomponován i příběh o Amorovi a Psyché. Zde jde však o zasvěcení v opačném směru. Lucius se stává oslem, protože se chce natřít kouzelnou masťou, kterou užívá jistá čarodějnice k proměnám v ptáka. Namaže se ale masťou jinou, a mění se v osla. Několik let žije v oslí kůži a pomalu se vzdává naděje, že by se mohl stát opět člověkem. Teprve když se mu zjeví ve snu bohyně, nachází způsob, jak se opět proměnit do své původní podoby. Lucius musí slíbit, že se stane po své proměně knězem oné bohyně. Opět zde máme vstup do kvalitativně jiného života. Lucius se stává ze světského člověka člověkem zasvěceným do věcí spirituálních, duchovních a jeho odchod z říše lidí je zdůrazněn jeho oslím zevnějškem.

Jak náš výklad souvisí s pohádkovou látkou o Krásce a zvířeti? Popisem několika příběhů vztahujících se k iniciaci jsme si připravili pole pro základní interpretaci motivů, které nacházíme v příběhu knížky lidového čtení. Nejdříve se pokusíme rozebrat motivy, které obklopují hlavní hrdinku příběhu, Krásku. Na začátku vyprávění je Kráska popsána jako otci oddaná dcera, žije s ním a sestrami v jedné domácnosti, na rozdíl od sester, které již dávno hoví seznamování s nápadníky, o otce se příliš nestarají a v podstatě jej jenom využívají, Kráska se od otce nemůže odloučit a poctivě mu slouží. Dokazuje to i epizoda s nápadníkem, který se přichází o Krásku ucházet. Když požádá otce o ruku, otec souhlasí, ale „Krásná, jak ty slova uslyšela, pohlédla na otce svého a počala se ctnostně vymlouvati, že ona ještě mladá a že ještě svému otci malou službu za odměnu prokázala, proto že chce k starosti jemu se odměniti.“ Tato epizoda se v příběhu dále nerozvíjí, má pouze ukázat, jak je Kráska svému otci loajální, ale vzhledem k našemu předchozímu výkladu konstatujeme, že odmítnutí mladíka souvisí s odporem Krásky ke sňatku, s odmítnutím vzdát se života u otce. Krásná tedy musí být k odtržení od otce přinucena. Příběh pokračuje zchudnutím celé rodiny a jejich odchodem na statek za městem. Zde je znovu zdůrazněna píle, s jakou se Kráska o otce stará. Její nynější stav je narušen příslibem

¹¹⁷ Propp, V. J.: *Historické kořeny kouzelné pohádky*. In: Propp, V. J.: *Morfologie pohádky a jiné studie*, H&H, Jinočany 1999, s. 168.

otce zvířeti, že mu obětuje Krásku a přivede ji do paláce. Zajímavé je, že Kráska se domnívá, že bude zvířetem snědena, opět se zde setkáváme se starší představou o smrti, která souvisí s iniciačním obřadem, jak jsme ukázali výše. Otec se chce do paláce vydat sám, ale Kráska nesvolí a nakonec zůstává v paláci sama. Na tomto místě se dostáváme k začátku folklorní reflexe obřadu zasvěcování. Akt obětování se Krásky kvůli otci je posledním okamžikem před úplným odtržením se od rodiny. V této chvíli začíná obřad její vlastní cestě k zasvěcení, oddává se zvířeti dobrovolně. Zde nacházíme několik typických motivů spojených s iniciačním cyklem, jak je uvádí ve své studii Propp.¹¹⁸ Je zde prostřený stůl k večeři, Kráska je v zakletém zámku sama bez lidí i motiv odvedení, odloučení. Všechny jmenované motivy nacházíme i v příběhu o Amorovi a Psyché.¹¹⁹ V Krásce se ještě objevuje poslední záchvěvy strachu před úplným oddáním se do moci zvířete, to nám ilustruje její několikeré odmítnutí nabízeného manželství a také touha ještě naposled spatřit otce, jíž zvíře nakonec vyhoví. Kráska se zdrží o něco déle, než slíbila, ale najednou v sobě objevuje dříve neznámou touhu vrátit se zpět do zámku. Campbell o tom říká: „Zkoušky, jež předcházely hrdinovým závěrečným zážitkům a skutkům, symbolizovaly kritické okamžiky na cestě k uvědomění, skrze něž se rozšiřuje jeho vědomí a posiluje se tak [...]“¹²⁰ Celý pobyt Krásky v paláci je tedy cesta k vědomí, že její další život nebude souviset s otcem, ale s jinou bytostí, které se má oddat. Vyvrcholením této cesty je přirozeně svatba s osvobozeným princem.

Nyní zkusíme rozebrat motivy, které charakterizují druhou postavu příběhu, tedy zvíře. Abychom mohli ukázat souvislost s iniciačními obřady v jeho případě, nemůžeme se spokojit pouze z naší knížkou lidového čtení, ale musíme sáhnout i po jiných pramenech, které tento příběh zaznamenaly. Obracíme se tedy ke zpracování Gabrielle-Suzanne Barbot de Villeneuve, které bylo vydáno poprvé v publikaci *La jeune américaine, et les contes marins* v roce 1740 (jedná se o vůbec první písemné ztvárnění této látky).¹²¹ Přímo toto vydání bohužel není k dispozici v knihovnách ani na internetu, odkazujeme se tedy na Tillův motivický výtah z novějšího vydání této látky v publikaci *Le Cabinet des Fées* pod názvem *Histoire de la Belle et la Bête*.¹²²

¹¹⁸ Propp, V. J.: *Historické kořeny kouzelné pohádky*. In: Propp, V. J.: *Morfologie pohádky a jiné studie*, H&H, Jinočany 1999, s. 168.

¹¹⁹ Apuleius, L.: *Zlatý osel*, Svoboda, Praha 1974, s. 106-150.

¹²⁰ Campbell, J.: *Tisíc tváří hrdiny. Archetyp hrdiny v proměnách věků*, Portál, Praha 2000, 115.

¹²¹ *Beauty and the Beast*. In: *Wikipedia. The Free Encyclopedia*, http://en.wikipedia.org/wiki/Beauty_and_the_beast#_note-0 (převzato 25. listopadu 2007)

¹²² Tille, V.: *Soupis českých pohádek 1*, Česká akademie věd a umění, Praha 1929, s. 550-556.

V tomto zpracování se uvádí příběh zvířete jako samostatná epizoda zapojená do pohádkového syžetu. Kapitola s názvem *Histoire de la Bête* objasňuje důvody, proč byl princ zaklet. Samotná zvířecí podoba člověka nám implikuje spojení s iniciačními obřady a mýty vztahujícími se k němu. Princ byl původně synem královny, která válčila a válka se velmi protahovala. Královna měla syna, ale kvůli povinnostem na válečném poli si jej vzala do opatrování víla. Ta potom na nějaký čas mizí a když se znovu objevuje, chce prince za manžela. Princ se vymlouvá, že si musí promluvit s matkou, matka odmítá sňatek s vílou kvůli věkové nerovnosti. Víla z pomsty zakleje prince do zvířete a sdělí mu, že ho vysvobodí jen láska krásné ženy.

Je velmi zvláštní, jak se osudy obou hrdinů stýkají. Základní shodou mezi oběma příběhy je odmítnutí sňatku. Princ odmítá sňatek s vílou, chce se poradit s matkou. Sňatek odmítá i Kráska, když si ji namlouvá bohatý nápadník. Oba se tedy nechtějí vzdát svého dosavadního života, oba jsou přinuceni ke změně svých životů okolnostmi: Kráska se musí obětovat a odejít, aby zachránila otce, princ je zaklet do podoby zvířete a musí žít v zakletém zámku. V naší pohádce je to zámek kdesi v hlubokém lese. O motivu lesa jako tajemného místa, kde se člověk mění mluví i Frazer a poukazuje na legendu o *Zlaté ratolesti*, která se nacházela v lese na břehu Aricijského jezera. V lese žil kněz a zároveň král lesa, jehož úřad končil v době, kdy ho zabil nějaký jiný muž a tento muž nastoupil místo zabitého. Žil ale v neustálém strachu z budoucnosti, protože ho čekal stejný osud jako jeho předchůdce.¹²³ Motiv lesa dává Propp do souvislosti s cyklem motivů vztahujících se ke smrti, v jeho podání symbolizuje chod do jiné říše.¹²⁴ Proppův předpoklad se jeví opět jako správný, Frazer však spojuje les i s místem iniciace mladého muže do role kněze a krále lesa. Opět se nám zde spojuje smrt a zasvěcení. Ke komplexu představ souvisejících se smrtí je i prostředí, v jakém zvíře žije. Zámek je „celý světlama okrášlený“, ale nikdo v něm není. Kupci se zjevuje netvor až při utrnutí růží, jinak je zámek pustý. Dívka vysvobodí prince ze zakletí příslibem manželství. Tím se proměňuje z role oběti do role manželky a sexuální partnerky. Následuje svatba s krásným princem, „a tak všichni v lásce a svornosti živí jsou, běh svého života šťastně skončili“.¹²⁵

¹²³ Frazer, J. G.: *Zlatá ratolest*, Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, s.r.o., Plzeň 2007, s. 13-20.

¹²⁴ Propp, V. J.: *Historické kořeny kouzelné pohádky*. In: Propp, V. J.: *Morfologie pohádky a jiné studie*, H&H, Jinočany 1999, s. 168.

¹²⁵ Viz edice s. 89.

Jak vidíme na tomto syžetu, jde o zasvěcení mužské i ženské. Příčiny, proč jsou oba hrdinové nuceni projít zkouškou trpělivosti a odloučení od svých blízkých, jsou sice pokaždé jiné, ale vyvrcholení je stejné, princ se z mladíka stává mužem a Kráska z dívky ženou. Rozborem několika motivů tedy docházíme k názoru, že syžet o Krásce a zvířeti v sobě uchovává staré představy mytologické, které se váží na dvě základní období v životě, tudíž přechod z dětského věku do věku dospělosti a zároveň k představám o posmrtném životě člověka, kdy se proměňuje v putující duši v krajině fantazie.

5.4. Původ knížky lidového čtení

Systematická a pečlivá studie o pramenech českého lidového tisku vzešla z pera Hanuše Máchala pod názvem *České pohádky o panně Krásné a ošklivém zvířeti*,¹²⁶ zde dokazuje příbuznost naší knížky lidového čtení s druhým francouzským zpracováním naší pohádky pocházející od Jeanne-Marie LePrince de Beaumont, název obou příběhů je podobný, v druhém zpracování se jmenuje stručněji: *La Belle et la Bête*. Máchal tvrdí, že všechny české verze knižní byly do češtiny uvedeny možná jako překlad z němčiny, ale rozhodně mají přímý vztah právě k povídce zpracované LePrince de Beaumont. Snažili jsme se srovnat zpracování francouzské (jeho anglický překlad)¹²⁷ a naši edici knížky lidového čtení a musíme dát Máchalovi za pravdu. Navíc se náš text odvolává přímo na autorství Jeanne-Marie LePrince de Beaumont, protože její jméno je vytištěno na titulní straně textu. Máchal sice neuvádí přímo naše vydání, ale zmiňuje se o hradeckém tisku, sice mladším, ale co do syžetu stejným.¹²⁸ Pohádka v naší knížce lidového čtení je stručnější a jednodušší než její francouzské vydání. Francouzská pohádka začíná typicky úvodní pohádkovou formulí „there was once a very rich merchant ...“.¹²⁹ Náš úvod v knížce lidového čtení

¹²⁶ Máchal, H.: *České pohádky o panně Krásné a jednom ošklivém zvířeti*, Český lid 1898, s. 249-257, 249-334.

¹²⁷ LePrince de Beaumont, Jeanne-Marie: *Beauty and the Beast*. In: *The Young Misses Magazine, Containing Dialogues between a Governess and Several Young Ladies of Quality Her Scholars*, Ashliman, D. L. (ed.), C. Nourse, London 1783, <http://www.pitt.edu/~dash/beauty.html> (převzato 7. září 2007)

¹²⁸ Máchal, H.: *České pohádky o panně Krásné a jednom ošklivém zvířeti*, Český lid 1898, s. 254.

¹²⁹ LePrince de Beaumont, Jeanne-Marie: *Beauty and the Beast*. In: *The Young Misses Magazine, Containing Dialogues between a Governess and Several Young Ladies of Quality Her Scholars*, shliman, D. L. (ed.), C. Nourse, London 1783, <http://www.pitt.edu/~dash/beauty.html> (převzato 7. září 2007)

není naopak vůbec typický, ale přesto je pohádkový, má totiž stejnou funkci jako známé „bylo nebylo“, náš text je situován v úvodu do časů bohyně Atlo, zde se jedná pouze o autorské ozvláštnění, ale fakticky odkazuje čtenáře do neurčitých krajin fantazie. Další rozdíl mezi verzí hradeckou a francouzskou je počet dětí, které kupec má. Ve francouzské verzi má tři dcery a tři syny, přičemž synové jsou pro rozvíjení syžetu redundantní nemají zde žádnou funkci. Setkáváme se s nimi všeho všudy jen několikrát v celém textu: poprvé jsou zmíněni v úvodu, potom se s nimi setkáváme v okamžiku, kdy otce postihne neštěstí a oni se s ním chopí polních prací, naposledy se s nimi setkáváme, když se má Kráska odebrat ke zvířeti, bratři ji chtějí zachránit a zabít zvíře. Tento okamžik je jediný, kdy bratři promluví. V textu jsou explicitně uvedeni ještě jednou, kdy se o nich Kráska zmiňuje zvířeti a oznamuje, že jsou na vojně. Její bratři nejsou nijak blíže charakterizováni a je vidět, že v příběhu zůstali pouze ze setrvačnosti při přepracovávání původního ztvárnění pohádky od Gabrielle-Suzanne Barbot de Villeneuve, kde vystupuje dokonce šest synů a šest dcer.¹³⁰ Poukážeme ještě na zajímavý detail, který dokazuje, že synové zde opravdu nemají žádnou funkci: když se otec ptá, co má přivést dcerám ze své cesty do města, vůbec ke svým synům nemluví, ač by se snad očekávalo, že bude chtít něco přivést všem. Pak jsou synové implicitně zmiňováni až na konci pohádky, kdy se vypráví o tom, že kupec s celou svou rodinou se odstěhovali do zámku za Kráskou. Další odchylka spočívá v silnějším didaktickém zabarvení francouzské pohádky ve srovnání s textem českým. Na závěr pronáší dobrá víla, která se už před tím zjevuje ve snu Krásce (shodně v české i francouzské verzi), poučení pyšným sestrám Krásky, které jsou nakonec proměněny ve dvě kamenné sochy a odsouzeny sledovat štěstí své sestry: „As to you, ladies, [...] know your hearts, and all the malice they contain. Become two statues, but, under this transformation, still retain your reason. You shall stand before your sister's palace gate, and be it your punishment to behold her happiness; and it will not be in your power to return to your former state, until you own your faults, but I am very much afraid that you will always remain statues. Pride, anger, gluttony, and idleness are sometimes conquered, but the conversion of a malicious and envious mind is a kind of miracle.“¹³¹ Pohádka hradecká končí jinak: přes nevoli prince nakonec Kráska pozve sestry s otcem do zámku a tam žijí.

¹³⁰ Tille, V.: *Soupis českých pohádek I*, Česká akademie věd a umění, Praha 1929, s. 550.

¹³¹ LePrince de Beaumont, Jeanne-Marie: *Beauty and the Beast*. In: *The Young Misses Magazine, Containing Dialogues between a Governess and Several Young Ladies of Quality Her Scholars*,

Rozdíly, které jsme uvedli, jsou nepodstatné a vysvětlujeme je pouze tvůrčím přístupem autora, který paradoxně očistil pohádku od některých zbytečných postav a replik, a tak vlastně látku přiblížil klasické folklórní pohádce. Zmenšil rozsah i počet postav. Pouze úvod ozvláštnil bohyní Atlo, kterou do textu vkomponoval ještě v místě, kdy kupec děkuje za to, že v lese našel zakletý zámek, do něhož se uchýlil na zpáteční cestě z města. Autor nahradil vílu z původního textu bohyní Atlo.¹³² Ještě několik rozdílů, zcela nepatrných ve srovnání s celkem, jsme objevili: ve francouzské verzi kupec místo jedné růže přináší dceři větvíčku s růžemi, další odchylka od francouzského zpracování se objevuje v knize, kterou Kráska první noc čte. V našem textu je napsáno: „Krásná ať poroučí, ona ať rozkazuje, ta jest jediná paní a královna všeho toho.“¹³³ Francouzská verze je bohatší, čteme v ní verše: „Welcome Beauty, banish fear,/ You are queen and mistress here. / Speak your wishes, speak your will, / Swift obedience meets them still.“¹³⁴ Ve francouzském zpracování Krásná zatouží po otci, když jej uvidí v zrcadle, v české verzi tento detail chybí.

Po srovnání obou můžeme potvrdit Máchalův názor o závislosti české knižní verze na knižní podobě francouzské.

Ashliman, D. L. (ed.), C. Nourse, London 1783, <http://www.pitt.edu/~dash/beauty.html> (převzato 7. září 2007)

¹³² V novějších verzích knihy je jméno bohyně uvedeno jako *Arlo*, na tento fakt mě upozornil prof. Jiří Fiala

¹³³ Viz edice s. 82.

¹³⁴ Ibidem: <http://www.pitt.edu/~dash/beauty.html> (převzato 7. září 2007)

6. Editorský komentář

Základem naší edice příběhu o Krásce a zvířeti se stala knížka lidového čtení z Muzejní knihovny v Jindřichově Hradci pod signaturou S 647 (označíme jej T1). Jedná se o nejstarší dochovaný výtisk pojednávající o Krásce a zvířeti, který knihovna vlastní, a donedávna se o něm ani nevědělo. Knižka spadá do období konce 18. století, knihopis českých a slovenských tisků naši knížku neuvádí, zmiňuje se pouze o dvou podobných vydáních pod čísly 987 a 988. Knižka, která se stala výchozím textem naší edice, je uvedena až v dodatcích ke knihopisu pod číslem 987c, přičemž se zde odkazuje na tisky, které uvádí knihopis.

Text knížky je na mnoha místech porušen, takže jsme byli nuceni při emendacích koruptel sáhnout po novějším vydání spadající do druhé poloviny 19. století pod signaturou JK 206 (označíme jej T2), jehož zachovalost dalece předčí náš původní tisk. I když by bylo jednodušší vytvářet edici právě novějšího vydání, protože oprav a rekonstrukcí textu by tak bylo mnohem méně, snaha přiblížit co nejstarší tisk nás motivovala podstoupit riziko, že některé naše interpolace a dovozování by mohly být diskutabilní. Zjistili jsme, že novější vydání se od nejstaršího výtisku poněkud liší, ale i tak jsme jej mohli považovat za spolehlivý vzor při vkládání písmen a slov na porušených místech textu původního. Vzhledem k tomu, že novější výtisk je určitě aspoň o padesát let mladší, spočívají nejvýraznější rozdíly v lexikální a morfologické rovině textu. Snažili jsme se o co nejautentičtější přepis staršího textu tak, aby si knížka zachovala svou dobovou jazykovou atmosféru. Přesto jsme byli nuceni sáhnout k mnoha úpravám, aby byl text dostatečně srozumitelný, protože účelem této práce nebyla pouhá transliterace.

Při dělení textu jsme postupovali následovně: text sám je již v knížce rozdělen na odstavce, což jsme se snažili zachovat, přesto za účelem srozumitelnosti jsme některé celistvé odstavce v knize dále v naší edici rozdělili na menší textové celky.

Interpunkčních znamének je v pramenu T1 velké množství a leckdy nemají žádnou funkci. Interpunkční znaménka se vyskytují na mnoha místech bez logicko-sémantického účelu, zejména čárek je v textu příliš mnoho. Čárky jsme tedy na mnoha místech vynechali nebo naopak doplnili se zřetelem na dnešní zvyklosti o psaní čárek ve větě jednoduché a v souvětí. Dále jsme některé čárky nahradili tečkami, protože souvětí by byla příliš dlouhá a obtížnější k porozumění. V textu se

vyskytují též dvojtečky, někdy ve vhodnější, jindy v méně vhodné pozici. Vyskytla-li se dvojtečka na konci věty, která uváděla přímou řeč, dvojtečku jsme zde zachovali a doplnili uvozovky („[...]počal k tomu pánu kupci takto mluvit: „Vzáctný pane!“). Zachovali jsme rovněž dvojtečku ve spojení „viděla na dveří[ch] zlatými slovy psané: „Pokoj Krásné.“ Dvojtečky jsme naopak nahrazovali před větami, které uvozovali nepřímou řeč, například v souvětích typu: „Ten mládenec, když Krásná odešla, tázal se, zdaliž tato krásná panna také jejich sestra jest.“

V textu se také dvakrát vyskytly závorky v případech, kdy autor mluvil o něčem, co bylo někde napsáno. Tyto závorky jsme nahradily uvozovkami ve spojeních: „I šla z jednoho pokoje do druhého a než do třetího vkročila, viděla na dveří[ch] zlatými slovy psané: „Pokoj Krásné.“ [...]Však ale nic jiného nespátřila, jedině tyto slova: „Krásná ať poroučí, ona ať rozkazuje, ta jest jediná paní a královna všeho toho.“ Na oba případy jsme v edici ukázali prostřednictvím poznámek po čarou.

Vykřičníky jsme zachovali pouze tehdy, pokud vyjadřovali expresivitu, čili tam, kde by i podle dnešních pravidel pravděpodobně stály, tzn. u citoslovecích vyjadřujících povzdechnutí, úlek nebo úžas, pokud je to z kontextu zřejmé. Vykřičník jsme zachovali i ve spojení „Vzáctný pane!“ přesto, že expresivita tohoto oslovení není výrazná, ale teoreticky by zde vykřičník být mohl, nenahrazovali jsme jej tedy, abychom se přiblížili autentickému záznamu originálního tisku.

Na několika místech v textu se vyskytl i středník, ale nemá zde výraznější funkční užití, byl tedy nahrazen tečkou nebo čárkou.

Předpony a předložky *s* a *z* byly rovněž nahrazeny podle dnešních pravidel, v textu se nevyskytlo slovo, kde by předložka nebo předpona měla smysl „shora dolů“, nebyl tedy důvod je v takových případech zachovávat. Upravili jsme tedy slova jako *spívat* > *zpívat*, *scela* > *zcela*, *spátky* > *zpátky*, *zestoupiti* > *sestoupiti*, *stratit* > *ztratit*. Nahrazeno nebo doplněno bylo také *s* a *z* v těch případech, kdy se jednalo o důsledek znělostní asimilace nebo bylo vynecháno z důvodu oslabené výslovnosti dvou podobných hlásek *nejdraší* > *nejdražší*.

Jednou z oblastí, do které jsme byli nuceni velmi výrazně zasáhnout, bylo označování kvantit samohlásek. Z dnešního hlediska neobvyklou kvantitu jsme zachovávali u kořenů slov: *poněvadž*, *dcéra*, *lés*, *vzdýchati*, *kníha* atd. Kvantitu jsme naopak upravovali u zájmen podle dnešních norem (dat. sing. zájmena „ona“ *ji* > *jí*, jednotlivé pády přivlastňovacích zájmen *u nohou jejich* > *u nohou jejích*, *veďte sobě příklad z vaší sestry* > *vaší sestry* stejně upravováno zájmeno „náš“, reflexivní

zájmeno „svůj“ *sve šaty > své šaty* atd., ukazovací zájmena *s tím > s tím* atd., tázací zájmena *čím > čím* atd.). Dále jsme délku samohlásek upravovali v koncovkách tvarů adverbii (*nejlépe > nejlépe, více > více, velice > velice, hlubocé > hluboce* ...). Podle dnešních norem opravujeme též délky ve flektivních tvarech substantiv (*chvilé > chvíle, její sestry divže tesknosti nezemřeli > teskností, s radosti > s radostí, s zlatém > s zlatem, svých ouzkosti umenšila > ouzkostí, s žádosti > s žádostí* ...) a také v kořenech slov a koncovkách některých sloves, pokud jejich podoba byla v textu rozkolísaná (*znaš > znáš, zhlédla > zhlédla, musim > musím, silila > sílila, neschází > neschází* ...). Naprostý zmatek v kvantitě však je u tvarů přechodníků. V originálním textu se vyskytují ustrnulé tvary přítomných transgresiv (minulý tvar transgresiv se v originálním textu nevyskytl, ale v naší edici je jednou použit z toho důvodu, že místo bylo porušené a v tisku T2 jsme na tomto místě našli přechodník minulý, doplnili jsme jej tedy podle pramene T2, ale v poznámkách je tato skutečnost výslovně zmíněna), zřídka mají správné koncovky, kvantita je v sufixech téměř vždy chybně označena, bylo tedy nutné za účelem zachování srozumitelnosti textu kvantitu opravit, zde uvedeme jen několik příkladů, na spoustu dalších odkazují poznámky pod čarou přímo v edici (*vejdoucé > vejdouce, neostejchajice > neostejchajice, pravice > pravice, posadic > posadic, posadicé > posadice, řkoucé > řkouce, zamknoucé > zamknouce, chtěcé > chtěce, myslící > myslíce, pozorující > pozorující, vítající > vítající* ...).

Dublety ve slovech jako *vinna* jsme opravovali na *vina* apod.

Podle dnešních norem pravopisu jsme upravili psaní *i* a *y*, u nominativu plurálu zájmena „ona“ jsme podle kontextu měnili *oni > ony*, když bylo zřejmé, že zájmeno odkazuje na podmět v množném čísle feminin (*oni > ony však, lenosti více poslouchaly, proč také nežáda[la] nějaké šaty jako oni > ony*). Podle současných pravidel jsme upravovali také různé tvary zájmena „já“. V genitivu a akuzativu singuláru, kde mohou být tvary *mě* nebo *mne* jsme zachovali původní znění a popřípadě pouze doplnili háček, pokud chyběl u prvního z tvarů. Bylo-li zájmeno v těchto dvou tvarech psáno jako *mně*, upravili jsme jej do podoby *mě*. Stejným způsobem jsme zacházeli i s tvary v dativu a lokálu, vyskytla-li se podoba *mne* nebo *mě*, doplnili jsme háček popřípadě chybějící souhlásku.

Podle dnešních pravidel jsme upravili dohromady psaná sousloví (*žebych > že bych, semnou > se mnou, odemně > ode mě, nademnou > nade mnou, namístě > na místě, byřby > byť by, jakoby > jako by, coby > co by*).

V rámci dnešních pravidel jsme naopak spojovali příslovečné spřežky a některé spojky, které se v textu vyskytovaly psány zvlášť (*tak že > takže, z nenadání > znenadání, v pravdě > vpravdě*).

V tisku se důsledně vyskytuje dvojhláska *au* na místech, kde by měla být vyslovována dvojhláska *ou* (*zaramautila se > zarmoutila se, s Krásnau > s Krásnou, řkauce > řkouce, zahynauti > zahynouti, zamknauce > zamknouce, svau > svou* atd.), v takových případech jsme nahradili první dvojhlásku druhou.

Na jednom místě v textu se vyskytla tisková chyba zaměněním pořadí písmen ve slově, uspořádali jsme písmena do správného pořadí: *obvzlaštíní > obzvláštíní*.

V textu se velmi silně odráží český dialekt, místo hlásky *y* se ve slovech objevuje střídnice *ej* (*pejcha, skrejše, nanejvejš, rozmejšlel ...*), staré duálové skloňování se někdy objevuje u substantiv *světlama, jídlama* atd. Někdy se autor textu pokouší kombinovat duálovou a plurálovou flexi u syntagmat typu *s těma růžemi, s vzáctnýmá klenoty* nebo je porušena shoda v rodě: *ty slova*. Nářeční koncovka se objevuje u slova „palác“ ve tvaru *do palácu*.

V jednom případě je zachován pokus o hyperkorektní stupňování u adverbia „dobře“, které se vyskytlo v podobě *lépeji*. Dvojhláska *au* se objevuje v dialektismech na místě nářečního *ou*, zde by správně mělo být *ú* (*oumysl, ouzkostí, outlý ...*).

Další vliv českého dialektu pozorujeme u adjektiv feminin plurálu, kde se koncové *-é* nahrazuje koncovkou *-ý*, například v souslovích *ony jsouce zahanbený, jestli chcete živý býti*, v textu frekvence mezi spisovnými a nespisovnými tvary adjektiv feminina kolísá, takové tvary jsou z hlediska četnosti spíše v menšině.

V jednom případě je v textu dochována elize koncového „l“ (apokopa) u slovesa vyjadřujícího minulý čas: *utrh* místo *utrhl*. U slovesa „orati“ jsme zachovali podle originálu tvar s protetickým *v*: *vorati*.

V poznámce č. 54 jsme poukázali na srovnání s novějším textem, jelikož ve starším tisku se pisatel dopustil syntaktické odchylky, takže místo *kůň již nás očekává* (T2) je ve výchozím pramenu spojení *kůň již na nás očekává*. K odchylce došlo zaměněním předložkové vazby slovesa „očekávat“ a „čekat“, obě vyžadují předmět v akuzativu, přičemž první z nich bez předložky a druhé s předložkou „na“.

Všechny uvedené odchylky a nářeční tvary jsme v textu neopravovali, abychom původní tisk přiblížili v co nejautentičtějším znění, a tak mu zachovali jeho lidový ráz.

Naše předloha (T1) se liší od druhého pramene (T2) nejen co se zachovalosti týká, nýbrž i v rovině lexikální a morfologické, jak jsme již uvedli výše. V tisku T1 se nevyskytují minulé přechodníky, zatímco v tisku T2 se vyskytují pravidelně. Kvantita hlásek je značena přesněji a blíží se mnohem více dnešním zvyklostem. Je jisté, že mladší tisk T2 byl před svým vydáním důkladně revidován a také sazba textu působí mnohem úhledněji. V lexikální rovině můžeme pozorovat pronikání českých slov na místo slov pocházejících z němčiny nebo francouzštiny, která se na některých místech v naší předloze vyskytují. V mladším vydání jsou nahrazena slova cizího původu jejich českými ekvivalenty: *šify* > *koráby*, *aleé* > *stromořadí*, *nemiluju komplementy* > *nemiluju poklon*, *šmajchlováním* > *lichocením*, *v palácu* > *v sídle*.

Úvaha o důkladné revizi mladšího tisku má ještě jeden zásadní důvod. Text se s uvedenými rozdíly sice podobá výchozímu pramenu, v závěru je však změněn a fabule dostává jiné zakončení. Naše edice končí šťastně, zatímco mladší tisk končí tragicky smrtí Krásné a popisem událostí, které k ní vedly. Dále je přidán motiv o soudu nad sestrami a vyšetřování jejich podílu na smrti Krásné. Pohádka končí smrtí prince, ten slíbá zbytky jedu ze rtů Krásné, a popravou sester s číšníkem, jenž se na vraždě společně s nimi podílel.

7. Závěr

Pravdivá báseň o tak nazvané Krásné a jednom ošklivém zvířeti je knížka lidového čtení, která je na první pohled podobná knížkám lidového čtení všeobecně známým. Je vytisknutá na nekvalitním papíru, psána je leckdy neobratným jazykem s chybami a syntaktickými odchylkami. Stejně jako ostatní knížky lidového čtení nestojí v popředí zájmu literárních historiků, přesto se liší od jiných podobných tisků přinejmenším v několika aspektech. Látka, o které tato knížka vypravuje, se více než jiné zapsala do ústní lidové slovesnosti. Tille uvádí ve svém katalogu osm ohlasů zapsaných sběrateli pohádek.¹³⁵ To je mnoho ve srovnání s jinými knížkami, které byly doposud vydány, např. příběhy o Jenovefě¹³⁶ ani Mageloně¹³⁷ tolika ohlasů nikdy nedosáhly. Příběh o Fortunatovi na ní v Tillově katalogu ani zastoupen jako samostatný typ. Pouze jedinému příběhu, který vešel v mnoha podáních do folkloru, se dostalo v poslední době pozornosti editorů a literárních historiků, je to příběh o Meluzíně, která má srovnatelný počet ohlasů s naší knížkou lidového čtení.¹³⁸ Přesto se od naší pohádky značně liší co se původu látky týká. Látka o Meluzíně pochází z Francie a jedná se o přepracovanou pověst o původu ve Francii známého rodu de Lusignan, tato pověst je obohacena o další prvky,¹³⁹ které se v původní pověsti nemusely vyskytnout. Dějová osnova je navíc dost bohatá, než aby celá přešla to vyprávění. Oproti tomuto tisku je příběh o Krásce a zvířeti velmi jednoduchý, hlavní děj není narušován digresemi, jak je to typické u Meluzíny, zde totiž příběh tvoří rámeček, do kterého jsou vloženy další epizody a odbočky o osudech synů Meluzíny atd. Právě proto jsou na ni i v lidovém podání často zprostředkované a útržkovité odkazy, které se většinou vztahují k jejímu pláči, který vydává, když se prohání jako vítr kolem oken. Pro obrovskou popularitu příběhu o Meluzíně na ni též odkazují v hojné míře spisovatelé 19. století a často se stává součástí jejich děl.¹⁴⁰ Takové štěstí, jak se zdá, knížka o Krásce a zvířeti neměla. Zatímco na Meluzínu se postupně zapomnělo a žije už jenom v literárních odkazech některých autorů, kteří si popularitu

¹³⁵ Tille, V.: *Soupisčeských pohádek 1*, Česká akademie věd a umění, Praha 1929, s. 559-566.

¹³⁶ *Ibidem*: s. 393-396.

¹³⁷ Tille, V.: *Soupisčeských pohádek 2*, svazek 1., Česká akademie věd a umění, Praha 1934, s. 51-55.

¹³⁸ *Ibidem*: s. 69-76.

¹³⁹ Kolár, J.: *Komentář*. In: *Tři knížky lidového čtení*, ed. Česká knihnice, Nakladatelství Lidové noviny, Praha Praha 2000, s. 259.

¹⁴⁰ Stich, A.: *Komentář*. In: *Tři knížky lidového čtení*, ed. Česká knihnice, Nakladatelství Lidové noviny, Praha Praha 2000, s. 284-297

knížky o Meluzíně pamatovali z vlastních zkušeností, Krásce a zvířeti se dostalo pozornosti v různých adaptacích a modifikacích ve 20. století. Nejznámější parafrází na toto téma je určitě divadelní hra ve verších *Kráska a zvíře* Františka Hrubína. Ještě větší popularity dosáhl film Juraje Herze *Panna a netvor* (1978),¹⁴¹ který vešel do povědomí většiny lidí.

Musíme se tedy ptát po příčinách popularity této látky. Jak je možné, že příběh o Meluzíně je po zániku knížek lidového čtení dochován jen ve starších sbírkách folklorních pohádek, ale příběh o Krásce a zvířeti je pořád živý? Odpověď tkví, podle našeho názoru, ve skutečnosti, že v Krásce a zvířeti se člověk jak v knížce lidové čtení, tak i ve filmových a divadelních adaptacích setkává s autentickou pohádkovou látkou. Přestože Máchal prokázal závislost české pohádky na knižních pramenech, nikde není řečeno, že tato pohádka nepochází původně z folkloru. Právě obrovský rozsah výskytu této látky, sahající od Evropy až přes Čínu a Indii by nám mohl dát argument k obhajobě tvrzení, že látka je ve své podstatě původu folklorního.¹⁴² Horálek nabízí příklad čínské látky, kdy místo zvířete je dcera zaslíbena ošklivému Tatarovi, dívka si navíc přeje z našeho pohledu stejně nicotný dárek, jako Kráska v naší knížce: chce, aby ji otec z cesty donesl kamínek z čínské zdi.¹⁴³ Dáme-li si dohromady poznatky, které víme o mytologii, totiž že se mýty existují nejdříve v orální formě, a přijmeme-li tvrzení, že pohádka je pozůstatkem dávných mýtů, nemůžeme mít o původu látky o Krásce a zvířeti nejmenší pochybnost. Druhá okolnost, pro kterou si tato látka udržuje svou popularitu, souvisí s první: mýty jako pozůstatky příběhů vztahujících se k zasvěcování, k přechodu z jednoho stavu do jiného, nám bezděčně implikuje druh iniciace, který známe úplně všichni. Jedním z nejzásadnějších „iniciačních“ momentů v životě dnešního člověka je přerod panny v ženu a panice v muže. V pohádkách končí většinou vše svatbou, ale ta právě implikuje sexuální sblížení jedinců. Tento sexuální podtext v naší pohádce zakryl důraz na morální hodnoty, které se pohádkám snažili vtisknout osvícenší spisovatelé ve Francii. V Basileho pohádce *Had* naopak tento podtext vystupuje velmi zřetelně: hadovi jsou dány tři úkoly, které splní, a hned po příjezdu začíná hubičkovat princeznu, což ho vysvobodí ze zakletí. Podíváme-li se do jiných pohádek, uvidíme sexuální podtext ještě výrazněji. Například v pohádce bratří Grimmů *The Frog-*

¹⁴¹ Více o filmu na adrese: <http://www.csfd.cz/film/4238-panna-a-netvor/>

¹⁴² Horálek, K.: *Pohádkoslovné studie*, Státní pedagogické nakladatelství, Praha 1964, s. 63.

¹⁴³ *Ibidem*: s. 64.

*Prince*¹⁴⁴ (typ AT 440) je žabák vysvobozen ze své podoby až tehdy, co mu dívka dovolí spát tři dny v její posteli. Ale i lidové reflexe látky o Krásce a zvířeti zdůrazňují sexuální rovinu příběhu. Uvedeme několik příkladů: u Mikšička je zvířetem medvěd a vysvobodí ho jen polibek od „panny nelíbané“,¹⁴⁵ u Kubína se vyskytují dvě velmi podobné varianty vysvobození zakletého prince z podoby dračí, v jednom případě musí hrdinka chovat drakovu hlavu každý den v jedenáct hodin na klíně a po roce takového zacházení se z něj stává princ; v druhé variantě příběhu chová Mária drakovu hlavu tři hodiny po tři dny, následuje dekapitace a princ je vysvobozen.¹⁴⁶ Useknutí hlavy nebo probodnutí nožem je symbolickým odrazem konce starého života a začátek nového. Myslíme si, že další příklady k doložení sexuálního podtextu vysvobozování princů a zasvěcování panen předkládat nemusíme. Uvedené příklady v nás vzbuzují otázku, zda se skutečně lidové pohádky o Krásce a zvířeti zakládají na písemných verzích. Je možné, že ano, ale protože se pohádka svou strukturou a motivikou (odmyslíme-li si zdůraznění moralizujícího charakteru francouzských „contes de fées“) shoduje s dávnými mýty a příběhy souvisejícími s iniciací, mohla lehce zdomácnět a vypravěči v ní zdůraznili právě prvky, které byly v tištěných verzích zakryty. Pokud se česká pohádka na písemných verzích nezakládá, máme tady důkaz o tom, že překladatel naší lidové knížky uzpůsobil text tak, aby se shodoval s jeho vlastní znalostí příběhu. Ale ať se jedná o první nebo druhý případ, je nám jasné, že s knížkami lidového čtení o ženských hrdinkách, které nedávno vyšly, nemá naše látka zase tak mnoho společného. U Meluzíny jde o pověst, která se skutečnou pohádkou ještě nestala, jsou v ní zachována vlastní jména, i když deformovaná a chybně přepsaná. Čtenáři už sice jména nic neříkají a to je příznak, že se pověst začala v pohádku měnit, protože pohádka není fixovaná na místo, ale odehrává se někde v neurčitu.

Sexuální podtext pohádkových látek, zejména těch, které pojednávají o vztazích mezi bytostmi „jiného druhu“, nacházíme často v literatuře starší a novější i ve filmu. Slavný francouzský román Victora Huga *Zvoník od matky boží* je vybudován na kontrastu milostného vzplanutí deformovaného člověka ke krásné Esmeraldě. Film *Střihoruký Edvard* pojednává o náklonnosti muže, jenž má místo rukou břity,

¹⁴⁴ Brothers Grimm: *Grimms' Fairy Tales*, edice Penguin Popular Classics, London 1996, s. 136-139.

¹⁴⁵ Tille, V.: *Soupisčeských pohádek I*, Česká akademie věd a umění, Praha 1929, s. 559.

¹⁴⁶ *Ibidem*: s. 566.

k nádherné dívce. Do trochu jiné kategorie patří příběhy o Supermanovi a Batmanovi, ale všechny obsahují vzplanutí lásky mezi bytostmi sobě nerovnými.

Jsme přesvědčeni, že právě sexualita, která se skrývá pod povrchem *Básně o tak nazvané Krásné a jednom ošklivém zvířeti* fascinovala podvědomě čtenáře této knížky, a tak ji zajistila trvalé místo jak v moderním umění, tak i (přistoupíme-li na Máchalovu tezi o závislosti látek) v ústní lidové slovesnosti.

8. Použitá literatura

Prameny k edici:

- Pravdivá báseň o tak nazvané Krásné a jednom ošklivém zvířeti, Alois Landfras, Jindřichův Hradec, bez vnočení, sign.: S 647
- Pravdivá báseň o tak nazvané Krásné a jednom ošklivém zvířeti, Alois Landfras, Jindřichův Hradec 1860, sign.: JK 206

Použitá literatura primární:

- **Apuleius**, Lucius: Zlatý osel, Svoboda, Praha 1974.
- **Basile**, Gianbattista: Pentameron aneb pohádka pohádek, Státní nakladatelství krásné literatury a umění, Praha 1961.
- **Boccaccio**, Giovanni: Dekameron, Melantrich, Praha 1979.
- **Brothers Grimm**: Grimms' Fairy Tales, edice: Penguin Populars Classics, Penguin, London 1996. ISBN 0-14-062158-X
- **Hrbek**, Ad.: Tisíc a jedna noc: sbírka nejkrásnějších východních pohádek a povídek
- pro dospělejší mládež, Knihkupectví Aloise Hynka, Praha, bez vnočení.
- **LePrince de Beaumont**, Jean-Marie: The Beauty and the beast. In: The Young Misses Magazine, Containing Dialogues between a Governess and Several Young Ladies of Quality Her Scholars, Ashliman, D. L. (ed.), C. Nourse, London 1783, <http://www.pitt.edu/~dash/beauty.html> (převzato 7. září 2007)

Použitá literatura sekundární:

- **Aarne**, Antti – **Thompson**, Stith.: The types of the folktale. A classification and bibliography, FF Communications No. 184, Helsinki 1961.
- **Bogatyrev**, Petr Grigorjevič: Souvislosti tvorby, Odeon, Praha 1971.
- **Čapek**, Karel: Marsyas čili na okraj literatury, ed. Spisy bratří Čapků, Fr. Borový, Praha 1941.
- **Dvořák**, Karel: Doslov. In: Jeník z Bratřic, Jan: Písňe starodávné lidu obecného českého, namnoze nezbedné a pohoršlivé, Maťa, Praha 1998, ISBN 80-86013-43-X
- **Dvořák**, Karel: Mezi folklórem a literaturou, Karolinum, Praha 1994. ISBN 80-7066-852-0
- **Dvořák**, Karel: Středověká exempla a ústní lidová slovesnost. In: Nejstarší české pohádky, Argo, Praha 2001. ISBN 80-7203-368-9
- **Forman**, Matěj, Forman, Petr: La Belle et la Bête, Národní divadlo, Praha 2004. ISBN 80-7258-160-0
- **Grund**, Antonín: Kratochvilné rozprávky renesanční, Československý spisovatel, Praha 1952.
- **Horálek**, Karel: Folklór a světová literatura, Academia, Praha 1979.
- **Horálek**, Karel: Literatura a lidová slovesnost, Philologica, sv. 3, č. 1, Universitas Carolina, Praha 1957, s. 27-66.
- **Horálek**, Karel: Pohádkoslovné studie, SPN, Praha 1964.
- **Kolár**, Jaroslav: Česká zábavná próza 16. století a tzv. knížky lidového čtení, Praha 1960.
- **Kolár**, Jaroslav: Komentář. In: Tři knížky lidového čtení, Lidové noviny, Praha 2000. ISBN 80-7106-377-0
- **Kolár**, Jaroslav: Návraty bez konce. Studie o starší české literatuře, Atlantis, Brno 1999. ISBN 80-7108-190-6
- **Kolár**, Jaroslav: Návraty bez konce: studie o starší české literatuře, usp. Jiroušková, Lenka, Atlantis, Brno 1999. ISBN 80-7108-190-6
- **Kopeký**, Milan.: Komu ženu svou poručiti a jiné kratochvilné rozprávky, Blok, Brno 1986.

- **Lévi-Strauss**, Claude: Struktura a forma: Úvahy nad jednou prací Vladimíra Proppa. In: Propp, Vladimír Jakovlevič: Morfologie pohádky, Praha 1970.
- **Máchal**, Hanuš: O některých knížkách lidového čtení, Národopisný sborník československý 3, 1898, s. 3-26.
- **Máchal**, J.: České pohádky o panně krásné a ošklivém zvířeti, Český lid 1898, s. 250-257, 329-334.
- **Mouřenín z Litomyšle**, Tobiáš, **Kopecný**, Milan (ed.): Veršovaná tvorba, Academia, Praha 1995. ISBN 80-200-0196-4
- **Nebeský**, Václav Bolemír: Literatura lidu, Časopis českého museum 21, díl 2., 1847, s. 337-368.
- **Polívka**, Jiří: Povídky o věrnosti ženské, Národopisný věstník československý 6, 1911, s.1-15.
- **Propp**, Vladimír Jakovlevič: Morfologie pohádky a jiné studie, H&H, Jinočany 1999. ISBN 80-86022-16-1
- **Sirovátka**, Oldřich: Česká pohádka a pověst v lidové tradici a dětské literatuře, Ústav pro etnografii a folkloristiku AV ČR, Brno 1998. ISBN 80-85010-06-2
- **Sirovátka**, Oldřich: Literatura na okraji, Československý spisovatel, Praha 1990. ISBN 80-202-0122-X
- **Sirovátka**, Oldřich: Současná česká literatura a folklór, Academia, Praha 1985.
- **Sirovátka**, Oldřich: Srovnávací studie o české lidové slovesnosti, Ústav pro etnografii a Folkloristiku AV ČR, Brno 1996. ISBN 80-85010-62-3
- **Spiess**, Bedřich Vilém: České povídky po r. 1620, Světozor 3, 1869, s. 3, 17, 25, 26.
- **Spiess**, Bedřich Vilém: K dějepisu novelistiky české, Květy 1, 1866, s. 335-336, 344-346.
- **Tauer**, Felix: Doslov. In: Z vyprávění Šahrazádiných, edice Světová knihovna, Odeon, Praha 1967.
- **Tille**, Václav: České pohádky, Národopisný sborník československý 9, 1914, s.145-226.
- **Tille**, Václav: Chránělec osudu, Národopisný věstník československý 12, 1917, s. 369-417.

- **Tille**, Václav: O lidových pohádkách, Státní nakladatelství dětské knihy, Praha 1966.
- **Tille**, Václav: Soupis českých pohádek, Česká akademie věd a umění, Praha 1929.
- **Tille**, Václav: Ze srovnávací literatury lidové, Český lid 6, 1897, s. 179-184, 236-244, 373-378, 409-426, 521-526.
- **Truhlář**, Antonín: O některých knihách prostonárodní četby české ve století XVI., ČČM 1890, roč. 64, s. 42-65.
- **Václavek**, Bedřich: Historie utěšené a kratochvílné člověku všelikého věku i stavu k čtení velmi užitečné: výbor z české krásné prózy 16. a 17. století, Svoboda, Praha 1950.
- **Vodička**, Felix: Včleňování folklorní pohádky do obrozenské literatury. In: Cesty a cíle obrozenské literatury, Československý spisovatel, Praha 1958.
- **Wikipedia.The Free Encyklopedia**: http://en.wikipedia.org/wiki/Main_Page
- **Wolf-Knuts**, Ulrika: On the history of comparison in folklore studies, <http://www.hanko.uio.no/planses/Ulrika.html> (převzato 20. září 2007)

Pravdivá báseň

1a

o tak nazvané

Krásné

a jednom

ošklivém zvířeti

Začátek básně

2a

Téhož času, když bohyně Arlo své panování nad jinýma obdržela, mnoho se přihodilo, co zaznamenání hodné jest. Mezi jinými tento příběh o jednom velmi bohatém kupci se vynachází, kterýžto majíce tři dcéry, nelitoval žádného nákladu, který by k jejich cvičení potřebovaly vynaložiti, myslíc je skrze to šťastné učiniti, nebo ačkoli všechny pěkné postavy těla i sličností ozdobené byly, však přece ta nejmladší druhé ve všem převyšovala a tu také pán otec nanejvýš miloval a jí Krásná za vlastní jméno nazývati přivykl.

b

Když pak k již dospělejšímu rozumu přicházely, ty dvě starší své ctnosti počaly měniti v rozpustilost, poněvadž se jich ta nepřítelkyně pejcha uchytila, a proto většího času k [šp]erkování, nežli k své domá[cí] práci potřebovaly a ostatní čas na komedii, bálích a [na šp]acírách strávili.

Ta nejmladší, Krásná, čím dále tím více své ctnosti rozmnožovala, ona celý čas ve své domácí práci vězela a co ji času zbejvalo, takový na rozličné ženské umění vynaložila, a proto její starší sestry velice ji nenáviděly.

3a

Jak se téhož kupce bohatství po jiných zemích rozhlásilo, přijíždělo mnoho ženichů je navštěvovati, však ale ty dvě starší, poněvadž vysokého ducha byly, každého nectnostně odbývaly pravíce, že ten, kterého oni za manžela svého uznají, od většího stavu musí býti a pokudž nějaký bohatý hrabě je za manželku nepožádá, tehdy nižšího stavu žádný jejich milosti že neokusí, [a] tak pyšně každého odbyly.

Krásná, poněvadž větším dílem u svého pána otce bydlela, ne každý ji spatřiti mohl až jednoho času, když ona v témž pokoji, kde její starší sestry přebývaly, své štyrkování zapomenouc, pro takové nahoru běžela a, vejdouc¹⁴⁷ do pokoje, natrefila u svých sester nějakého znamenitého kupce syna, kterýžto, jak nejprve Krásnou spatřil, zůstal¹⁴⁸ jako¹⁴⁹ omámený, ona ale vezmouce svou práci, hned zase s uctivým se poroučením k svému otci pospíšila.

3b

Ten mládenec, když Krásná odešla, tázal se, zdaliž tato krásná panna také jejich sestra jest. Ale oni směšně odpověděli, že jest to služka je[ji]ch. On ale od té chvíle

¹⁴⁷ *vejdouc*

¹⁴⁸ *zůstal*

¹⁴⁹ *jako*

po[ča]l mysliti, kterak by s ní mluvíti mohl, a tak u sebe ustanovil, že dříve z téhož města odjecti nechce, dokavádž s tou pannou mluvíti nebude, a protož, jsouc láskou celý zapálený, hned od nich odpuštění vzal. |

4a

Druhý den hned ráno šel zase k témuž domu a, obcházejíce několikráte okolo krámu, spatřil, že Krásná s tím pánem mile rozmlouvá, i nemohl se již déle zdržeti a vešel do toho krámu se vší uctivostí. Krásná ale, jak jej spatřila, hned z krámu odešla.

Ten mládenec, jsouce mnohem více láskou hnutý, počal k tomu pánu kupci takto mluvíti: „Vzáctný pane! Odpustějí mně, že se tázati smím, čí jest tato osoba, která nyní odtud vychází? Jáť jsem včerejší[ho] dne tu milost měl s jejich panny dcérami mluvíti a jak jsem tuto krásnou osobu spatřil, tak jsem láskou zapálen, že byť by¹⁵⁰ i nejmuchdšího stavu byla, přec bych se za šťastného počítal, a[[b]ych ji za manželku míti mohl, neb mně na statku neschází,¹⁵¹ jedině abych šťastného s manželkou sebe učiniti mohl.“

4b

Odpověděl jemu kupec: „Tato jest nejmladší dcéra má, kterou velice miluji, a proto já žádostiv jsem, bych za věrnost její, kterou mně, otci, prokazuje, šťastnou ji učiniti mohl.“

Jak to ten mládenec uslyšel, mnohem více se z[a]radoval a počal otce snázně žádati, by jemu povoleno bylo s ní pro[m]luvíti. Otec, poněvádž sez[nal], že ctnostný mládenec jest, vedl jej do téhož pokoje, kde Krásná své obydlí měla.

Jak jej Krásná vcházejícího do pokoje spatřila, tak se v tváři zarděla, že nevěděla, jak jej přivítati má. Mládenec vidouce, že ji stydlivost k témuž zardění pohnula, počal k ní před otcem co nejlíbezněji mluvíti a tázal se jí, zdaliž by oumysl měla svůj stav proměnit a jeho šťastného učiniti. Krásná, jak ty slova uslyšela, pohlédla na otce svého a počala se ctnostně vymlouvati, že ona ještě mladá a že ještě svému otci malou službu za odměnu prokázala, proto že chce k starosti jemu se odměnit.

5a

Po tak mnohém vymlouvání, velmi se ten mládenec zarmoutil a když seznal, že Krásná své předsevzetí změnit nechce, s velikou nespokojeností¹⁵² odtud odjecti musel. Ty dvě starší dcéry čím dále tím více svému otci statek mrhaly a po jeho mnohém[m] | napominání ještě více bezbožnosti provozovali, tak sice že je již všechny lidé v městě nenáviděli.

5b

¹⁵⁰ byťby

¹⁵¹ neschází

¹⁵² nespokojenosti

I stalo se, že jeho šífy,¹⁵³ které on na moři měl, všechny k utonutí¹⁵⁴ přišly, a tak ten ubohý kupec v krátkém čase přišel o své všecko jmění,¹⁵⁵ že jemu krom jednoho malého statečku, který dvě míle od města měl, nic nepozůstalo.

Pročež povolal k sobě dcéry své a počal jim s pláčem to neštěstí předkládati, pravice: „Hle, milé děti! Jak bídný stav na nás přišel, pokudž my nyní živí býti chceme, musíme na našem malém statečku pilně pracovati. Ty dvě starší dcéry počaly proti vůli otce reptati, že ony k sedlským pracem | zrozené nejsou, pravice: „My z města do dvora nepůjdem, nebo máme ještě takové milovníky, kteří nás šťastné¹⁵⁶ učinějí.“ Však ale to jejich myšlení bylo velmi chybné, nebo milovníci jejich posměch z nich měli, pravice, že nyní pejcha jejich do školy poníženosti je voditi může, a tak ony, jsouce zahanbený, musely i s otcem na statek jíti.

6a

Když tedy z města přišli na ten statek, ubohý starý otec usiloval všechnu svou sílu na práci vynaložiti a počal hned sám pole vorati a rýti, ač jemu ta těžká práce dosti bolestná přicházela.

Krásná mnohokrát plakala nad otcem svým a jak nejlépe¹⁵⁷ mohla, jemu nápomocná byla. | Ona také před dnem vstávala a neostejchajíce¹⁵⁸ se krávy dojila, pokrm i nápoj jim nosila, chvíli čistila a pak teprv šla v domě poklizeť a své sestry buditi. A když to všechno vykonané bylo, oběd strojiti počala. Od začátku ovšem jí ta práce velmi těžká přicházela, neb její outlé tělo nemohlo se v té síle zmocniti, však ale po nějakém čase počala se síliti a již mnohem veselejší byla, neb při prádle vždycky sobě zpívala.¹⁵⁹

6b

Její ale dvě sestry div že teskností nezemřeli, ačkoli že jejich práce jinší nebyla, nežli dlouho spáti, špacírovati, své krásné šaty a rozmanitý život oplakávati, pravice: „Pohleďme na naši sestru, jak jest | sprostého ducha a ještě k tomu tak hloupá, že nyní v tom nejbídnějším stavu spokojena jest.“

7a

Když ty rouhavé řeči otec slyšel, přísně je z toho káral, pravice:¹⁶⁰ „Milé děti! Vemte sobě příklad z vaší¹⁶¹ nejmladší sestry, která se ona pracně živiti pomáhá. Nyní

¹⁵³ v novějším výtisku *koráby*

¹⁵⁴ v textu chyba, psáno *utunutí*

¹⁵⁵ v textu *mění*

¹⁵⁶ v textu *šťastně*

¹⁵⁷ *nejlépe*

¹⁵⁸ *neostejchajice*

¹⁵⁹ *spívala*

¹⁶⁰ *pravice*

¹⁶¹ *vaši*

již na budoucí stav zapomenouti musíte, jestliže chcete živý býti.“ Ony¹⁶² však, nedbajíce na o[t]covské napominání, lenosti více než svého otce poslouchaly.

Když pak na tom statku již celý rok strávili, dostal jejich otec psaní, v kterém stálo, že jeden šíf, který na moři za ztracený pokládal, šťastně s tím nejdražším¹⁶³ zbožím zase nalezený jest. Ty dvě sestry divže | se nad tou novinou nezbláznily, myslíce, že se zase budou mocti do města přestěhovati. Proto hned na to usilovaly, aby se raději dříve otec na cestu vydal, by mohly zase nějakých dobrých časů užítí.

7b

Jak se otec na cestu strojil, tu se počaly ty dvě dcéry¹⁶⁴ k svému otci velmi příjemné stavěti a žádaly jej, aby jen nějaké nové módy šaty z té země přivezl. Krásná ale nežádala ničeho, nýbrž odchodu svého otce oplakávala.

Otec na svou Krásnou také bolestně patřil a tázal se jí, co ona žádá, s čím by jí potěšení učiniti mohl. Ale Krásná odpověděla: „Nejmilejší pane Otče, dobře jim povědomo jest, že šťastné¹⁶⁵ učinějí.“ moje největší potěšení jest | s kvítkami se obíratí a poněvadž zde žádné růže nerostou, tehdy by mě pantáta veliké potěšení s tím nevinným kvítkem učinil.

8a

Ten dobrý otec podivil se nad tou žádostí, která tak malé ceny jest, však ale dobře tomu porozuměl, proč by ona tak málo žádala, poněvadž sestry její mnoho nákladné věci od něj míti chtěly, a proto objal Krásnou, s bolestným srdcem od nich odešel.

Ubohý starý otec pospíchal s potěšením do téhož města. A ačkoli jeho cesta dosti daleka byla, on se přece sílil s tou radostí, že zase své dítky nějakou šťastnou¹⁶⁶ učiniti mocti bude. Ó!¹⁶⁷ Jak bídne jeho potěšení v tu největší žalost se proměnilo, | neb jak do téhož města přišel, již tu bolestnou novinu slyšeti musel, že věřitelové jeho na ty zde pozůstávající peníze zcela¹⁶⁸ záповěď učinili, a proto aby raději zpátky¹⁶⁹ se navrátil.

8b

Ten nešťastný kupec nevěděl, co činiti má, neboť ty peníze, které ač dost při skrovnosti měl, na té cestě utratil. Proto kráčel z téhož města [s]¹⁷⁰ plačícíma očima, že ani pro slze cesty viděti nemohl, a s tím se jedině těšil, že aspoň zase své dítky uhlídá.

¹⁶² *oni*

¹⁶³ *nejdražším*

¹⁶⁴ zde se v textu vyskytl výraz *dcery* bez zachované kvantity, opravujeme jej na *dcéry*, protože tento tvar se vyskytuje důsledně

¹⁶⁵ v textu *šťastně*

¹⁶⁶ *šťastně*

¹⁶⁷ *o*

¹⁶⁸ *scela*

¹⁶⁹ *spátky*

¹⁷⁰ doplněno

Šel tedy skrz jeden velký les. A poněvadž téhož času mnoho sněhu napadlo, proto hluboce zabloudil, nebo se noc již přibližovala a on nevěděl, kam by se ukrýti měl, aby jej litá zvěř neroztrhala. |

9a

Nenadále, když sem a tam nějakého skrejše hledal, spatřil jedno krásně spořádané aleé¹⁷¹ a pozoroval, že při konci téhož nějaké světlo jest. I pospíchal k němu s velkou radostí.¹⁷² Když ale blíže přicházel, viděl tu také jeden veliký zámek, který byl celý světlama okrášlený. On tu stojíce jako omámený, rozmejšleje, zdali by tam vejíti měl, a po velké chvíli vešel do toho zámku směle. Když ale sem tam chodil a žádného viděti ani se dovoliti nemohl, tu se nad tím velice pozastavil a nevěděl, co činiti. I všel do jednoho velikého sálu, v kterém zatopeno bylo a stůl připravený pro jednu osobu s rozličnými jídlama. On, jsa tomu nanejvejš povděčný, že se zde o|hřítí mocti bude, poněvadž již celý překřehlý byl, vstoupil blíže kamen a myslíce, že pán toho zámku aneb¹⁷³ jeho služebníci, kteří bez pochyby přijdou, jeho smělosti za zlé pokládati nebudou. On na ten příchod jejich dlouho s velkým strachem očekával, však ale nikde dosti malé pohnutí neslyšel.

9b

Když se pak již k půlnoci¹⁷⁴ schýlovalo, on, jsa velkým hladem nucený, osmělil se k tomu stolu jíti a tu se posadíc,¹⁷⁵ počal s velkou chutí ty ták dobře připravené jídla jísti i také to nejdražší víno píti.

Když pak již dosti nasycený byl a od téhož vína posilněný, lepší smělost měl, vstal od téhož stolu a šel i do jiných pokojů někoho hledati. | Jak do nejprvnějšího pokoje vešel, tu spatřil jednu velmi okrášlenou postel pro jednu osobu připravenou, a tak z jednoho krásnějšího do druhého chodil, však ale ani živé duše nenalezl, a proto on, jsa již od té cesty celý zemdlený, vrátil se do téhož pokoje, kde ta postel připravená byla, a tu se položil.

10a

Když se ráno probudil, byl celý jako [u]¹⁷⁶ vytržení nad tou krásou téhož pokoje a spatřil, že místo jeho sprostných šatů již velmi drahé přichystané má. Proto rozmejšlel sám v sebe, že tento zámek jinému žádnému, jedině oné dobrotivé bohyni Arlo¹⁷⁷ patřiti musí. I vstal jest z té postele a šel k oknu se dívati, zdaliž by¹⁷⁸ více sněhu ne|napadlo, aby mohl lépeji cestu najíti. A hle! Jak k oknu přistoupil, spatřil, že

10b

¹⁷¹ v novějším textu je *stromořadí*

¹⁷² *radosti*

¹⁷³ v textu *a neb*

¹⁷⁴ psáno zvlášť *půl noci*

¹⁷⁵ *posadíc*

¹⁷⁶ u doplněno, v textu doslova *byl celý jako vytržen*

¹⁷⁷ v textu *Arla*, v novějším textu *Arlo*

místo sněhu ta nejkrásnější zahrada se vynachází, v které ty nejvzácnější květiny rostly. Jak on tu zahradu spatřil, hned jemu připadla na mysl Krásná, že aspoň ji s těma růžemi potěšení učiní. I s dychtivostí pospíšil na zahradu a tam tři růže, které nejkrásnější byly, utrh.

V tom okamžení stal se takový hřmot, jakoby celá země třásti se počala. A tu spatřil jedno velmi ošklivé zvíře k sobě se plaziti, které hřmotným hlasem takto na něj mluviti počalo: „Ó,¹⁷⁹ ty nevděčný muži! Já jsem tebe do mého zámku přijal, abych tvé živobyčí zachoval, a ty jsi tak neuznalý, že za | moji všecku vděčnost, tak nevázně odměniti se chceš, neboť tyto růže nejvíce vážím, které mé největší potěšení jsou. Nyní tobě ještě jedna hodina tvého živobyčí zbývá, proto připrav tělo tvé, ať na něm hněv svůj vymstím.“

11a

Ten ubohý kupec počal se po celém těle třásti, řkouce: „Ó, milostivý pane! Odpust¹⁸⁰ mi mé provinění, neb já jsem to neučinil¹⁸¹ z nějaké všetečnosti, nýbrž na velikou žádost moji nejmladší dcery a nikdy jsem nepomyslel, že bych¹⁸² skrze to mou nevděčnost ukázati měl.“

Odpovědělo zvíře: „Já nejsem milostivý pán, nýbrž jen jedna potvora, a proto také nemiluju komplementy,¹⁸³ mluv tedy a nemysli, že mne s tvým | šmajchlováním¹⁸⁴ ukojíš,¹⁸⁵ již jsi mé dobroty dost okusil a abys takovou tím více¹⁸⁶ poznal, chci tobě ještě život tvůj darovati, však ale s tou výmiňkou, že na místě sebe jednu z tvých dcér, která by tvůj život vysvoboditi chtěla, pošleš.¹⁸⁷ An sice pokudž své¹⁸⁸ slovo nezachováš, mnohem horšího tebe i dcery tvé následovati bude.“

11b

Ten zarmoucený kupec, ač s velkou bolestí, slíbil jemu to všecko vykonati a poděkuje tomu zvířeti, již se chtěl na cestu vydati. To zvíře již příjemnějším hlasem mluviti počalo: „Již znáš dobrotu mou, a proto já tobě dám jednoho z k[o]ňů mých, který tě až domů donese. Pojd' tedy se mnou¹⁸⁹ a cokoli se tobě z mých stat[k]ů a po|kladů líbiti bude, napakuj a n[a] koně vlož, který tě tam tou nejpříjemnější cestou

12a

¹⁷⁸ *zdaližby*

¹⁷⁹ *o*

¹⁸⁰ *odpust*

¹⁸¹ *nevčínil*

¹⁸² *žebych*

¹⁸³ v novějším textu *poklon*

¹⁸⁴ v novějším textu *lichocením*

¹⁸⁵ *vkojíš*

¹⁸⁶ *vjcé*

¹⁸⁷ psáno jako *posleš*, přičemž *š* na konci je s háčkem, nikoli jako *ss*

¹⁸⁸ reflexivum *své* se vyskytuje vzácně proti zájmenům nereflexivním vztahujícím se k podmětu

¹⁸⁹ *semnau*

povede, a ta[k] se brzy doma octneš.“

Ty slova potěšily zarmouceného kupce velmi, že aspo[ň] svým dcérám nějaké potěše[ní] učiní.¹⁹⁰ Však ale když si přip[o]mněl, že se zase k témuž zvíře[ti] navrátiti musí, smutně kráč[el] do toho zámku. A když do tř[e]tího pokoje vešel, tu spat[řil] mnoho truhel s rozličnými vzácnými klenoty a ženský[m] šactvem naplněné. Vyb[ral] on dvoje nejdražší šaty [a]¹⁹¹ některé klenoty a to zaopat[řeje]¹⁹² na toho připraveného koně n[a]ložil a také se sám na něj pos[a]díc¹⁹³ odejel a v krátkém ča[se] domů se navrátil, poněvadž [ho] ten kůň neznámou cestou nesl. |

12b

Jak jsou jeho dcéry spatři[ly], i vyběhly s velikou rados[tí] proti němu, vítající jej velmi milé, a hned starší dvě uchopi[ly]¹⁹⁴ se toho rance, Krásná ale [p]omáhala otci svému, který [tři]¹⁹⁵ růže v ruce držel, z koně [d]olů s[e]stoupiti.¹⁹⁶ A když do svět[ni]ce vešli, on místo radosti poč[al] lítostně plakati a mluvil k té [ne]jmladší, Krásné: „Vezmi tyto růže, které otce tvého velmi [m]noho koštovati budou.“ Tu [po]čal vypravovati celý příběh [sv]ůj, jak se mu nešťastně na [té]¹⁹⁷ cestě přihodilo.

Když to starší dvě dcéry od [o]tce vyslechly, i počaly s veli[ký]m křikem Krásnou zlořečiti, [že]¹⁹⁸ ona toho velikého neštěstí [p]říčina jest. Proč také nežáda[la] nějaké šaty jako ony?¹⁹⁹ Ale | Krásná nic se nad tím nermoutila, nýbrž veselá k nim odpověděla: „Zdali jste neslyšeli, že to ukrutné zvíře žádá jednu z nás mít, a proto poněvadž můj nejmilejší otec tak mnoho jedině skrze mne vystátí musel, i chciť já to mou smrtí odměniti a s potěšením půjdu místa toho hledati.

13a

Jak jsou [to]²⁰⁰ ty sestry uslyšely, přestaly proti Krásné reptati a raději šly ten ranec rozvazovati. A když spatřily, že tak nákladné šaty a klenoty jim otec přivezl, přistoupily opět ku Krásné a jí chuti dodávajíc, aby, poněvadž ona toho neštěstí příčina jest, se přičinila svou vinu napraviti.

Odpověděl jim otec: „Milé děti, já jsem již starý a počítám krátkost živobytí mého, proto nechci mladosti žádné ukrácovati, nýbrž navrátím se zase k tomu ukrutnému zvířeti, bych zuřivost jeho smrtí mou ukrotiti mohl.“

13b

¹⁹⁰ *včini*

¹⁹¹ doplněno podle T2

¹⁹² doplněno podle T2

¹⁹³ *posadic*

¹⁹⁴ doplněno podle T2

¹⁹⁵ doplněno podle T2

¹⁹⁶ v tisku *zstoupiti*

¹⁹⁷ doplněno podle T2

¹⁹⁸ doplněno podle T2

¹⁹⁹ *oni*

²⁰⁰ doplněno podle T2

To slyšíce Krásná, pravila k otci svému: „Můj nejmilejší otče, vy nemáte beze mě²⁰¹ do toho paláce jít aniž prosím zabraňujete mně s vámi jít, neb ačkoli mladá jsem, přec bez vás mé živobytí nic nevážím, neb jsem hotová raději té potvoře za pokrm býti, nežli tu těžkost nad smrtí vaší abych snášeti měla.

Když otec viděl tu upřímnou vůli Krásné, připověděl jí na druhý den [s] sebou vzít. A tak ty bezbožné dvě sestry počaly falešnými slzy oplakávati | odchod Krásné, 14a
zatím ale v srdcích jejich radost se množila, že jim všechno, co otec přinesl pozůstane.

Na ráno, jak se probudili, spatřili opět při okně toho koně, který otce jejich přinesl, státi. To jak Krásná spatřila, volala těmito slovy: „Ó, nejmilejší otče! Připravte se, neboť tento kůň již na nás očekává²⁰² a já za vámi pěšky půjdu s radostí.“

Jak to otec spatřil, počal se loučiti s těmi dvouma dcérami a sednouc na koně odjecti mínil, však ale ten kůň nechtěl s[e] od domu hnouti. Porozumíc[e] tomu otec poručil, aby Krásná také na něj vstoupila, což kdy[ž] učinila,²⁰³ s rychlostí kráčeti počal, takže²⁰⁴ v krátkém čase při témž zámku se octli. | 14b

Tu v největším strachu z koně dolů s[e]jstoupili²⁰⁵ a šli do toho sálu, kdežto opět žádný nebyl, jedině připravený stůl pro dvě osoby s nejvzácnějšími pokrmy. Krásná, chtějíce svému otci ouzkosti umenšiti,²⁰⁶ žádala jej, aby se s ní k tomu stolu posadil, že velkou chuť na ty jídla dostala.²⁰⁷ Což když učinil, počala jemu sama jídla předkládat i také sama jedla.

Když pak již pojedli, znenadání²⁰⁸ stal se takový hřmot, že Krásná po celém těle třásti se počala a, obejmouc otce okolo krku, s ním se smutně loučila.

Jak tu oškřivost té potvory zhlédla,²⁰⁹ zůstala jako omámená. Však ale upamatujíce se, aby otci svému té ouzkosti umenšila,²¹⁰ přemohla ten strach z lásky otcovské. | 15a
Tu se zvíře té Krásné tázalo, zdali by sem z dobré vůle přicházela. Ona ale bázní přemožená jediné: „Ano,“ odpověděla. Počalo zvíře mluvíti: „Vím již, že jste panna velice dobrotivá, a za to se vám vděčným prokázati²¹¹ chci.²¹² Vy ale, dobrý muži, zejtra se domů navraťte a víc nemyslete sem přijít.“ A v tom se to zvíře zmizelo.

²⁰¹ bezemně

²⁰² v tisku T2 kůň již nás očekává

²⁰³ učinila

²⁰⁴ tak že

²⁰⁵ zstoupili

²⁰⁶ vmenšiti

²⁰⁷ dostala

²⁰⁸ z nenadání

²⁰⁹ zhlédla

²¹⁰ vmenšila

²¹¹ provkázati

Tu počal otec dcéru svou velice prositi, aby jej zde umřítí²¹³ nechala. „Ne, můj nejmilej | ší otče,“ mluvila srdnatě, „já neodejdu odtud, dokavád' má vina²¹⁴ odměněná nebude.“ A v tom přišla na oba velká zdřímota,²¹⁵ že se hned na postele, které již pro ně připravené byly, položití museli a sotva dolehnouc, oba líbezně usnuli. |

15b

Krásná viděla ve snu nějakou paní, která k ní nic více, jedině toto promluvila: „Ját s tebou, nejmilejší Krásná, docela spokojená jsem.“ A hned se zase ztratila.²¹⁶ Jak procítla, hned ten sen otci svému vyjevila, kterýžto jej něco málo potěšil, však ale s velkým pláčem obejmouc Krásnou, řkouce: „Ó, nejmilejší dítě mé! Již jest hodina, v kterou tebe opustiti musím. Nebude mně okamžení scházeti, v kterém bych tebe oplakávati nemusel.“ A ještě ji políbíc, zase na témž koni odjel.

Tu se krásná posadila a ne tak živobytí, jako svého otce odjezdu oplakávala. Po nějaké chvíli sílila srdce své tímto myšlením: „I proč bych mému tak krátkému živobytí ještě | těžkosti přidávala, neb té[to] noci vím, že to zvíře mne za pokrm míti bude. A proto chci raději té chvíle²¹⁷ s projitím tohoto zámku ukrátiti.“²¹⁸ I šla z jednoho pokoje do druhého a než do třetího vkročila, viděla na dveří[ch] zlatými slovy psané: „Pokoj Krásné.“²¹⁹ Hned s ochotností ten pokoj odevřela a vejdouc vnitř s velkým podivením spatřila, jak krásný, od zlata a drahých kamení též rozličné pěkné věci, jakož i obzvláštní knihy a instrumenta, na které ona hráti uměla,²²⁰ viděla. I vzdechla, pravíce: „To zvíře milostivé jest, že před mou smrtí tak mnoho k mému potěšení mně přeje. Ale doufám, že kdybych jen tento den zde zůstati měla, proč by tak náklad|né věci pro mě chystané byly?“ A s takovýma myšlínky nějakou svých ouzkostí²²¹ umenšila.

16a

16b

Po nějaké chvíli vzala z knih²²² jednu a odevřela chtějíce věděti, o čem jedná. Však ale nic jiného nespatriła, jedině tyto slova: „Krásná at' poroučí, ona at' rozkazuje, ta jest jediná paní a královna všeho toho.“²²³

²¹² v tisku T2 a *ja se vam za to zase vděčným ukázati chci*

²¹³ *vmřít*

²¹⁴ slovo *vina* je dosud v T1 psáno jako *vinna*

²¹⁵ v tisku T2 *dřímota*

²¹⁶ *stratila*

²¹⁷ *chvilé*

²¹⁸ *vkrátiti*

²¹⁹ v textu T1 psáno se závorkami (*Pokoj Krásné*)

²²⁰ *vměla*

²²¹ *ouzkosti*

²²² *knjh*

²²³ text v uvozovkách je v tisku T1 psán v závorkách

Ona poznala, co by to znamenalo, však ale myslila: „Co mně toto všechno pomůže, když mého nejmilejšího otce do smrti zbavená býti musím.“ A v tom vzhledla do jednoho velkého zrcadla a spatřila v něm svého otce k domu přicházeti, proti kterému její sestry běžící s pláčem podvodným na Krásnou se tázaly. A v tom okamžení | všechno to vidění jí z očí zmizelo.

17a

Krásná navrátila se opět do toho sálu, kdežto již zase pro ni oběd připraven byl. Ona posadice²²⁴ se jisti počala a ihned slyšela tu nejlíbeznější muziku tak dlouho, dokavadž při stole seděla. A když vstala od stolu, šla opět do toho pokoje a tam v čtení kněh až do večera čas strávila.

Pak, vejdouce²²⁵ opět do sálu, k večeri se posadila. A v tom slyšela přehrozný hřmot, jako by se ten celý zámek rozbořiti chtěl. Dvěře se odevřely a to zvíře k jejím nohám valiti se počalo, takto mluvíc: „Já se vás ptám, moje Krásná, zdaž mně dovolíte na vás patřiti? Jak vám zde šmakuje?“ odpov|věděla Krásná. „Vy zde mů[žete]²²⁶ se mnou²²⁷ vládnouti.“ „Zde nemá [žád]ný²²⁸ krom Krásné²²⁹ rozkazova[ti],²³⁰ tedy prosím, upřímně povězte, jestli vám obtížný jsem, abych odešel, což hned učiním, nebo vím, že moje ošklivost vaší kráse protivná jest.“ „To jest pravda,“ odpověděla Krásná, „neb mně není dáno lháti. Však ale mně se zdá, že jest přece větší vaše dobrota nežli ošklivost.“ Odpovědělo zvíře: „I kterak mám vaši uzalost²³¹ odměniti. Věřte, že toto, co zde vidíte, všechno vaše jest. Ano ještě mnohem více zasluhujete, proto vás žádám, nenechte sobě zde stejskati a buďte s mou službou spokojená.“

17b

Odpověděla Krásná: „Toť já vám v pravdě říci mohu, že | když vaši dobrotu pozor[uj]i,²³² ani mně již tak ošklivý nepřicházíte, neboť jsem seznala mnoho sličných stvoření, které podvodem, lakomstvím, pejchou a jinými neduhy více zohyzděné nežli my jsou, a proto nedělám sobě z vás tak velké hrůzy.“

18a

Jak to zvíře seznalo, že již Krásná před ním žádné bázně nemá, mluvilo takto: „Ó, má Krásná! Jak moc dobrého s touto vaší řečí jste mně učinila!²³³ Já jsem sice vám

²²⁴ *posadícé*

²²⁵ *vejdoucé*

²²⁶ doplněno podle T2

²²⁷ *semnou*

²²⁸ doplněno podle T2

²²⁹ *Krásná*

²³⁰ doplněno podle T2

²³¹ *vzalost*

²³² doplněno podle T2

²³³ *včinila*

velmi zavázaný, což i také odměniti míním, ale jediné ještě mně²³⁴ pozustává, co se vás tázati netroufám, ale pokudž vy mně mluvíti povolíte, s radostí vyjevím.“

Odpověděla Krásná: „Proč bych já vám mluvíti nepovolila, když jste již tak [mnoho ode]²³⁵ mě²³⁶ slyšel? Proto mluvte, c[ožko]li²³⁷ se vám líbí.“ Odpovědě[lo to]²³⁸ zvíře: „Krásná! Chcete-li mne za | manžela vzíti?“ Jak ty slova uslyšela,²³⁹ tak se silně ulekla, že ani při sobě nebyla. A když zase k sobě přišla, v velkém strachu a bázni odpověděla: „Ne!“

Jak to zvíře uslyšelo, počalo smutně vzdychati řkouce:²⁴⁰ „Krásná, mějte se dobře.“ A ještě jednou se ohlédnouc, z toho sálu odešlo.

Když Krásná sama zůstala, znovu bídu svou oplakávati počala. Však ale měla také outrpnost nad tím zvířetem a takto rozmejšlela: „Škoda, že tak ošklivý jsi, když tak dobré srdce máš!“ A pak odešla do svého pokoje na odpočinutí. Ona | v tom zámku tři mě[síce]²⁴¹ bydlela, však čím dále tím [ví]ce²⁴² tomu zvířeti přivykovala, tak sice, že již potom večerního času s radostí očekávala, poněvadž každý den v ten čas to zvíře přicházelo a ji obveselovalo. Jedině nad tím Krásná nevděčná byla, že když to zvíře odcházelo, vždy se jí tázalo, zdali by jej chtěla za manžela míti. A když jemu nic neodpověděla, velmi smutně od ní odcházelo.

Jednoho dne mluvila k tomu zvířeti Krásná: „Vy mne velice²⁴³ s tou nemožnou žádostí vaší trápíte, neboť se to státi nemůže. Ať jest tedy vám na tom dosti, když jsem vyjevila, jak vám mnoho přeju, a moje dobré srdce ještě docela neod|poruje, že by se to něk[dy státi]²⁴⁴ nemohlo.“ Odpovědělo zví[ře].²⁴⁵ „Já s tím velmi spokojený jsem, jen když mně připovíte, že n[ik]dy ode mě²⁴⁶ odejítí²⁴⁷ nechcete.“

Krásná se nad tou řečí jeho velice zarmoutila, nebo její jediná žádost byla ještě jen jednou svého otce viděti. Proto řekla jemu: „Já jsem vám již slíbila, že vás nikdy opustiti

²³⁴ *mne*

²³⁵ doplněno podle T2

²³⁶ *mně*

²³⁷ doplněno podle T2

²³⁸ doplněno podle T2

²³⁹ *vslyšela*

²⁴⁰ *řkoucé* – možná má být řkoucí?

²⁴¹ doplněno podle T2

²⁴² *více*

²⁴³ *velicé*

²⁴⁴ doplněno podle T2

²⁴⁵ doplněno podle T2

²⁴⁶ *odemně*

²⁴⁷ *odejiti*

nechci, však ale prosím, toho jen mě²⁴⁸ nezbavujte, abych ještě s mým otcem jedenkrát
mluviti mohla. A potom již nikdy od vás odejítí nemíním.“

To zvíře nad její žádostí hluboce²⁴⁹ vzdechlo, řkouce: „Ach, Krásná! Já vím, že
když se do domu svého otce navrátíte, [n]a mě²⁵⁰ docela zapomenete a já [z]de
zahynouti musím.“ Odpově[ď] [děla] Krásná: „Já se zavazuji, [že na]²⁵¹ vaše poručení
zase k vám [na]vrátiti²⁵² se chci, jen když mne [m]é²⁵³ žádosti nezbavíte.“

20a

Odpovědělo zvíře: „Nechci já vaši vůli zabraňovati, neboť vás velice²⁵⁴ miluji. A když
mně připovídáte vaši věrnost zdržeti, tedy věděti máte, že zejtra ráno v domě otce
vašeho se octnete jakož i to, co vám na dary [s] sebou odešlu. Však ale Krásná!

Nechtějte mne oklamati, neboť bych věčně nešťastný byl. Tedy jděte do pokoje, kde
spíte, a tam najdete jeden drahý prsten, který když na prst vložíte, bez vašeho vědomí v
domě otce vašeho se octnete. Když pak ale se sem navrátíte oumysl míti

budete, tedy vezměte opět ten prsten a zamknouce²⁵⁵ ho | do pravé dlaně, hned [se
zde] octnete.“ S těmi slovy to [zvíře]²⁵⁶ hned se ztratilo a Krásná [ještě]²⁵⁷ hodnou
chvíli hrozný plá[č a]²⁵⁸ naříkání slyšela.

20b

Šla tedy do toho pokoje a vezmouce ten prsten, položila se do postele. Ranního
času²⁵⁹ viděla se při posteli otce státi. Ó, jaké potěšení měla Krásná, když v tom
okamženi na svého otce patřiti mohla. Otec procítnouc, jak Krásnou při sobě sedící, tak
se ulekl,²⁶⁰ že k ní slova promluvíti nemohl. A když se upamatoval,²⁶¹ obejmul ji okolo
krku a plakal velikou radostí. Krásná počala jemu celý život její vypravovati a když
pravila, že šestý den zase k tomu zvířeti navrátiti se musí, tím více se zarmoutil.

Krás[á] tázala se otce, kde [by její]²⁶² sestry byly.

21a

On ji po[čal vy]pravovati,²⁶³ že se obě již [vdal]y,²⁶⁴ a v jak bídném stavu
[po]zůstávají.²⁶⁵ Ona vzdechla, pravice jemu: „Mně jest velmi líto, že jim pomoci

²⁴⁸ *mne*

²⁴⁹ *hlubocé*

²⁵⁰ *mně*

²⁵¹ doplněno podle T2

²⁵² doplněno podle T2

²⁵³ doplněno podle T2

²⁵⁴ *velicé*

²⁵⁵ *zamknoucé*

²⁵⁶ doplněno podle T2

²⁵⁷ doplněno podle T2

²⁵⁸ doplněno podle T2

²⁵⁹ *čas*

²⁶⁰ *vlekl*

²⁶¹ *vpamatoval*, v tisku T2 je již *upamatoval*

²⁶² doplněno podle T2

²⁶³ doplněno podle T2

nemohu.“ A v tom odešla do druhého pokojíka, chtějí²⁶⁶ na své zvíře málo pomysli. A jak tam vešla spatřila truhlu s nejdražšíma šaty a rozličnými klenoty naplněnou. I hned jí připadlo, že jí to dobrotivé zvíře tyto věci odesílá, pročez oblékla jedny z těch sprostých myslíce,²⁶⁷ že ty drahé pro své sestry zanechá. Však ale jak na to pomyslila, hned se ta truhla před očima zmizela. Krásná pozorující²⁶⁸ to poznala, že to zvíře nechce, aby z téhož pokladu svým sest|rám co darovala. A hned [zase]²⁶⁹ v tom okamžení ta truhla [stá]la²⁷⁰ u²⁷¹ nouhouch jejích.²⁷² Zanech[a]la tu všeho a šla k svému otci, by se s ním těšiti mohla.

21b

Když se její sestry dověděly, že Krásná u²⁷³ otce se vynachází, s velkou dychtivostí ji vítati pospíšily myslíce,²⁷⁴ že jim Krásná nějaké dary přinesla. Jak Krásná o jejich příchodu zvěděla, oblékla ty nejdražší šaty s zlatem,²⁷⁵ perlami a drahými kameny vykládaný a vyšla proti svým sestrám jako královna.

Jak ji sestry zdaleka proti sobě jdoucí spatřily, nevěděly, co by to za bohyni proti sobě přicházeti viděly. Však ale když ji došly, poznaly, že jest sestra jejich, kteroužto ihned | [líbaly].²⁷⁶ [Však]²⁷⁷ ale již jed závisti [v srd]cích²⁷⁸ jejich povstal, když [viděly],²⁷⁹ že Krásná jako králov[na]²⁸⁰ a ony jako nejopovrženěj[ší]²⁸¹ žebračky choditi musejí. I [šly]²⁸² s ní až do domu otce a tu ji převářenou čest prokazovaly. Však ale jak od očí jejich vyšly, radily se mezi sebou, jak by ji mohly o ty šaty připravit. Krásná, vejduce²⁸³ do toho pokoje, vzala něco z těch pokladů a dala sestrám svým. Ostatní ale pro otce svého zanechala.

22a

²⁶⁴ doplněno podle T2
²⁶⁵ doplněno podle T2, v tisku T1 *zustávají*
²⁶⁶ *chtíce*
²⁶⁷ *myslicé*
²⁶⁸ *pozorující*
²⁶⁹ doplněno podle T2
²⁷⁰ doplněno podle T2
²⁷¹ v
²⁷² v tisku T2 stojí *u nohou jejích stála*
²⁷³ v
²⁷⁴ *m ýslící*
²⁷⁵ *zlatém*
²⁷⁶ doplněno podle T2
²⁷⁷ doplněno podle T2
²⁷⁸ doplněno podle T2
²⁷⁹ doplněno podle T2
²⁸⁰ doplněno podle T2
²⁸¹ doplněno podle T2
²⁸² doplněno podle T2
²⁸³ *vejducé*

Když pak ten den přišel, že již zase odjít musela, vyjevila to otci svému, kterýžto ji plačice²⁸⁴ žádal, aby pro jeho potěšení ještě několik dní u²⁸⁵ něj zůstala. Krásná připověděla ještě jeden den přes povol[e]ní | zvířete u²⁸⁶ otce zůstat a [vyje]vila²⁸⁷ jemu všecko, jak to z[víře]²⁸⁸ k ní dobrotivé jest a pokudž by se k němu nenavrátila, že zahynouti musí.

22b

Druhý celý den loučila se s otcem svým, však ale sestry o jejím odchodu nic nevěděly a Krásná, vezmouce²⁸⁹ svůj prsten v pravou dlaň, a hned se octla v tom zámku. Krásná hned běhala z jednoho pokoje do druhého, hledajíc²⁹⁰ svého zvířete. Však ale jej nalézt nemohla, a proto ten den velmi dlouhý a tesklivý jí přicházel, neboť se rmoutila, že snad již zhynulo, a proto očekávala večerního času s velikou dychtivostí. A aby ten čas tím spíše se jí ukrátil,²⁹¹ odemkla sobě okno chtějíce do té zahrá[dy nahléd]nouti.²⁹² Jak ale oči [dolů sp]ustila,²⁹³ viděla své zví[ře jako]²⁹⁴ bez sebe v té zahradě [ležeti].²⁹⁵ I ulekla se náramně a hned [běžela]²⁹⁶ do té zahrady a neobávajíc²⁹⁷ se již té ošklivosti, i[hn]ed²⁹⁸ padla na to zvíře a jej [kř]ísiti²⁹⁹ počala. Po nějaké malé chvíli, počalo se zvíře hýbati, žalostně mluvíc: „Ó, Krásná! Jaké srdce máte! Proč jste mě tak mnoho trápení přidala, že jsem již zahynouti měl? Ó, kterak jste zatvrzelost vaši nade mnou³⁰⁰ vykonati mohla? Ještě za to vám posledně děkuji, že při vaší přítomnosti můžu zahynouti. Ale Krásná, pamatujte³⁰¹ na mé dobré srdce.” „Ne, mé milé zvíře! Nezahynete,” odpověděla Krásná, „nebo já ještě dobrotu vaši o[dmění]ti³⁰² mám a co jste kaž[dý den]³⁰³ na mně žádal, to vám ny[ní po]tvrzuji,³⁰⁴ že jste

23a

23b

²⁸⁴ *plačicé*

²⁸⁵ *v*

²⁸⁶ *v*

²⁸⁷ doplněno podle T2

²⁸⁸ doplněno podle T2

²⁸⁹ *vezmoucé*

²⁹⁰ *hledajicé*

²⁹¹ *ukrátil*

²⁹² doplněno podle T2

²⁹³ doplněno podle T2

²⁹⁴ doplněno podle T2

²⁹⁵ doplněno podle T2

²⁹⁶ doplněno podle T2

²⁹⁷ *neobavajicé*

²⁹⁸ doplněno podle T2

²⁹⁹ doplněno podle T2

³⁰⁰ *nademnou*

³⁰¹ *pamatujte*

³⁰² doplněno podle T2

³⁰³ doplněno podle T2

³⁰⁴ doplněno podle T2

kaž[dý den]³⁰⁵ na mně žádal, to vám ny[ní po]tvrzují,³⁰⁶ že vás za manžela [mí]ti³⁰⁷ chci.”

Jak to slovo vyřkla, [i]³⁰⁸ hned na místě³⁰⁹ zvířete, toho nejkrásnějšího prince před sebou klečícího spatřila, který k ní takto mluvití počal: „Ó, Krásná! Kterak vám dosti děkovati mohu, že jste mne z tak ošklivé potvory v tvářnost mou proměnila! Patřte na mne nyní, když jste již tak dlouho mou ošklivost snášela! Vy jste ta jediná, která vládnouti budete s tímto celým královstvím!”

Krásná tu stála jako u³¹⁰ vidění. A když k sobě přišla, pozdvihla téhož prince, obejmouce jej, prositi počala, aby jí všechno odpustil, co jemu v té předešlé tvářnosti přečinila. | [Princ ale]³¹¹ mnohokrátě Krás[nou políbiv],³¹² vypravovati počal: „Já³¹³ jsem byl v této tvá[ři, v kte]rě³¹⁴ mne nyní vidíte, ale [jedna]³¹⁵ mstitelná bohyně mě³¹⁶ do té [pot]vory³¹⁷ zaklela, pravíce, že [tak dlou]ho³¹⁸ v té ošklivosti po[zůst]ati³¹⁹ musím, dokavádž mne [jed]na³²⁰ krásná osoba nevysvo[bo]dí.”³²¹ Vtom ji vzal za ru[ku]³²² a vedl do paláce,³²³ kdežto již mnoho služebníků, dvořanínů a panen na ni čekalo, ji vítajíce,³²⁴ jako královně tu nejponíženější poklonu činili, chtějíce³²⁵ jí každý k službě býti.

Krásná nemohla se dosti nad tou divnou proměnou vynadiviti. Kde prve žádného neviděla, tu mnohým komonstvem naplněné byly.³²⁶ Těž kde prv pustý les byl, již to nejkrásnější [a]³²⁷ | velmi lidnaté město [viděla, a]³²⁸ proto poznala, že ne j[iž více v]³²⁹ zakletém zámku, nýbrž [v pra]vém³³⁰ palácu³³¹ královském [pozů]stává.³³²

³⁰⁵ doplněno podle T2

³⁰⁶ doplněno podle T2

³⁰⁷ doplněno podle T2

³⁰⁸ doplněno podle T2

³⁰⁹ *namístě*

³¹⁰ v, tisk T2 uvádí vazbu *ve vidění*

³¹¹ doplněno podle T2

³¹² doplněno podle T2, tvar minulého přechodníku se v tisku T1 dosud nevyskytl, není pravděpodobné, že by zde byl jen jednou na tomto místě, pravděpodobný tvar je *políbice*

³¹³ doplněno podle T2

³¹⁴ doplněno podle T2

³¹⁵ doplněno podle T2

³¹⁶ *mne*

³¹⁷ v tisku T2 je výraz *tváře*, tvar v naší edici dovozen ze zbytku slova

³¹⁸ doplněno podle T2

³¹⁹ doplněno podle T2

³²⁰ doplněno podle T2

³²¹ doplněno podle T2

³²² doplněno podle T2

³²³ v tisku T2 *sídla*

³²⁴ *vítající*

³²⁵ *chtící*

³²⁶ y použito, protože jde o místa, prostory jako podmět

24a

24b

Proto počala svého [nej] milejšího³³³ prince prositi, [aby]³³⁴ také sem otce jejího a se[stry]³³⁵ povolal, by od své bídy [a]spo[ň]³³⁶ nyní odpočinouti mohli. Princ nechtěl sice sestry skrz nevděčnost jejich přijmouti, však ale na velkou prosbu své manželky³³⁷ to učinil. A tak všichni v lásce a svornosti živí jsouce, běh svého života šťastně skončili.

Konec básně

³²⁷ doplněno podle T2

³²⁸ doplněno podle T2

³²⁹ doplněno podle T2

³³⁰ doplněno podle T2

³³¹ v tisku T2 v *sidle*

³³² doplněno podle T2

³³³ doplněno podle T2

³³⁴ doplněno podle T2

³³⁵ doplněno podle T2

³³⁶ doplněno podle T2

³³⁷ v tisku T2 *své Krásné*